

Univerzitet u Beogradu
Filozofski fakultet

Anastasija S. Budžak

**Uticaj opažene sličnosti ljudi i životinja na
međugrupne odnose**

Doktorska disertacija

Beograd, 2025.

University of Belgrade

Faculty of Philosophy

Anastasija S. Budžak

The influence of perceived similarity between humans and animals on intergroup relations

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2025.

,

Podaci o mentoru i komisiji

Mentor:

dr Zoran Pavlović, redovni profesor, Filozofski fakultet Univerzitet u Beogradu

Predsednik komisije:

dr Dragan Popadić, redovni profesor, Filozofski fakultet Univerzitet u Beogradu

Članice komisije:

dr Iris Žeželj, redovna profesorka, Filozofski fakultet Univerzitet u Beogradu

dr Marija Branković, naučna saradnica i vanredna profesorka, Institut za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu, Fakultet za medije i komunikacije, Univerzitet Singidunum

Datum odbrane:

Zahvalnica

Doktorski rad, kao i sva buduća postignuća, posvećujem svom sinu, Teodoru: da ne prestanemo da rastemo zajedno, iz dana u dan, na svim poljima!

Želela bih da se zahvalim svom mentoru, dr profesoru Zoranu Pavloviću, za konstantnu podršku, iskreno uvažavanje i strpljenje, kao i za sugestije koje su unapredile i olakšale pisanje disertacije.

Hvala i članovima komisije, dr profesoru Popadiću i dr profesorki Iris Žeželj, na izdvojenom vremenu, trudu i korisnim i važnim komentarima koji su me podstakli na dodatna razmišljanja i time poboljšali rad.

Posebno se zahvaljujem dr profesorki Mariji Branković, koja nije bila samo članica komisije, već i moja draga profesorka i mentorka (na master studijama), koja me je uvek bodrila i uvela u svet ispitivanja međuvrsnih odnosa, sa kojom rado sprovodim istraživanja i delim ljubav prema životinjama.

Zahvaljujem se svojim studentima psihologije, sa Fakulteta za medije i komunikacije, koji su želeli da učestvuju u istraživanju kao ispitanici, ali i pomagali u daljoj regrutaciji ispitanika. Hvala i svim studentima zbog kojih je zadovoljstvo i privilegija baviti se predavačkom profesijom i uzajamno učiti jedni od drugih!

Veliko hvala mojim kumama i drugaricama, Vanji Dedović, Marijani Biševac i Jovani Jović, koje su uvek imale razumevanja, vremena za druženje sa mnom i igranje sa Teodorom.

Najveću zahvalnost zaslužuju moj suprug Bogdan i majka Suzana, koji su nesalomivi oslonci i moji najvatreniji navijači!

Bogdane, hvala ti što se trudiš da me razumeš (iako je to nekad skoro nemoguće), što mi pružaš neizmernu ljubav i što, kako kažeš, čuvamo jedno drugome leđa.

Mama, ti si najhrabrija i najsnažnija žena koju znam, a kad sam ja u pitanju, znam da ne postoji nemoguće za tebe! Hvala ti za SVE, a sve ovo je tek početak!

Uticaj opažene sličnosti ljudi i životinja na međugrupne odnose

Ideja generalizovanih predrasuda empirijski je potvrđena postojanjem zajedničke osnove predrasuda ukazujući da ljudi koji imaju predrasude prema jednoj grupi, imaju predrasude i prema drugim nepripadničkim grupama i životinjama. Istraživanja pokazuju da ljudi imaju pozitivnije stavove prema pripadnicima nepripadničkih grupa koje opažaju kao sebi sličnim. Stoga bi društvena poređenja zasnovana na opažanju sličnosti trebalo da vode zarad pozitivnijim međugrupnim odnosima. Cilj istraživanja bio je da ispitamo uticaj isticanja sličnosti ljudi i životinja na odnose prema etničkim manjinama i životinjama. Rezultati su pokazali da učesnici ($N = 255$) koji vide više sličnosti između ljudi i životinja imaju više: empatiju prema ljudima i životinjama, inkluzivniji identitet prema životinjama i niži nivo vrstizma i osećaja pretnje životinjskom prirodom. Nije bilo značajnih korelacija sa socijalnom distancom, dehumanizacijom, ni inkluzivnošću etničkog identiteta. U obe eksperimentalne studije ($N_{ekp1} = 214$, $N_{ekp2} = 265$) učesnici u okviru eksperimentalne grupe koji su čitali o sličnosti ljudi i životinja imali su niži nivo vrstizma, osećanja pretnje životinjskom prirodom i veće opažanje sličnosti između životinja i ljudi od učesnika koji su čitali neutralan tekst u okviru kontrolne grupe. Nije bilo značajnih razlika između učesnika u pogledu empatije prema životinjama i inkluzivnosti identiteta životinja. U drugom eksperimentu, učesnici eksperimentalne grupe su imali više empatije, inkluzivniji identitet prema etničkim manjinama i niže nivoe dehumanizacije. Dve grupe se nisu razlikovale u pogledu socijalne distance. Ukoliko želimo da poboljšamo odnose prema životinjama, podstaknemo empatiju i inkluzivniji etnički identitet, ali i da smanjimo dehumanizaciju, potrebno je isticati da su životinje osećajna bića sposobna da misle, vole, tuguju, brinu o drugima i imaju mnogo sličnosti sa ljudima.

Ključne reči: sličnost između ljudi i životinja, vrstizam, socijalna distanca, etničke manjinske grupe, empatija prema životinjama, empatija prema manjinama, inkluzija identiteta životinja, inkluzija identiteta manjina, dehumanizacija, pretnja životinjskom prirodom

Naučna oblast: psihologija

Uža naučna oblast: socijalna psihologija

The influence of perceived similarity between humans and animals on intergroup relations

The idea of generalized prejudice is empirically confirmed by the existence of a common basis of prejudice, indicating that people who are prejudiced against one group are also prejudiced against other non-belonging groups and animals. Research shows that people have more positive attitudes towards members of outgroups that they perceive as similar to themselves. Therefore, social comparisons should be based on the perception of similarity for the sake of positive intergroup relations. The research aimed to examine the impact of highlighting the human-animal similarity on relations towards ethnic minorities and animals. The results showed that participants ($N = 255$) who perceive more human-animal similarity have higher: empathy towards humans and animals, a more inclusive identity towards animals and a lower level of speciesism and a sense of threat to animal nature. There were no significant correlations with social distance, dehumanization, or inclusiveness of ethnic identity. In both experimental studies ($N_{exp1} = 214$, $N_{exp2} = 265$), participants in experimental group read about the similarity between humans and animals had a lower level of speciesism, animal nature threat and a higher human-animal similarity perception than participants in control group who read a neutral text. There were no significant differences between participants regarding animal empathy and inclusiveness of animal identity. In the second experiment, participants in the experimental group had more empathy, a more inclusive identity toward ethnic minorities, and lower levels of dehumanization. The two groups did not differ in terms of social distance. If we want to improve relations towards animals, encourage empathy and a more inclusive ethnic identity, but also reduce dehumanization, it is necessary to emphasize that animals are sentient beings, very similar to humans, capable of thinking, loving, grieving, caring for others.

Key words: human-animal similarity, speciesism, social distance, ethnic minority groups, empathy towards animals, empathy towards minorities, identity inclusion of animals, identity inclusion of minorities, dehumanization, animal nature threat

Scientific field: Psychology

Scientific subfield: Social Psychology

Sadržaj

1. Teorijski deo	9
1.1. Životinje kao socijalna bića i predmet ispitivanja socijalne psihologije?	9
1.2. Vrstizam	10
1.3. Ispitivanje stavova prema životinjama – da li je zaista važno?	11
1.4. Ispitivanja uticaja opažene sličnosti ljudi-životinje	17
1.5. Posrednici efekta sličnosti na odnos prema životinja i etničkim grupama	20
1.5.1 Empatija – važan faktor odnosa prema drugima	20
1.5.2 Uloga inkluzivnih identiteta u intergrupnim odnosima	21
1.5.3 Dehumanizacija i opažanje drugih grupa	22
1.5.4 Pretnja životinjskom prirodom	24
1.6 Odnos i stavovi prema etničkim manjinama u Srbiji	25
2. Predmet i ciljevi istraživanja	28
3. Hipoteze istraživanja	29
4. Metodološki deo	36
4.1. Korelaciono istraživanje	36
4.1.1. Varijable i instrumenti	36
4.1.2. Ispitanici	38
4.1.3. Procedura	39
4.2. Prva eksperimentalna studija	39
4.2.1. Varijable i instrumenti	39
4.2.2. Ispitanici	39
4.2.3. Dizajn i procedura	40
4.3. Druga eksperimentalna studija	41
4.3.1. Varijable i instrumenti	41
4.3.2. Ispitanici	42
4.3.3. Dizajn i procedura	43
4.4. Pilot istraživanje	44
4.5. Plan obrade podataka	45
5. Rezultati istraživanja	46
5.1. Korelaciona studija	46
5.1.1. Deskriptivna statistika i korelacije između varijabli	46

5.1.2. Diskusija	48
5.2. Prva eksperimentalna studija	49
5.2.1. Deskriptivna statistika i korelacije između varijabli	49
5.2.2. Testiranje hipoteza	51
5.2.3. Diskusija	56
5.3. Druga eksperimentalna studija	58
5.3.1. Deskriptivna statistika i korelacije između varijabli	58
5.3.2. Testiranje hipoteza	58
5.3.3. Diskusija	67
6. Opšta diskusija	70
6.1.1. Pregled nalaza	70
6.1.2. Ograničenja istraživanja	78
6.1.3. Implikacije za buduća istraživanja	79
7. Zaključak	80
8. Literatura	81
9. Prilozi	92
10. Biografija	119
11. Izjave	120

Teorijski deo

Životinje kao socijalna bića i predmet ispitivanja socijalne psihologije

Životinje nesumnjivo čine važan deo života ljudi. Kada govorimo o načinima na koje su životinje prisutne u našim životima, mislimo najčešće na zastupljenost životinja u ljudskoj ishrani i modnoj industriji, na životinje koje su tu zarad druženja, zatim zarad rekreacije, ali ima i onih koje se koriste u nauci za istraživanja i obrazovanje (Plous, 1993). One su takođe i sastavni deo ljudskih interakcija, pri čemu su istraživanja pokazala da životinje koje su kućni ljubimci umnogome poboljšavaju kvalitet života svojih vlasnika (Jain & Sahai, 2023). U nekim istraživanjima pokazano je da su vlasnici kućnih ljubimaca imali veće samopoštovanje, bili u boljoj fizičkoj formi, manje su bili usamljeni i manje uplašeni od osoba koje nisu imale ljubimce (McConnell et al., 2011).

U poslednje vreme se u istraživanjima koja se tiču socijalnih odnosa (unutar grupe ili među članovima različitih grupa) sve više zastupa i ispitivanje odnosa ljudi prema životinjama (Amiot & Bastian, 2017). Stoga se možemo zapitati da li je opravdano i relevantno uključiti i ispitivanje stavova prema životinjama u oblasti kojima se bavi socijalna psihologija? Možemo se i zapitati da li posmatramo životinje kao društvena bića u poređenju sa našom, ljudskom vrstom? Da li i životinje možemo posmatrati kao pripadnike određenih grupa?

Ljudske grupe posmatramo kao društveno konstruisane (Haslam, et al., 2000), a životinjske kao biološke (Gelman & Markman, 1986; Medin & Atran, 2004) jer predstavljaju prirodne vrste - stvarne kategorije u fizičkom ili biološkom smislu (Campbell, 1958)

Istraživanja pokazuju da osobe teže da pridaju neke psihološke karakteristike životinjama (antropomorfizam) (Epley et al., 2007), ali i da pripišu neke životinjske osobine članovima spoljnih grupa kako bi bih derogirali (obrnuti antropomorfizam) (Fiske & Sevillano, 2016). Takođe, prilikom opažanja životinja težimo da koristimo iste principe socijalne kognicije kao i kada percipiramo druge ljude (Sears, 1983), pri čemu i stereotipe koje formiramo na osnovu fizičkog izgleda neke individue koristimo i u percepciji životinja (fizički privlačnijim ljudima i životinjama pripisujemo pozitivnije osobine) (Zebrowitz et al., 2011). Slično se događa i kada pokušavamo da objasnimo ponašanja životinja, koristimo slične dispozicione atribucije koje koristimo i prilikom atribuiranja ponašanja ljudi (Karaz & Perlman, 1975), pri čemu i smatramo da životinje imaju slične mentalne kapacitete kao i mi (smatramo da imaju sposobnosti da osećaju bol i da imaju svest) (Gray et al., 2007). U sklopu Kembričke deklaracije (Low et al., 2012) koju su ugledni neuronaučnici potpisali, naglašava se da ljudi nisu jedna svesna bića. Ističe se da i mnoge životinje poput primata (šimpanze, orangutani), sisara (slonovi, psi, mačke) i kitova i delfina poseduju svest. Ove životinjske poseduju potrebne strukture u mozgu koje omogućavaju adekvatnu percepciju sveta koji ih okružuje (Low et al., 2012). Dakle, životinje, poput ljudi, su sposobne za složene kognitivne funkcije poput rešavanja problema i donošenje odluka, imaju kapacitete za različite emocije poput ljubavi, tuge, ponosa i sposobne su za različite socijalne interakcije i pomažuća – altruistična ponašanja (Low et al., 2012). Važnost ove deklaracije ogleda se upravo po pitanju etičkog odnosa prema životinjama jer naglašava da su životinje sposobne da pate i imaju osećanja kao i ljudi.

Imajući sve pomenuto u vidu, možemo reći da životinje nesumnjivo čine deo naših svakodnevnih interakcija, utiču na naša opažanja, razmatranja i ponašanja, pa je stoga i opravdano da budu uključene u ispitivanja koja se tiču socijalne percepcije i kognicije.

Vrstizam

Kada govorimo o životinjama i našim odnosima prema njima neophodno je objasniti šta podrazumeva vrstizam i kako izraženi vrstizam utiče na naše stavove prema životinjama. Naime, vrstizam predstavlja oblik predrasuda i diskriminacija u odnosu na vrstu, odnosno zagovaranje superiornosti ljudi nad ostalim vrstama kao i prihvatanje eksploatacije i nejednakog tretmana životinja samo zato što nisu ljudi (Regan, 1997; Ryder, 1970; Singer, 1975). Vrstizam podrazumeva jasnu podelu i striktnu granicu između ljudi i životinja uz negiranje da životinje imaju sposobnost da pate i osećaju bol (Branković, 2022; Singer, 1975).

Iz perspektive psihologije, vrstizam možemo definisati kao stabilan i merljiv psihološki konstrukt koji je povezan sa interpersonalnim razlikama i na osnovu kojeg je moguće predviđati ponašanja ljudi po pitanju odnosa prema životinjama kao i u pogledu izbora načina ishrane (Caviola et al., 2018). Korišćenje životinja kao hrane, za odeću i zabavu kao i za vršenje eksperimenata na njima, predstavljaju oblike vrstizma, koji jača verovanje u moralnu superiornost ljudi nad životinjama (Caviola et al., 2019; Dhont, et al., 2019; Plous, 1993). Moramo spomenuti i da je vrstizam u mnogim kulturama povezan sa tradicionalnim pogledom na svet. Naime, eksploatacija životinja kroz njihovu konzumaciju čini sastavni deo etno-religijskog identiteta u Srbiji (Branković, 2021) i u zapadnoj kulturi (Ruby, 2012), te je snažnija identifikacija sa tradicionalnim identitetima prediktor vrstizma kao oblika eksploatacije životinja (Branković, 2021).

Dakle, vrstizam opravdava i podržava sistematsku eksploataciju životinjskih vrsta od strane ljudi, čiju osnovu čini verovanje o superiornosti ljudi nad životinjama. Ovakvo verovanje utiče na to kako procenjujemo da su nam određene životinje važne i korisne i dovodi do uskraćivanja kapaciteta za osećanja, mišljenje i patnju, pre svega, što ujedno ljudima i služi kao opravdanje za eksploataciju životinja posebno u ishrani ljudi (Branković, 2022; Dhont et al., 2020; Dhont & Hodson, 2014; Plous, 1993).

Imajući navedeno u vidu, ne iznenađuju nalazi istraživanja koji ukazuju da vrstizam možemo smatrati vrstom predrasuda koje su svakako predmet istraživanja u socijalnoj psihologiji (Dhont & Hodson, 2014). Naime, dokazano je da vrstizam ima mnoge zajedničke odlike sa ostalim vrstama predrasuda, na primer da postoji njegova pozitivna povezanost sa seksizmom i homofobijom (Caviola et al., 2019; Salmen & Dhont, 2021), kao i sa ispoljavanjem etničkih predrasuda (Dhont et al., 2014). Prema teoriji o socijalnoj dominaciji (Sidanius & Pratto, 1999) i SD-HARM modelu (Social Dominance Human-Animal Relations Model, Dhont et al., 2014, 2016) etničke predrasude i vrstizam su povezani usled postojanja zajedničke osnove koju čini zastupanje ideologije o nejednakosti i hijerarhiji u ljudskom društvu. Empirijski podaci potvrdili su da SDO leži u osnovi obe vrste predrasuda (Caviola et al., 2019; Dhont et al., 2014, 2016), pri čemu su i u okviru studije sprovedene na našim prostorima ovi nalazi potvrđeni (Branković, 2021).

Važno je naglasiti i da prethodno spomenuta verovanja u superiornost ljudi nad životinjama, ali i nad prirodom, leže u osnovi ne samo vrstizma već i hostile i benevolentnog seksizma (Salmen & Dhont, 2021). Ova uverenja služe i kao opravdanje za loš tretman i za smatranje da žene i životinje treba da budu marginalizovane grupe, grupe nižeg statusa. Podaci istraživanja su pokazali još jednom da ljudi koji su skloni seksizmu imaju i visok nivo vrstizma i da osnovu ovakvih stavova čine ideologije superiornosti: ljudi nad životinjama ali i određenih ljudi nad drugim ljudima, odnosno zagovaranje orijentacije ka socijalnoj dominaciji, što je u skladu sa SD-HARM modelom (Dhont et al., 2016; Salmen & Dhont, 2021). Iz svega pomenutog potvrđuje se ideja o generalizovanim predrasadama (Allport, 1968), gde osnov za negativan odnos i stav prema nepripadničkim grupama čine ideologije o dominaciji (SDO i verovanje o superiornosti) (Dhont et al., 2016; Salmen & Dhont, 2021), pri čemu nalazi potvrđuju da je

vrstizam zaista vrsta predrasuda poput seksizma (Caviola et al., 2019; Salmen & Dhont, 2021) i etničkih predrasuda (Dhont et al., 2014). Dakle, nesumnjivo je da postoji snažna povezanost između načina na koje mislimo o životinjama i kako ih tretiramo, sa načinima na koje mislimo i ophodimo se prema ljudima. Načini eksploatacije i ljudi i životinja su određeni načinima opažanja sveta i formiranja kategorija u njemu, kako mislimo i podržavamo društvene hijerarhije i kakve interakcije uspostavljamo sa nepripadničkim grupama i životinjama.

Dakle, zagovaranje ideologije o jasnim granicama između grupa, superiornosti jedne grupe u odnosu na druge, podstiče predrasude prema nepripadničkim grupama, bilo da su u pitanju druge ljudske ili životinjske grupe (Dhont et al., 2014; Dhont et al., 2016; Salmen & Dhont, 2021). Stoga bismo mogli da primenimo teorije o intergrupnim odnosima (Sherif & Sherif, 1969; Tajfel & Turner, 1986) da ispitamo načine na koje se ljudi ponašaju prema životinjama i bolje razumemo konflikt i dominaciju koja postoji u ljudsko-životinjskim odnosima. Ukoliko životinje posmatramo kao nepripadničku grupu, na isti način na koji percipiramo i pripadnike drugih nacionalnosti i kultura, onda bi i rezultati istraživanja koja se bave međugrupnim odnosima bili od značaja za način na koji ljudi tretiraju i opažaju životinje (Jackson, 2011; Plous, 2009). Imajući ovo u vidu, možemo se zapitati da li bi onda pokušaji smanjivanja opažene distinkcije između ljudi i životinja kroz podsticanje opažanja sličnosti ljudi-životinje moglo uticati na percipiranje životinja kao bližih ljudima, a time i na njihov pozitivniji tretman (Dhont et al., 2019). U prilog tome ide i potvrđeni nalaz da je opažanje sličnosti ljudi-životinje značajni prediktor vrstizma, odnosno da opažanje sličnosti između ljudi i životinja u većoj meri vodi ka nižim nivoima vrstizma (Bastian et al., 2012; Branković, 2022).

U skladu sa time, smatramo važnim ispitati da li postoji povezanost nivoa vrstizma i stepena u kojem smatramo da su životinje slične ljudima, kao i da li indukovanje pomenute sličnosti može smanjiti nivo vrstizma i preko vrstizma uticati i na pozitivniji odnos prema etničkim grupama, s obzirom da naši odnosi prema životinjama utiču i na odnose koje imamo prema drugim ljudima (Bastian, et al., 2012; Costello, 2008; Costello & Hodson, 2010).

Ispitivanje stavova prema životinjama – da li je zaista važno?

Na prvi pogled bi nam se ova inovativna tema mogla činiti od manjeg značaja u odnosu na oblasti kojima su se do sada bavile socijalna percepcija i kognicija, koje se tiču stereotipa i predrasuda prema manjinama i načinima na osnovu kojih vršimo kategorizacije i donosimo zaključke o svetu koji nas okružuje. Međutim, relevantnost ispitivanja stavova i odnosa prema životinjama biva jasnija kada istaknemo nalaze istraživanja koji nesumnjivo ukazuju ne samo na povezanost već i na uticaj koji opažanje sličnosti između ljudi i životinja ima na smanjivanje predrasuda i prema životinjama i prema marginalizovanim grupama. Pokazano je da isticanje sličnosti životinja sa ljudima vodi ne samo smanjenju vrstizma i povećanju moralne zabrinutosti za životinje, već utiče i na pozitivnije stavove prema marginalizovanim ljudskim grupama (Bastian, et al., 2012), vodeći smanjenju predrasuda preko veće humanizacije drugih grupa (Costello & Hodson, 2010). Prema tome, ispitivanje načina na koji se odnosimo prema životinjama može da nam ukaže na kvalitet intergrupnih odnosa koji ostvarujemo s drugim ljudima (što i jeste sržno pitanje koje socijalna percepcija i kognicija ispituju). U skladu s tim, mogli bismo se zapitati da li bi pozitivnost stavova prema životinjama mogla da utiče i na pozitivnost stavova prema drugim grupama u društvu, poput manjinskih grupa?

Relevantnost ovog novonastalog istraživačkog okvira ogleda se u činjenici što izučavanjem odnosa ljudi prema životinjama i preispitivanjem stavova prema njima, možemo biti na tragu preispitivanja i boljeg razumevanja međuljudskih odnosa, pogotovo onih koji se tiču manjina. Što bolje razumemo motive takvih negativnih stavova (i prema ljudima i prema

životinjama) koji mogu neretko voditi i do negativnog ponašanja, možemo osmisлити adekvatnije pristupe koji će biti učinkoviti u podsticanju promena u pozitivnom smeru.

Olport je još davnih 1950-ih godina, u svojoj knjizi "Poreklo predrasuda" razvio ideju o postojanju generalizovanih predrasuda (Allport, 1958). Naime, smatrao je da će osoba koja je sklona negativnom odnosu prema jednoj nepripadničkoj grupi, težiti da odbacuje i ostale nepripadničke grupe. Razlog ovakvog stava prema nepripadničkim grupama Olport pronalazi u postojanju određene osnove u pojedincu koja je izgrađena od relativno stabilnih psiholoških faktora i čini da osoba bude sklonija predrasudama prema drugim grupama (Allport, 1958). Postojanje generalizovanih predrasuda kod ljudi je potvrđeno u istraživanjima u sklopu različitih kultura i sa različitim grupama koje su bile "mete" predrasuda: aseksualci (MacInnis, & Hodson, 2012), žene, imigranti, osoba sa posebnim potrebama i homoseksualci (Akrami et al., 2011), ukazujući da zaista postoje psihološki faktori koji čine da neki pojedinci, u poređenju sa ostatkom populacije, imaju veću tendenciju da budu netolerantnije i sklonije predrasudama prema ostalim grupama. Time se potvrđuju da se predrasude generalizuju na sve grupe, bez obzira na to koje su grupe u pitanju. Uzimajući to u obzir, mogli bismo pretpostaviti da većina predrasuda može poticati iz istog izvora, od istih psiholoških faktora, pri čemu je „meta“ promenljiva. Stoga „meta“ predrasuda može obuhvatati brojne nepripadničke grupe, bilo da su u pitanju životinje ili ljudi.

Istraživanja utiru put shvatanju da načini na koje mi mislimo o životinjama kao i naša spremnost da ih eksploatišemo zapravo odražavaju naša verovanja o marginalizovanim društvenim grupama (Dhont et al., 2016). Na ovome tragu pisala je i Džoj (Joy, 2010) govoreći o izboru da se jede meso kao o vrsti ideologije koja zagovara nasilje. U svojoj knjizi "Zašto volimo pse, jedemo svinje i oblačimo krave", Džoj (Joy, 2010) upoređuje karnizam (izbor da se konzumira meso) sa jednom drugom ideologijom – patrijarhatom, kao i sa nekim eksploatišućim sistemima poput afričkog ropstva i holokausta, navodeći da sve ove ideologije legitimizuju i opravdavaju svoje postupke kroz "čuvana" *tri N* (natural [prirodno], normal [normalno], necessary [neophodno]) i uspostavljaju na taj način društvene poretke o tome kakav je prirodan poredak stvari, kakav bi on trebalo da bude, kao i kakav on zapravo mora da bude. Važno je istaći i da karnizam dovodi do objektivizacije, deindividualizacije i dihotomije životinja (Joy, 2010). Na ovaj način opisan i definisan karnizam zapravo možemo poistovetiti sa vrstizmom i pretpostaviti da bi na njega i sama autorka htela da referiše, s obzirom da vrstizam odražava podržavanje namerne eksploatacije životinja zarad ljudskih interesa, pri čemu se zagovara prevlast ljudi nad životinjama (Singer, 1975). U pitanju je vrsta predrasuda i diskriminacije prema životinjama koja podrazumeva uskraćivanje njihovih prava samo usled pripadanja drugoj vrsti u odnosu na našu (Caviola et al., 2019; Singer, 1975).

Dakle, vrstizam određujemo kao diskriminativnu evaluaciju životinja koja se zasniva na činjenici da su ljudi moralno superiorniji u odnosu na životinje (Caviola et al., 2019). Definisan na ovaj način, on zapravo predstavlja i mehanizam koji omogućava da se održe uverenja o eksploataciji životinja (Dhont & Hodson, 2014). Nalazi istraživanja pokazuju da postoji povezanost između vrstizma (kao negativnog stava prema životinjama) i negativnih stavova prema etničkim grupama, što nam onda ukazuje i da ih povezuje zajednički psihološki faktor koji je u osnovi ovakvih odnosa – orijentacija ka socijalnoj dominaciji (SDO) (Dhont et al., 2014). Ova ideologija o društvenoj nejednakosti i dominaciji jednih grupa nad drugima (Pratto et al., 1994) je povezana sa negativnim stavovima prema nepripadničkim grupama, posebno prema onima koje imaju podređen, marginalizovan društveni položaj (Duckitt, 2006; Duckitt & Sibley, 2007). Oslanjajući se na studiju Dona i Hodsona (Dhont & Hodson, 2014), osmišljen je SD-HARM model (*The Social Dominance Human-Animal Relations Model* – Model socijalne dominacije u odnosima životinja i ljudi (Dhont et al., 2016)) koji je u okviru studija sprovedenih u Belgiji, Kanadi i Americi replicirao ranije dobijene podatke potvrđujući značaj orijentacije ka socijalnoj

dominaciji kada su u pitanju međugrupni odnosi, bilo da obuhvataju samo ljude ili i ljude i životinje. Naime, empirijski je višestruko potvrđeno da osobe koje imaju izraženu orijentaciju ka socijalnoj dominaciji imaju i izraženije etničke predrasude, ali i izraženiji vrstizam koji se odnosi na odobravanje raznih oblika eksploatacije i nejednakog tretmana životinja (Dhont & Hodson, 2014; Dhont et al., 2016). U okviru SD-HARM modela se ispituju zajedničke psihološke osnove negativnih odnosa prema manjinskim grupama i prema životinjama tako što se objašnjava povezanost etničkih predrasuda i vrstizma prvo preko izražene orijentacije ka socijalnoj dominaciji (SDO), a potom se model proširuje i ispituju se i uloge desničarke autoritarnosti (RWA) i političke orijentacije, ne samo na etničke predrasude i vrstizam, već i na pretnju vegetarijanstvom (koja se ispoljava kao negativan stav prema vegetarijancima i veganima jer se opažaju kao rušioци ustaljenog društvenog poretka i tradicionalnih normi dominantnih grupa u društvu (Dhont & Hodson, 2014)). Odnosi prema veganima/vegetarijancima koji u svojoj ishrani ne koriste životinje, važni su zarad dubljeg razumevanja relacija ljudi prema životinjama, s obzirom da je u pitanju marginalizovana grupa koja predstavlja kontratežu ljudima koji zagovaraju eksploataciju životinja. SD-HARM model je dokazao da (Dhont et al. 2016):

1. ljudi koji imaju izražene etničke predrasude će u velikoj meri odobravati eksploataciju životinja usled izražene orijentacije ka socijalnoj dominaciji koja leži u osnovi ovakvih uverenja
2. orijentacija ka socijalnoj dominaciji objašnjava i povezanost etničkih predrasuda sa pretnjom vegetarijanstvom
3. SDO i RWA predstavljaju značajne prediktore pretnje vegetarijanstvom
4. Politička orijentacija predviđa nivo vrstizma – politički konzervativci u velikoj meri podržavaju eksploataciju životinja

Uzimajući u obzir da postoji zajednička osnova vrstizma i stavova prema etničkim grupama, možemo se zapitati da li onda negativni odnosi i stavovi koje imamo prema životinjama (posmatrajući ih kao objekte a ne kao živa bića, doživljavajući ih kao potčinjene u odnosu na ljude) mogu zapravo odražavati i načine na koje posmatramo članove drugih grupa, najčešće marginalizovanih. Potpora ovakvom načinu rezonovanja mogla bi se potražiti u nalazima skorašnjih istraživanja (Costello, 2008; Dhont & Hodson, 2014; Hodson et al., 2014) koja pokazuju da osobe koje su sklone predrasudama prema životinjama su ujedno i sklone predrasudama prema etničkim manjinama.

Pored SD-HARM modela, neophodno je spomenuti i međuvrtni model predrasuda (*Interspecies Model of Prejudice* (Costello, 2013; Costello & Hodson, 2014)) koji objašnjava kako naše opažanje podele na ljude i životinje utiče na naše etničke predrasude. Naime, model je pokazao da verovanja u ljudsku superiornost nad životinjama predstavljaju objašnjenje zbog čega osobe sa izraženim podržavanjem društvene hijerarhije imaju onda i izražene negativne međugrupne odnose koji su obuhvatali predrasude prema crncima i imigrantima i dehumanizaciju pomenutih grupa. Takođe, i sama verovanja u ljudsku superiornost su predviđala postojanje ovih predrasuda, direktno, ali i preko dehumanizacije ovih grupa u većoj meri. Dakle, u okviru međuvrtnog modela je pokazano da verovanje da su ljudi različiti i superiorniji od životinja predviđa izraženije predrasude prema i crncima i imigranatima i više nivo dehumanizacije, s jedne strane, dok s druge predstavlja i objašnjenje zbog čega podržavanje socijalne dominacije vodi upravo ka dehumanizaciji i etničkim predrasudama. Treba naglasiti i da su nalazi u okviru studije Kostelove (Costello, 2013) pokazali da dehumanizacija, koja se odnosi na pogrđna poređenja ljudi sa životinjama i uskraćivanje nepripadničkim grupama osobine koje se smatraju esencijom humanosti (o čemu će detaljno biti reči u poglavlju Dehumanizacija i opažanje drugih grupa) potiče od zagovaranja ljudske

superiornosti i predstavlja mehanizam putem kojeg ova verovanja vode ka negativnim etničkim stavovima.

Imajući ovo u vidu, trebalo bi razmotriti da li bi možda početni korak u poboljšavanju stavova prema manjinskim grupama moglo biti podsticanje pozitivnijih stavova prema životinjama i smanjivanje njihove eksploatacije. Promene u odnosu prema životinjama nastaju usled našeg shvatanja koristi koje ljudi mogu ostvariti kroz interakciju sa životinjama, ali i kroz razvoj i proširivanje našeg moralnog shvatanja o važnosti uspostavljanja prava za različite društvene grupe (žene, nacionalne manjine...) vodeći tako i ka pravima životinja (Dhont et al., 2019). Raznolikost u shvatanju i tretiranju životinja potiče od uticaja kulture i ekonomskih sila, ali u mnogome zavisi i od vrste životinje o kojoj je reč kao i od načina na koji je ona evaluirana u društvu u kome se razvijamo. Pa tako ne čude nalazi da ljudi najviše brinu o dobrobiti životinja koje imaju najčešće ulogu ljubimaca, poput pasa i mačaka, kao i o dobrobiti nekih divljih životinja, poput delfina. S druge strane, ljudi ne mare previše za životinje koje se uzgajaju na selu i uglavnom služe kao hrana, poput svinja i ovaca, niti za neprivlačne divlje životinje kao što su zmije (Leite et al., 2019; Bratanova et al., 2011).

Nalazi istraživanja sprovedenog na američkoj populaciji ukazali su da na preferenciju različitih životinjskih vrsta mogu uticati raniji stavovi osobe prema divljim životinjama, prirodi i vrednosti koje zastupa prema njima; prethodno iskustvo i znanje osobe o određenoj životinjskoj vrsti; uspostavljena priroda odnosa između ljudi i određene vrste (kulturni značaj, koliko je vrsta smatrana korisnom ...); način na koji ljudi opažaju datu vrstu u pogledu njenih sposobnosti, potencijalne pretnje, fizičke privlačnosti (Kellert et al., 1996).

Kao značajne faktore stava prema životinjama navešćemo nivo opažene pretnje od strane date životinje, potom njen fizički izgled i opažanje sličnosti životinja sa ljudima. Što više smatramo da je neka životinjska vrsta opasnija po nas u manjoj meri ćemo podržavati zaštitu te vrste u odnosu na one koje smatramo bezopasnim (Herzog & Kutzli, 2002; Knight & Barnett, 2008). Kada govorimo o fizičkom izgledu životinja, u većoj meri smo spremni da podržimo zaštitu životinjskih vrsta koje su nam estetski privlačnije (Knight & Barnett, 2008).

Važna struja istraživanja tiče se uticaja opažene sličnosti između ljudi i životinja i naših međugrupnih odnosa, pri čemu bismo posebno izdvojili model rehumanizacije (Costello, 2008) na osnovu kojeg potom nastaje model humanizacije (Costello & Hodson, 2010) i međuvrtni model predrasuda (Costello, 2013; Costello & Hodson, 2014) (za poređenje ovih modela videti tabelu 1). Pored istaknutih modela i mnoga istraživanja potvrđuju da što više opažamo sličnost životinja sa ljudima imamo manje predrasuda prema raznim manjinskim grupama (Bastian et al., 2012; Costello & Hodson, 2010; Costello, 2013; Costello & Hodson, 2014), ali i pozitivniji odnos prema životinjama (Bastian et al., 2012; Branković, 2022; Costello, 2008). Dakle, način na koji posmatramo životinje u odnosu na ljude je važan prediktor naših međugrupnih odnosa, pri čemu je i pokazano da isticanje u većoj meri sličnosti koja postoji između ljudi i životinja predstavlja adekvatan način za unapređenje odnosa i prema životinjama i prema manjinskim grupama.

Imajući u vidu pomenuti značaj percipirane sličnosti između ljudi i životinja, kao i uticaj isticanja sličnosti životinja sa ljudima, na odnose prema životinjama i ljudima, odlučili smo da našu studiju koncipiramo na ispitivanju efekata indukovane sličnosti ljudi sa životinje (preko čitanja kratkog teksta o sličnostima koje životinje dele sa ljudima) na odnos prema životinjama (vrstizam) i odnos prema etničkim manjinskim grupama (direktno i putem različitih medijatora).

Tabela 1. Pregled modela zasnovanih na opažanju sličnosti ljudi i životinja

Naziv modela	Cilj istraživanja	Kako je operacionalizovana sličnost između ljudi i životinja	Varijable
Model rehumanizacije (Costello, 2008)	Ispitati da li je moguće uticati na smanjenje predrasuda prema životinjama i imigrantima putem isticanja koliko su zapravo životinje slične ljudima. Pretpostavlja se da indukovana sličnost ljudi životinja dovodi do nižeg stepena dehumanizacije imigranata, veće empatije i prema imigrantima i prema životinjama, rekategorizacije i lakšeg prihvatanja kao članova sopstvene grupe i imigranata i životinja, smanjuje osećaj pretnje životinjskom prirodom, objašnjavajući time ostvareni glavni efekat na niži nivo predrasuda prema imigrantima i prema životinjama.	Isticanje sličnosti između ljudi i životinja prezentovano je kroz čitanje teksta u kojem se naglašavalo po čemu su sve životinje slične ljudima. Potom su se ispitanici iz ove grupe poredili sa ispitanicima iz preostale 4 grupe koji su čitali jedan od sledećih tekstova: 1. Životinje su slične ljudima 2. Životinje su inferiorne u odnosu na ljude 3. Ljudi su superiorni u odnosu na životinje 4. Neutralni tekst bez pominjanja ljudi i životinja	- Nezavisna varijabla: - Isticanje sličnosti/razlika između ljudi i životinja - Zavisne varijable: - Predrasude prema imigrantima - Predrasude prema životinjama - Medijatori: - Dehumanizacija - Inkluzivnost identiteta prema imigrantima - Empatija prema imigrantima - Empatija prema životinjama - Inkluzivnost identiteta prema životinjama - Pretnja životinjskom prirodom
Model humanizacije (Costello & Hodson, 2010)	Kao i u Modelu rehumanizacije, ispituje se mogućnost uticanja na predrasude prema imigrantima putem indukovanja sličnosti između ljudi i životinja. Cilj je proveriti da li indukovana sličnost direktno i putem humanizacije, empatije i	Isticanje sličnosti između ljudi i životinja prezentovano je isto kao u modelu rehumanizacije i poređeno sa iste 4 grupe kasnije	- Nezavisna varijabla: - Isticanje sličnosti/razlika između ljudi i životinja - Zavisna varijabla: - Predrasude prema imigrantima - Medijatori: - Dehumanizacija

	rekategorizacije utiče na niže nivoe predrasuda. U ovom modelu ne ispituju predrasude prema životinjama i ne uključuju konstrukte vezane za životinje (poput empatije prema njima, inkluzivnosti identiteta i pretnje životinjskom prirodom).		- Empatija prema imigrantima - - Inkluzivnost identiteta prema imigrantima
Međuvrsni model predrasuda (Costello, 2013; Costello & Hodson, 2014)	Cilj istraživanja bio je ispitati prediktore dehumanizacije i način na koji se može smanjiti, kao i testiranje međuvrsnog modela predrasuda prema kojem verovanje da su životinje različite i inferiorne u odnosu na ljude direktno i putem izražene dehumanizacije predviđa izraženije predrasude prema crncima	Korišćena je 5-stepena skala iz modela rehumanizacije za ispitivanje sličnosti između ljudi i životinja (Human-Animal Similarity Scale (Costello, 2008, studija 2))	- Prediktori: Opažanje sličnosti između ljudi i životinja - Krterijumska varijabla: - Predrasude prema crncima - Medijator: - Dehumanizacija - Proširen model: - Zagovaraje orijentacije ka socijalnoj dominaciji (SDO) predviđa viši nivo dehumazacije i predrasuda prema crncima preko isticanja razlika između ljudi i životinja (opažanje sličnost između ljudi i životinja u manjoj meri)

Ispitivanja uticaja opažene sličnosti između ljudi i životinja

Istraživanja ukazuju na važnost načina na koji vršimo socijalna poređenja ističući sličnosti i razlike sa pripadnicima drugih grupa. Ukoliko se naša komparacija zasniva na isticanju sličnosti, a ne distinktivnosti s nepripadničkim grupama, naši stavovi i odnos prema njima će biti pozitivniji (Dovidio, et al. 1995; Gaertner, & Dovidio, 2000), pri čemu će i nivoi empatije i tolerancije biti viši (Amiot, et al., 2007).

Kako bismo što lakše funkcionisali i organizovali svoja znanja o svetu kojem pripadamo, težimo da uočavamo razlike i sličnosti između stvari i bića (Kostić, 2006), na osnovu čega formiramo određene kategorije. Jednu od istaknutih odlika socijalne kategorizacije predstavlja perceptivna akcentuacija (Tajfel, 1969), odnosno tendencija da prenaplašavamo sličnosti unutar grupe i razlike između grupa. Ovakav mehanizam prenaplašava granice između različitih kategorija i utiče na opažanje i ponašanje prema članovima različitih grupa (Tajfel, 1969). Kada vrše socijalna poređenja u okviru interpersonalnih sličnosti, ljudi su skloni da opažaju veću sličnost sa drugima poredeći druge sa sobom nego sebe sa drugima (Codol, 1987), u skladu sa idejom o sebi kao uobičajenoj referentnoj tački (Hollibaugh & Mah, 1982; Rosch, 1975).

Ukoliko životinje posmatramo kao nepripadničku grupu, na isti način na koji percipiramo i pripadnike drugih nacionalnosti i kultura, onda bi i rezultati istraživanja koja se bave međugrupnim odnosima bili od značaja za način na koji ljudi tretiraju i opažaju životinje (Jackson, 2011; Plous, 2009). Prema modelu zajedničkog grupnog identiteta (Gaertner & Dovidio, 2000), naglašavanje sličnosti između različitih društvenih kategorija utiče na niže intergrupne pristrasnosti, preko formiranja inkluzivnijih identiteta. Znajući da su intergrupne pristrasnosti, iskazane kroz favorizovanje sopstvene grupe (paradigma minimalnih grupa, Tajfel, 1970), nužni ali nedovoljni uslov za predrasude, moglo bi se očekivati i da onda isticanje sličnosti između kategorija može dovesti do smanjenja predrasuda. Vodeći se ovim, psiholozi su počeli da se zanimaju da li bi podsticanje opažanja sličnosti ljudi sa životinjama moglo uticati na veće percipiranje životinja kao bližih ljudima, a time i do njihovog pozitivnijeg tretmana (Dhont et al., 2019). Rezultati su pokazali da ljudi imaju pozitivnija osećanja prema životinjama koje se opažaju filogenetski, ponašajno i kognitivno sličnije ljudima (Kellert & Berry, 1980). Što su ljudi više smatrali da su životinje sličnije ljudima u većoj meri su se zalagali za očuvanje ugroženih životinjskih vrsta i za prava životinja (Kellert, 1980) i imali su viši nivo empatije prema životinjama (Hills, 1995).

Ove nalaze treba imati na umu kada želimo da podstaknemo pozitivnije stavove prema određenim grupama kroz isticanje intergrupnih sličnosti. Upravo na ovome tragu su bazirana istraživanja Kostelove (Costello, 2008) koja je želela da ispita da li je moguće smanjiti predrasude prema imigrantima i prema životinjama putem isticanja sličnosti koje životinje dele sa ljudima.

U svom radu je Kostelova (Costello, 2008) prvobitno ukazala na postojanje pozitivne povezanosti između stavova prema imigrantima i prema životinjama. Naime, ljudi koji imaju negativnije stavove prema etničkim manjinama imaju negativnije stavove i prema životinjama, što nas može podstaći da razmatramo potencijalne zajedničke faktore za ovakve stavove. Kao jedan od mogućih faktora predrasuda prema životinjama i prema imigrantima, moglo bi biti opažanje sličnosti životinja sa ljudima. Vodeći se ovom idejom, eksperimentalnim putem je ispitano da li bi indukovanje opažanja sličnosti životinja sa ljudima dovelo do smanjivanja predrasuda i prema životinjama i prema imigrantima (Costello, 2008). U okviru ovog istraživanja ujedno je i testirano da li različiti načini definisanja sličnosti između ljudi i životinja mogu imati drugačiji uticaj na stavove prema tim grupama. Ispitanici su čitali jedan od četiri posebno napisana teksta. U okviru jednog je bilo isticano da su životinje slične ljudima, u drugome da su ljudi slični životinjama, u trećem da su ljudi superiorni u odnosu na životinje i

u poslednjem da su životinje inferiorne u odnosu na ljude, dok je kontrolna grupa čitala neutralni tekst o formiranju oblaka u atmosferi. Eksperimentalna indukcija je imala najsnažniji efekat kada je isticana sličnost i to prilikom poređenja životinja sa ljudima (Costello, 2008). Važnost razlikovanja da li se ljudi porede sa životinjama ili životinje sa ljudima se ogleda u postignutim efektima: u prvom slučaju se ljudi degradiraju na nivo životinja, a u drugom se zapravo životinje uzdižu, bez degradiranja položaja ljudi, stoga su i predrasude prema životinjama i imigrantima bile značajno niže u okviru grupe koja je čitala o sličnostima životinja sa ljudima, u poređenju sa svim ostalim grupama. Grupe koje su čitale Dobijeni rezultati poslužili su kao osnova za dalja istraživanja i testiranja potencijalnih medijatora odnosa isticanja sličnosti životinja sa ljudima i predrasudama prema imigrantima. Značajni medijatorski uticaj na smanjivanje predrasuda prema imigrantima imali su: niži nivoi dehumanizacije imigranata, veći stepen inkluzivnosti imigranata i Kanađana, više empatije prema imigrantima i niži nivoi osećaja pretnje od životinjske prirode (Costello, 2008).

Kao što možemo zaključiti iz opisanog istraživanja Kostelove (Costello, 2008), smer poređenja životinja i ljudi je i te kako važana i pozitivniji stav i prema ljudima i prema životinjama se postiže samo ako se ističu sličnosti koje životinje dele sa ljudima. Ovaj nalaz je takođe potvrđen i u istraživanju Bastiana sa kolegama nekoliko godina kasnije (Bastian et al., 2012).

Zbog čega je to tako? Jedno od objašnjenja moglo bi ležati u teoriji o upravljanju strahom, gde poređenje ljudi sa životinjama zapravo podseća ljude na njihovu životinjsku prirodu, što se doživljava preteće i negativno (Rozin et al., 1993; Solomon et al., 1991) i dovodi do osećaja spuštanja ljudi na životinjski nivo, umesto da se naglasi podizanje životinja (Costello & Hodson, 2010). Dakle, ako bismo želeli da poboljšamo stav prema životinjama, vodeći se nalazima Kostelove (Costello, 2008), trebalo bi da ističemo sličnosti koje životinje imaju sa ljudima (a ne obrnuto), jer će to preko smanjenog osećaja pretnje životinjskom prirodom i povećane inkluzivnosti identiteta dovesti do nižeg stepena predrasuda prema životinjama. Takođe, isticanje sličnosti životinja sa ljudima može dovesti i do rekategorizacije i preklapanja identiteta, odnosno do slabljenja čvrstih granica između ljudi i životinja kroz opažanje preklapanja ovih dveju kategorija (Branković, 2022). Trebalo bi razmotriti i da poređenje životinja sa ljudima utiče na viši nivo zabrinutosti po pitanju moralne inkluzivnosti životinja. U istraživanju Bastiana i saradnika (Bastian et al., 2012) ljudi koji su upoređivali životinje sa ljudima, u odnosu na one koji su poredili ljude sa životinjama, imali su širu moralnu inkluzivnost u odnosu na životinje usled pripisivanja mentalnih kapaciteta životinjama u većoj meri.

S obzirom na to da se u našem istraživanju bavimo percepcijom sličnosti između ljudi i životinja, jako je važno da razmotrimo i odaberemo najbolje načine na koje bismo mogli da indukujemo željenu sličnost.

Imajući u vidu prethodno spomenute rezultate o važnosti poređenja drugih sa sobom, a ne obrnuto (Codol, 1987), zatim i model zajedničkog grupnog identiteta za pozitivnije intergrupne odnose (Gaertner, & Dovidio, 2000) kao i skorija istraživanja koja su se upravo i bavila efektima sličnosti ljudi sa životinjama (Bastian, et al, 2012; Costello, 2008; Costello & Hodson, 2010), odlučili smo da prilikom indukovanja sličnosti ukazujemo na sličnosti životinja sa ljudima, a ne obrnuto.

Jedno od objašnjenja za efekte ovakvog poređenja moglo bi ležati u teoriji o upravljanju strahom, gde poređenje ljudi sa životinjama zapravo podseća ljude na njihovu životinjsku prirodu, što se doživljava preteće i negativno (Rozin et al., 1993; Solomon et al., 1991) i dovodi do osećaja spuštanja ljudi na životinjski nivo, umesto da se naglasi podizanje životinja (Costello & Hodson, 2010). Dakle, ako bismo želeli da poboljšamo stav prema životinjama, vodeći se

nalazima Kostelove (Costello, 2008), trebalo bi da ističemo sličnosti koje životinje imaju sa ljudima (a ne obrnuto), jer će to preko smanjenog osećaja pretnje životinjskom prirodom i povećane inkluzivnosti identiteta dovesti do nižeg stepena predrasuda prema životinjama. Takođe, isticanje sličnosti životinja sa ljudima može dovesti i do rekategorizacije i preklapanja identiteta, odnosno do slabljenja čvrstih granica između ljudi i životinja kroz opažanje preklapanja ovih dveju kategorija (Branković, 2022). Trebalo bi razmotriti i da poređenje životinja sa ljudima utiče na viši nivo zabrinutosti po pitanju moralne inkluzivnosti životinja. U istraživanju Bastiana i saradnika (Bastian et al., 2012) ljudi koji su upoređivali životinje sa ljudima, u odnosu na one koji su poredili ljude sa životinjama, imali su širu moralnu inkluzivnost u odnosu na životinje usled pripisivanja mentalnih kapaciteta životinjama u većoj meri.

Kako smo pokazali da je smer socijalnih poređenja bitan za postizanje željenih efekata i da svakako naglašanje po čemu su sve životinje slične ljudima ima pozitivan efekat na naše stavove prema njima, trebalo bi da se zapitamo i da li bi ovi uticaji mogli da se generalizuju onda i na manjinske grupe u društvu. S obzirom da u sklopu našeg istraživanja želimo da ispitamo i da li indukovanje sličnosti životinja sa ljudima utiče na odnos prema etničkim manjinama, relevantno je bilo potražiti potencijalne empirijske potvrde naše istraživačke hipoteze.

Istraživanja pokazuju da percipiranje veće sličnosti životinja sa ljudima utiče na smanjenje dehumanizacije nepripadničkih i marginalizovanih grupa (poput imigranata), što onda vodi do smanjenih predrasuda prema njima (Costello, 2008; Costello & Hodson, 2010). Dehumanizacija se definiše kroz način na koji se odnosimo prema grupama kojima ne pripadamo. Naime, dovodi do delegitimizacije članova nepripadničkih grupa, s ciljem da se opravda ekstremno neprijateljski stav prema njima (Bar-Tal, 1995). Takođe, pokazano je i da ukazivanje na zajedničke odlike životinja sa ljudima dovodi ne samo do veće moralne zabrinutosti za životinje već i za druge socijalne grupe putem povećane moralne inkluzivnosti. Naime, isticanje date sličnosti utiče preko atribucije uma na smanjene nivoe vrstizma i povećanu moralnu inkluzivnost (Bastian et al., 2012; Branković, 2021), ali i preko povećane moralne inkluzivnosti na moralnu zabrinutost prema marginalizovanim ljudskim grupama (Bastian et al., 2012). Atribucija uma predstavlja zadatak u okviru kojeg ispitanici ocenjuju u kojoj meri smatraju da životinje imaju kapacitet da iskuse i ispolje određena mentalna stanja i emocije (Bastian et al., 2011; Branković, 2022). Dakle, procenjuju se kapaciteti za različite mentalne sposobnosti (pamćenje, rešavanje problema, komuniciranje) kao i određene emocije i osnovne potrebe (glad, žeđ, tugu, bol, ponos, empatiju) (Branković, 2022). Moralna inkluzivnost se odnosi na širinu naših moralnih krugova odnosno moralnih obzira prema različitim ljudima i životinjama. Prema ljudima i životinjama koje se nalaze unutar kruga moralnosti se odnosima pravično i prema njima iskazujemo našu brigu i odgovornost (Branković, 2022; Leite, 2019). Bastian je zajedno sa svojim saradnicima interpretirao dobijene rezultate na način da opažanje životinja sličnim ljudima vodi ka većoj moralnoj zabrinutosti usled isticanja zajedničkih moralno relevantnih kapaciteta. Ovaj proces ujedno onda i naglašava da te iste kapacitete dele svi ljudi, čineći i da se ljudske nepripadničke grupe smatraju vrednim moralne brige (Bastian et al., 2012).

Uzimajući u obzir rezultate prehodno pomenutih istraživanja po pitanju sličnosti ljudi-životinje (Bastian et al., 2012; Branković, 2021; Costello, 2008; Costello & Hodson, 2010), zaključujemo da ovakva socijalna poređenja putem različitih mehanizama (atribucije uma, inkluzivnosti identiteta, moralne inkluzivnosti, dehumanizacije, empatije) vode pozitivnijem odnosu i prema životinjama i prema manjinskim grupama. Stoga smo bili podstaknuti i da testiramo da li će indukovanje sličnosti ljudi-životinje uticati na odnos prema životinjama (smanjeno odobravanje eksploatacije) i na odnos prema etničkim manjinskim grupama u Srbiji i preko kojih potencijalnih mehanizama.

Pored pomenutog medijacionog modela Kostelove (Costello 2008), važno je istaći da postoje i neki drugi modeli opažanja manjinskih grupa koji takođe mogu biti relevantni za konceptualizaciju sličnosti odnosa prema životinjama i prema manjinskim grupama, a nisu dovoljno istraženi. Imajući ovo u vidu, našu studiju ćemo zasnivati na ispitivanju efekata indukovane sličnosti ljudi-životinje na odnos prema životinjama (vrstizam) i odnos prema etničkim manjinskim grupama (direktno i putem različitih medijatora).

Posrednici efekta sličnosti na odnos prema životinjama i etničkim grupama

Empatija – važan faktor odnosa prema drugima

Empatiju možemo definisati kao sposobnost osećanja ili zamišljanja emocionalnog iskustva druge osobe i sposobnost razumevanja situacije iz perspektive drugih osoba (McDonald & Messinger, 2011). Ona uključuje osećanja saosećanja, topline i brige prema drugoj osobi ili grupi (Batson, et al., 1997). Predstavlja važnu komponentu ljudske svesti i osnovu za normalno socijalno funkcionisanje. Posedovanje empatije je važan deo socijalnog i emocionalnog razvoja, utičući na ponašanje pojedinca prema drugima i na kvalitet društvenih odnosa (Thompson, 2001). Takođe, empatija može biti jedan od motivatora za pomoć drugima u nevolji (McDonald & Messinger, 2011), i niži nivoi empatisanja predstavljaju jedno od objašnjenja agresije prema ljudima i životinjama (Taylor & Signal, 2005), kako svedoče nalazi istraživanja o postojanju veze između deficita empatije i antisocijalnog ponašanja i zlostavljanja životinja kod dece, adolescenata i odraslih u kliničkim i nekliničkim populacijama (Hartman et al., 2019; Kotler & McMahon, 2005; Raine et al., 2006; Hastings et. al 2000; Varden & Mackinnon 2003; Zych et al., 2019).

Od značaja su i rezultati koji pokazuju da postojanje empatije prema životinjama može da se generalizuje na empatisanje sa ljudima (Ascione 2001; Preylo & Arikawa, 2008; Taylor & Signal, 2005), kao i da je ona važan prediktor pozitivnih stavova prema životinjama (Hills, 1993, 1995; Erlanger & Tsytsarev, 2012), ali i višeg nivoa vrstizma (Branković et al., 2025). Empatična zabrinutost je povezana sa smanjenim predrasudama prema drugim grupama (Batson et al., 1997; Hodson, 2008), pa i prema životinjama (Bastian et al., 2012), pri čemu su niži nivoi empatije prema ljudima povezani sa višim nivoima vrstizma, kao oblika eksploatacije životinja (Graca et al., 2018).

Istraživanja pokazuju da je empatija važna za unapređenje intergrupnih odnosa i to kroz indukovanje empatije sa određenom grupom (Batson et al., 1997; Finlay & Stephan, 2000) ili kao mehanizam putem kojeg se na osnovu istaknute sličnosti s članovima nepripadničkih grupa postižu pozitivne međugrupne emocije (Gönültaş, & Ayhan, 2025; Igartua & Barrios, 2012).

Važan aspekt za naše istraživanje predstavlja uloga koju opažanje sličnosti između različitih grupa može imati na podsticanje empatičnosti prema određenim socijalnim grupama i prema životinjama, a potom i na odnose prema njima. Istraživanja jasno pokazuju da su ljudi skloniji da imaju pozitivnije stavove prema članovima pripadničkih grupa (Brown, et al., 2006), prema osobama koje doživljavaju da su im slične (Amiot, et al., 2007), pri čemu postoji i povezanost između percepcije sličnosti i empatisanja (Brown et al., 2006; Costello, 2008; Costello & Hodson, 2010). Naime, u pitanju je pristrasnost u empatisanju koja se ogleda u većoj fiziološkoj empatiji prema članovima svoje grupe s kojima i opažamo visok stepen međusobne sličnosti (Brown et al., 2006). Važno je istaći i da ljudi više empatišu sa životinjama koje doživljavaju kao sebi sličnijima (Vestburi & Neumann, 2008). Pored toga, istraživanja sugerišu da percipirana „sličnost“ igra važnu ulogu u uticaju na osećanja empatične zabrinutosti, možda

zato što je veća verovatnoća da se ljudi identifikuju sa drugima koji se smatraju sličnima sebi (Braun, et al., 2006). U istraživanju Kostelove i Hodsona (Costello & Hodson, 2010) i same Kostelove (Costello, 2008), empatija je bila jedan od medijatora preko kojeg je indukovana sličnost ljudi-životinje dovela do nižih predrasuda prema imigrantima i prema životinjama.

U svetlu pomenutih nalaza, očekujemo da će isticanje sličnosti životinja sa ljudima uticati na veću empatiju i prema životinjama i prema etničkim grupama, a da će onda empatija biti jedan od mehanizama preko kojeg će doći i do pozitivnijeg odnosa i prema životinjama i prema manjinskim grupama, u skladu sa modelom rehumanizacije (Costello, 2008).

Uloga inkluzivnih identiteta u intergrupnim odnosima

Kao što smo pominjali u delu o percepciji sličnosti ljudi - životinje, ljudi teže da formiraju socijalne kategorije kako bi se što jednostavnije i efikasnije snalazili u svetu kojem pripadaju (Kostić, 2009; Popadić, 2021). Jedna od odlika ovog procesa jeste i da sami sebe svrstavamo u različite kategorije koje potom postaju osnov za formiranje naših identiteta (Abrams & Hog, 2006). Samokategorizacija utiče na usvajanje određenih ponašanja za koja verujemo da su u skladu sa grupama kojima pripadamo, a važna je i za stavove prema članovima nepripadničkih grupa, u zavisnosti od toga koliko ih smatramo sličnim ili različitim od naše grupe (Dovidio, et al., 2009). Važno je i gledište da razmatranje odnosa između različitih grupa (pripadničkih i nepripadničkih) predstavlja koncept inkluzivnosti socijalnog identiteta (Branković et al., 2020).

Svi mi definišemo sebe kao pripadnike različitih grupa, pa u skladu sa time i posedujemo više različitih socijalnih identiteta (Tajfel & Turner, 1979). Ideja o poistovećivanju ljudi sa različitim društvenim kategorijama, što onda i podstiče razvoj višestrukih identiteta, je široko prihvaćena i istraživana u okvirima socijalne psihologije (Roccas & Brewer, 2002).

Socijalni identitet predstavlja značajnu i često istaknutu vezu između pojedinca i društvenih grupa, pri čemu i u mnogome utiče na način na koji ljudi misle, ponašaju se i procenjuju ostale (Tajfel, 1978). Važno je gledište da razmatranje odnosa između različitih grupa (pripadničkih i nepripadničkih) predstavlja koncept inkluzivnosti socijalnog identiteta koji se odnosi na način na koji osobe definišu potrebne odlike za članstvo pripadničkim grupama, na osnovu mnogobrojnih ukrštenih kategorija (van Dommelen et al., 2015).

U skladu sa ovime su i empirijske potvrde da pojedinci koji imaju kompleksnije i inkluzivnije identitete imaju i pozitivnije stavove prema nepripadničkim grupama (Bodenhausen, 2010; Branković et al., 2020). Naime, osobe koje imaju u većoj meri inkluzivniji identitet poseduju manje striktne kriterijume za identifikaciju sa drugima i opažanje da su deo pripadničke grupe, dok će osobe sa niskim stepenom inkluzivnosti identiteta imaju jako rigidne kriterijume za članstvo u pripadničkim grupama. Ovakva rigidnost ima za posledicu jasno i usko definisanu pripadničku grupu čiji članovi moraju biti međusobno vrlo slični, čime se podržava isključivi identitet sopstvene grupe (Branković, Žeželj, & Turjačanin, 2020; Branković et al., 2015; van Dommelen et al., 2015).

Dakle, osobe sa izraženom inkluzivnošću identiteta prihvataju kao članove sopstvene grupe ljude sa kojima dele neke ali ne i sve značajne karakteristike, dok osobe koje imaju pretežno isključiv identitet, smatraju da članovi pripadničke grupe mogu biti samo ljudi koji imaju iste sve relevante odlike željenog grupnog identiteta (van Dommelen et al., 2015).

Imajući u vidu da inkluzivniji identiteti utiču da osobe imaju pozitivnije stavove prema pripadnicima drugih grupa (Bodenhausen, 2010; Branković et al., 2020), kao i da su takve osobe sklonije da imaju manje rigidne granice i kriterijume za članstvo u pripadničkim grupama (van Dommelen et al., 2015), ne čudi što istraživanja koja se bave isticanjem intergrupnih sličnosti

indukuju inkluzivne međugrupne reprezentacije kako bi podstakli pozitivne stavove prema drugim grupama (Gaertner & Dovidio, 2000; Hodson, et al., 2009).

Kako saznanja o inkluzivnim identitetima onda možemo preneti na domen relacija ljudi-životinje? Na osnovu principa socijalne kategorizacije i zajedničkih procesa unutar grupnog identiteta, navođenje ispitanika da se fokusiraju na zajedničke sličnosti među ljudima i životinjama, trebalo bi da dovede do nižeg nivoa predrasuda prema životinjama i imigrantima. Naime, postojanje identiteta koji uključuju u istu grupu i ljude i životinje, podstaknuto percipiranjem sličnosti životinja sa ljudima, smatra se potencijalnim objašnjenjem za smanjene predrasude prema imigrantima i životinjama (Costello, 2008). Prethodno smo spomenuli da su psiholozi koristili isticanje sličnosti ljudi-životinje zarad ekperimentalnih intervencija u istraživanjima (Costello, 2008; Costello & Hodson, 2010), a sada ćemo govoriti o mehanizmima njenog delovanja. Naime, istaknuta sličnost životinja sa ljudima uticaće na pojačanu rekategorizaciju među grupama (ljudi i životinje i "mi" i manjinske grupe, u konkretnom istraživanju imigranti), a pojačana rekategorizacija će podstaknuti povoljnije stavove prema pomenutim grupama.

S obzirom da u sklopu našeg istraživanja ispitujemo uticaj istaknute sličnosti ljudi-životinje na odnose prema životinjama i prema ljudima, moramo napomenuti i da je istraživanje u našoj zemlji pokazalo da opažanje pomenute sličnosti u većoj meri vodi do inkluzivnijeg identiteta po pitanju odnosa ljudi i životinja, kao i da putem ove rekategorizacije dalje predviđa viši nivo moralne brige o životinjama i niži nivo vrstizma (Branković, 2022).

S obzirom na nalaze pomenutih istraživanja o inkluzivnim identitetima kao prediktoru stava prema drugim grupama (Bodenhausen, 2010) i mehanizmu na osnovu kojeg je moguće objasniti kako opažanje sličnosti ljudi-životinje vodi smanjenju predrasuda prema drugima (Costello, 2008; Gaertner & Dovidio, 2000; Hodson, et al., 2009), ali i povećanju brige za životinje i smanjenom vrstizmu (Branković, 2022), smatrali smo relevantnim da ispitamo da li bi inkluzivnost identiteta mogla biti jedan od potencijalnih medijatora veze između istaknute sličnosti ljudi-životinje i odnosa prema životinjama i etničkim manjinama.

Dehumanizacija i opažanje drugih grupa

Kao što smo prethodno spomenuli, dehumanizacija predstavlja važan psihološki fenomen koji se odnosi na način na koji doživljavamo i kako se ponašamo prema članovima grupa kojima ne pripadamo. Možemo je definisati na više načina zavisno od različitih pristupa i teorija. Naime, dehumanizacija vodi do delegitimizacije drugih grupa (Bar-Tal, 1995) i omogućava opažanje da su druge grupe više nalik životinjama ili mašinama nego ljudima (Haslam, 2006). U skladu sa time dolazi do poricanja da nepripadničke grupe imaju ljudske osobine, odnosno da imaju odlike koje jasno naglašavaju razlike između ljudi i životinja (ili mašina). Kada se govori o dehumanizaciji, najčešće se priča o etničkom i rasnom kontekstu u okviru kojeg pokušavamo da objasnimo postojanje ekstremnog međugrupnog neprijateljstva i diskriminacije (Haslam, 2006). Putem dehumanizacije pokušavamo da opravdamo ovakve stavove prema nepripadničkim grupama ili grupama s kojima smo u konfliktu, ističući da su oni bliži i sličniji životinjama nego ljudima, nesposobni da osećaju bol ili da razviju emocije, usled čega onda ne zaslužuju ni poštovanje i saosećanje s njima (Bar-Tal, 2000).

Vodeći se načelima ranih teorija, dehumanizaciju definišemo kao način opažanja žrtava koji vodi ka slabljenju normi koje treba da spreče nasilna ponašanja. Shodno tome, dehumanizacija obuhvata poricanje „identiteta“ i „zajednice“ žrtava, usled čega žrtve postaju deindividuirana masa kojoj nedostaje kapacitet da izazove saosećanje (Kelman, 2001). Dakle, dehumanizacija dovodi do gubljenja moralnih samosankcija agresora kroz isticanje da drugi

nisu moralno vredni i ne zaslužuju empatisanje, što ima za posledicu opravdanje agresivnog ponašanja prema njima.

Prilikom svog ispoljavanja, dehumanizacija može biti prikrivenog, suptilnijeg ili otvorenog oblika. Kod eksplicitnih oblika, meti dehumanizacije se svesno uskraćuju odlike čovečnosti, dok je kod suptilnijih oblika to indirektno i nesvesno, kroz pripisivanje manje jedinstveno ljudskih osobina određenoj grupi (Haslam & Loughnan, 2014). Dakle, prilikom direktnih formi dehumanizacije pripadnicima datih grupa se poriču odlike ljudskosti, dok suptilniji oblici opažanju jednu grupu kao manje čovekoliku od druge (Haslam & Loughnan, 2014).

Kasnije sprovedena istraživanja ukazala su da predrasude prema dehumanizovanim grupama mogu biti posledica prethodne dehumanizacije (Hodson, et al., 2014). Stoga ćemo u našem istraživanju i razmatrati medijatorski uticaj dehumanizacije na pozitivnost stava prema manjinskim grupama. Naime, ovaj proces uskraćivanja jedinstvenih ljudskih odlika članovima drugih grupa zastupljen je i u današnjem modernom društvu i na implicitnom i na eksplicitnom nivou (Goff, et al., 2008) i vodi ka osećanju zavisti i manjem stepenu podrške drugim grupama (Esses, et al., 2008).

U prilog pomenutim nalazima ide i istraživanje Leienisa i saradnika (Leyens et al., 2001) koji uvode pojam infrahumanizacije i ukazuju na sklonost ljudi da atribuiraju sekundarne emocije u većoj meri sopstvenoj grupi u odnosu na ostale grupe. Prema infrahumanizacijskom gledištu, dehumanizacija se definiše kroz uskraćivanje sekundarnih emocija članovima drugih grupa (Haque & Waytz, 2012). Naime, sekundarne emocije (poput stida, ljubomore, ponosa) se smatraju jedinstvenim ljudskim emocijama. Kada u manjoj meri pripisujemo postojanje ovakvih emocija drugima to može biti povezano sa sniženim pomaganjem članovima nepripadničkih grupa (Cuddy, et al., 2007), kao i nižem stepenu opraštanja (Tam et al., 2008), što umnogome otežava intergrupne odnose.

Takođe, postoje i crte ličnosti za koje se smatra da su jedinstvene samo za ljude (poput savesnosti i otvorenosti) jer zahtevaju više kognitivne sposobnosti (Haslam, et al., 2005). Shodno tome, dehumanizacija se može posmatrati kroz pripisivanje u manjoj meri ovih crta članovima drugih grupa (posebno marginalizovanih), što može dovesti do negativnih stavova prema njima (Hodson & Costello, 2010).

Ono što su ranija istraživanjima o dehumanizaciji zamenarivala jeste perspektiva koja uzima u obzir ne samo način na koji doživljavamo ljude već i način na koji se odnosimo prema životinjama. Razumevanje načina na koji se ophodimo prema životinjama, kao što smo prethodno objasnili u poglavlju o vrstizmu, tesno je povezano sa odnosima prema nepripadničkim grupama (Caviola et al., 2019; Dhont et al., 2016; Salmen & Dhont, 2021), te i dehumanizacija zapravo mora biti povezana sa ideologijom koja se zasniva na superiornosti ljudi nad životinjama (Costello, 2013).

Imajući u vidu ranije pominjani međuvrsni model predrasuda (Costello & Hodson, 2010; Costello, 2013), shvatamo važnost isticanja zajedničkih karakteristika koje dele ljudi sa životinjama kada želimo da podstaknemo različite vrste pozitivnijih odnosa prema marginalizovanim grupama. Naime, međuvrsni model je empirijski dokazao i to na tri različite populacije (studenti, odrasli i deca) da podržavanje striktnih granica i distinkcije između ljudi i životinja i naglašavanje ljudske superiornosti omogućavaju negativne međugrupne odnose usled olakšanog pogrđnog poređenja nepripadničkih grupa sa životinjama (tj. dehumanizacijom) (Costello & Hodson, 2010; Costello, 2013), odnosno da isticanje nadređenog položaja ljudi nad životinjama predstavlja osnovu za razvoj dehumanizacije nepripadničkih grupa. Važno je spomenuti i da je relacija poređenja ključna, odnosno da se ne postižu efekti smanjenja predrasuda prema ispitivanim grupama (crncima i imigrantima) kada se naglašava

da su ljudi slični životinjama, već samo obrnuto. Ovakav nalaz je u skladu sa prethodnim istraživanjima koja ukazuju da poređenje životinja sa ljudima dovodi do osećaja pretnje i spuštanja ljudi na životinjski nivo (Rozin et al., 1993; Solomon et al., 1991), a zapravo treba da se postigne efekat uzdizanja životinja. Ono što želimo da istaknemo jeste da u percepciji odnosa ljudi i životinja, koja se zasniva većinski na naglašavanju superiornosti ljudi nad životinjama, treba na izvestan način istaknuti da su i životinje svesna bića sa kapacitetima za bol, patnju i mišljenje, koji su slični ljudima i na taj način uzdignuti životinje do ljudskog, smanjujući jaz između njih. Podsećanjem na odlike koje životinje dele sa ljudima dolazi do humanijeg odnosa prema nepripadničkim grupama što potom utiče na više nivoe empatije i inkluzivnije identitete prema datim grupama i na kraju vodi ka nižim predrasuda prema imigrantima i crncima (Costello, 2008; Costello & Hodson, 2010).

S obzirom da u sklopu našeg istraživanja ispitujemo potencijalni uticaj sličnosti životinja sa ljudima na odnose prema životinjama i prema etničkim grupama, uključivanje dehumanizacije kao jednog od mogućih mehanizama tog uticaja je od značaja, s obzirom da se zasniva na uskraćivanju glavnih ljudskih osobina i negativnom poređenju marginalizovanih grupa sa životinjama koje se doživljavaju inferiornije od ljudi. Smatramo da naše studije mogu da doprinesu boljem razumevanju intergrupnih odnosa i odnosa prema životinjama, kao i da daju doprinos empirijskim potvrđama međuvrskog modela predrasuda (Costello & Hodson, 2010; Costello, 2013) i modela rehumanizacije (Costello, 2008), na kulturološki drugačijoj populaciji, sa korišćenjem drugačijih instrumenata za iste konstrukte i za uticanje na pozitivnije odnose ka drugačijim manjinskim grupama - etničkim umesto na imigrantima i crncima.

Pretnja životinjskom prirodom

Osvrćući se na nalaze prethodnih istraživanja, uviđamo da postoji nekoliko mehanizama na osnovu kojih bi se mogla objasniti povezanost između načina na koji opažamo životinje i ljude. Ranije pomenuta istraživanja i empirijski potvrđen model rehumanizacije (Costello, 2008; Costello & Hodson, 2010) ukazuju da su pretnja životinjskom prirodom i dehumanizacija jedni od značajnih medijatora odnosa opažanja sličnosti životinja sa ljudima i stavova prema životinjama i prema imigrantima. Imajući to u vidu, odlučili smo da i u sklopu našeg istraživanja testiramo pomenute koncepte, pretnju životinjskom prirodom i dehumanizaciju, kao potencijalne medijatore veze između percepcije životinja i stava prema etničkim manjinama.

Ljudima je važno da održe veru u kulturne norme i poglede na svet društva kojem pripadaju, kao i da te uspostavljene koncepte brane od pretnji (Pichastor, et al., 2004). Imajući u vidu da su pogledi na svet zapravo socijalne konstrukcije koje su uvek podložne pretnjama, neophodna je njihova stalna validacija. Kako bi održali poverenje i sigurnost u sopstvena gledišta, ljudi se oslanjaju na društveni konsenzus (Kelley, 1967), te stoga ljudi pozitivno reaguju na one koji podržavaju njihova kulturna gledišta, a negativno na one koji ta gledišta ugrožavaju (Solomon, et al., 1991). Upravo iz straha da će neko narušiti i ugroziti ideologije pripadničke grupe (Sidanius & Pratto, 1999) ili njen identitet (Tajfel & Turner, 1986) stvara se osećaj simboličke pretnje nastaju usled bojazni da će druge grupe ugroziti socijalni identitet grupe kojoj pripadamo, poglede na svet ili vrednosti, stavove i verovanja naše grupe (Sidanius & Pratto, 1999).

Takođe, ljudi pokušavaju da se odupru užasu koji kod njih izaziva svest o smrtnosti, tako što održavaju predstavu o ljudima kao značajnim bićima, a ne samo materijalnim životinjama koje će biti uništene nakon smrti (Solomon et al., 1991). Podsetnici na smrtnost smanjuju osećanja zadovoljstva svojim životom, podstiču stvaranje negativnih emocija i anksioznosti (Routledge et al., 2010).

Kada ljude podsećamo na njihovu životinjsku prirodu podstičemo percepciju pretnje i anksioznost (Solomon et al., 1991), a kada je istaknut osećaj pretnje dolazi do negativnih međugrupnih stavova (Stephan & Stephan, 2000). Stoga bismo mogli očekivati i da će postojati negativni stavovi ljudi prema životinjama jer će one možda izazivati osećanja realnih i simboličkih pretnji. Određene životinje zaista predstavljaju pretnju po pitanju resursa za ljude (takmičenje vukova i seljaka oko stoke) (Naughton-Treves et al., 2003), uz to su i neke opasne divlje životinje (npr. krokodil i nilski konj) pretnja po ljudske živote (Muter et al., 2013).

Simbolička pretnja, kao što smo pomenuli, dovodi u pitanje pogled na svet, vrednosti i uverenja grupe (Stephan et al., 2005). Životinje se mogu posmatrati kao pretnja ljudskom identitetu, kao podsetnik na smrt i pretnja superiornom statusu čoveka (Hodson & Costello, 2008). Kada govorimo o identitetima, ono što razlikuje ljude od životinja jeste posedovanje ljudskosti. Naime, pod ljudskošću podrazumevamo posedovanje specifično ljudskih osobina koje jasno razlikuju ljude od životinja: inteligencija, jezik i posedovanje sekundarnih emocija (Leyens et al., 2001). Ljudi koji izražavaju veoma pozitivan stav prema čovečanstvu imaju negativan pogled na životinje (Luke & Maio, 2009). Negativni stavovi prema životinjama, težnja ka uspostavljanju superiornosti u odnosu na njih i naglašavanje razlika između ljudi i životinja potiču od ljudske potrebe da se udaljimo od osećaja smrtnosti (Beatson & Halloran, 2007; Goldenberg et al., 2001). Istraživanja (Costello, 2008; Costello & Hodson, 2010) su pokazala da isticanje sličnosti životinja sa ljudima utiče na podizanje statusa životinja, a ne na spuštanje ljudi na životinjski nivo, što onda smanjuje osećaj pretnje životinjskom prirodom. Tada pretnja životinjskom prirodom postaje medijator i utiče na smanjenje predrasuda prema manjinskim grupama i prema životinjama, te smo odlučili da i u našem istraživanju uključimo pretnju životinjskom prirodom kao potencijalnog medijatora.

Odnos i stavovi prema etničkim manjinama u Srbiji

Balkan predstavlja teritoriju na kojoj je široko zastupljena etnička heterogenost naroda koji su u prošlosti bili u međusobnim sukobima i dele etos konflikta (Petrović, 2003). Srbija spada u jednu od balkanskih država koju odlikuje etnička, religijska i nacionalna raznovrsnost stanovništva (Gavrilović i Petrušić, 2011) kao i konfliktna prošlost koja je uticala na nacionalne i etničke identitete (Branković et al., 2017). Od jedne države, nekadašnje Jugoslavije, nastaje više nezavisnih država, od kojih neke nezavisnost ostvaruju bez ratnih sukoba, poput Slovenije, Makedonije i Crne Gore, dok surovi ratni sukobi prate nastanak Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Kosova (Branković et al., 2017). Stvaranjem novih država sve istaknutiji postaju i etnički identiteti naroda balkanskog regiona. Naime, etnički identitet postaje važna osnova identifikacije i smatra se nasleđenim i nepromenljivim identitetom koji predstavlja tradiciju pripadničke grupe (Branković et al., 2017). S obzirom da pripadanje određenoj grupi utiče i na pozitivnu sliku o sebi, ljudi su motivisani da članove sopstvene etničke grupe predstave u što pozitivnijem svetlu, dok će negativne osobine pripisivati članovima drugih etničkih grupa (Maloku et al., 2016; Petrović, 2010; Skoko, 2011; Turjačanin, 2011) jačajući na taj način negativne odnose prema i stereotipe o datim grupama. U Srbiji, prema popisu stanovništva iz 2022, većinsko stanovništvo čine Srbi, a kao najbrojnije etničke manjine izdvajaju se Mađari (184,4 hiljada), Bošnjaci (153,8 hiljada), Romi (131,9 hiljada), Albanci (61,7 hiljada), Hrvati (57,9 hiljada) i Rumuni (23 hiljade) (Raduški, 2024).

Nepovoljni stavovi prema etničkim manjinama ispoljavaju se kroz osećanja superiornosti, generalizaciju negativnih karakteristika uz individualizaciju pozitivnih odlika, paternalizam, prenaplašavanje kulturalnih razlika, egzotičnost, negativnu opreznost, precenjenost nevažnog, neutralizovana osećanja i negativnu toleranciju (Verberk, et al., 2002). Na izrazito nepovoljne odnose prema etničkim manjinama utiču izražena autoritarnost,

orijentacija ka socijalnoj dominaciji i nacionalizam (Duckitt & Bizumić, 2013; Duckitt & Sibley, 2010; Popadić i Biro, 1999), a što su nepovoljniji stavovi ljudi prema etničkim manjinama izraženiji, to su ljudi skloniji održavanju etničke distance, podržavanju diskriminacije i suprotstavljanju politikama koje imaju za cilj uspostavljanje etničke jednakosti (Petrović, 2003; Verberk et al., 2002).

Istraživanja ukazuju da je zastupljena izražena socijalna distanca i negativni stereotipi i predrasude Srba prema različitim etničkim grupama koje žive na teritoriji Srbije. Naime, najizraženiji negativni stereotipi prema narodima sa kojima je Srbija bila u sukobima su prema Hrvatima, Bošnjacima, a posebno negativni prema Albancima (Petrović, 2010; Popadić i Biro, 1999). Istraživanje Petrovića (Petrović, 2010) pokazalo je da Srbi smatraju da su Hrvati nacionalisti, podli, hladni, hvalisavi, ali i kulturni, a istraživanje Popadića i Biroa (Popadić i Biro, 1999) da Srbi vide Hrvate kao neiskrene, kao da ne vole druge narode, hladni su, sebični, svadljivi i nepošteni. Bošnjaci se smatraju religioznim, fanatičnim, fundamentalistima i nazadnim (Petrović, 2010), dok je slika Mađara uglavnom obojena pozitivnim stereotipima pa se oni opažaju kao čisti, kulturni, vredni, civilizovani, pametni, veseli (Mihić i sar., 2016; Popadić i Biro, 1999).

Po pitanju stereotipa o Albancima, đaci u osnovnim i srednjim školama u Vojvodini ih doživljavaju u najvećoj meri kao opasne, nevaspitane, glupe, besne i da vole da krađu (Mihić i sar., 2015), dok ih punoletni Srbi i Srпкиnje doživljavaju kao necivilizovane, podmukle, nekulturne, prljave, kao da nisu miroljubivi i da ne vole druge narode (Atanasović, 2006). Albanci ujedno predstavljaju i etničku grupu prema kojoj su najviše izraženi negativni stereotipi u Srbiji (Milošević, 2004).

Kada govorimo o odnosu prema Romima, moramo spomenuti da su oni jedna od najmarginalizovanijih etničkih grupa ne samo u našoj zemlji, već i u drugim evropskim zemljama (Mihić i sar., 2015), te da stoga i ne čudi da postoje izraženi negativni stereotipi o njima. Opažaju se kao nepošteni, nekulturni, lenji i prljavi (Milošević, 2004), ali im se pripisuju i pozitivni stereotipi poput osećajni, miroljubivi, gostoljubivi, muzikalni i veseli (Mihić i sar., 2015).

Na osnovu pomenutih negativnih stereotipnih viđenja koje Srbi imaju o pripadnicima etničkih manjina, gde ih najčešće opisuju, kako smo prethodno naveli, kao inferiorne, opasne, lukave i prljave, vidimo da je zastupljena dehumanizacija, kao oblik pogrdnog upoređivanja nepripadničkih grupa sa životinjama. Ovakav vid odnosa, koji je u našem kontekstu dosta obojen nasilnom prošlošću Balkana i ratnim traumama (Petrović, 2003), pogoduje nastanku i normalizaciji različitih vidova negativnih intergrupnih odnosa poput diskriminacije, socijalne distance i predrasuda.

Odnos prema narodima različitog etničkog identiteta se najčešće ispituje kroz izraženost socijalne distance prema ovim narodima (Bogardus, 1926). Socijalna distanca predstavlja meru odnosa tj. određenog stepena bliskosti koji smo spremni da ostvarimo sa prosečnim pripadnicima odabranih grupa kroz prihvatanje različitih odnosa: da nam budu komšije/komšinice, kolege/koleginice, prijatelji, da stupimo u brak sa njim/njom itd. (Petrović, 2010). Po pitanju socijalne distance prema različitim manjinskim grupama koje žive na teritoriji Srbije: Hrvatima, Bošnjacima, Romima, Albancima, Mađarima, Slovencima, Crnogorcima i Makedoncima, najizraženiju distancu Srbi imaju prema Albancima, Romima i Bošnjacima (Kalaba, 2013; Petrović, 2003; Popadić, 2010), a potom prema Rumunima i Hrvatima, dok je najmanja prema Grcima, Crnogorcima i Makedoncima (Kalaba, 2013). Slični podaci dobijeni su i na uzorku mladih u Srbiji gde je najmanja distanca zabeležena prema Crnogorcima i Makedoncima, a najizraženija prema Albancima, Romima, Hrvatima i Bošnjacima (Popadić i sar., 2019).

Kada su u pitanju istraživanja na srednjoškolcima, najveći broj učenika i učenica družio bi se sa svim pripadnicima ispitivanih naroda (Mađari, Jevreji, Nemci, Amerikanci, Romi, Albanci, Hrvati, Bošnjaci), a najveća socijalna distanca prisutna je prema Albancima, a potom prema Hrvatima i Romima (Pavlović i sar., 2020).

Iz nalaza istraživanja koja su sprovedena u našoj zemlji (Pavlović i sar., 2020; Petrović, 2010; Popadić i sar., 2019) i zemljama regiona (Maloku, 2016; Puhalo, 2013; Skoko, 2011; Turjačanin, 2011) uočavamo da su percepcije drugih etničkih grupa i stereotipi o njima pod uticajem prethodnog ratnog iskustva i brojnih sukoba koji su ostavili svoj trag u međugrupnim odnosima. Mladi imaju tendenciju smanjenja distance u odnosu na opštu populaciju (Turjačanin & Majstorović, 2013), pri čemu mladi u Srbiji pored postojanja određenog nivoa etničke distance najteže prihvataju zabavljanje ili brak sa osobama drugog etničkog identiteta, posebno ako su u pitanju Albanci, Romi i Bošnjaci (Kalaba, 2013).

Iz svega spomenutog, primećujemo da su animoziteti prema pomenutim etničkim grupama i dalje aktuelni i da je potrebno ispitati načine na koje bi bilo moguće uticati na pozitivnije međugrupne odnose koji bi podrazumevali smanjenje socijalne distance i pozitivniju sliku pripadnika etničkih manjina. Smatramo da su pomenute najbrojnije etničke manjine (Mađari, Romi, Bošnjaci, Albanci, Hrvati i Rumuni) relevantne grupe za uticanje na pozitivniji odnos prema njima s obzirom na njihovu zastupljenost na teritoriji Srbije i na nezavidni odnos koji postoji trenutno prema njima (Kalaba, 2013; Mihić i sar., 2015; Pavlović i sar., 2020; Popadić i sar., 2019). Pripadnici pomenutih manjina s kojima je naša zemlja bila u konfliktu najčešće se opisuju kao licemerni, nepošteni, podli i neprijateljski nastrojeni, a ako su u pitanju Albanci i Romi, često se na ove dodaju još i epiteti prljavi i lenji. Ovakvi opisi ujedno ukazuju i na potencijalno postojanje dehumanizacije u određenoj meri, s obzirom da ovakvim viđenjem drugih naroda ističemo da ne zaslužuju naše poštovanje i da su sličniji životinjama koje se smatraju zle i opasne nego ljudima, te bi stoga u razmatranje mogao da se uzme upravo pristup koji zagovaramo u našem istraživanju - da se ispita da li na smanjenje distance prema etničkim manjinama može da utiče isticanje sličnosti ljudi i životinja, direktno, ali i putem prethodno potvrđenih mehanizama poput smanjene dehumanizacije i povećane inkluzivnosti identiteta i empatije (Costello 2008). Iako je ovo još uvek neistraživan način unapređenja odnosa prema etničkim grupama kod nas, smatramo da bi mogao biti adekvatan pristup i primeren način da se provere teorijske pretpostavke o kojima je ranije bilo reči zato što su prethodne studije ukazale na slične psihološke osnove obe vrste predrasuda (Dhont et al., 2014; Dhont et al., 2016; Salmen & Dhont, 2021), koje imaju veze sa bazičnim socijalnim kategorizacijama. Takođe, važno je i napomenuti potrebu za dodatnim istraživanjima koja će ukazati kako se se međugrupna neprijateljstva mogu redukovati s obzirom da su postojeći pristupi često ograničenog dometa po pitanju unapređenja intergrupnih odnosa i da se predrasude i dalje održavaju.

Predmet i ciljevi istraživanja

Kao što smo već spomenuli, bitan deo ljudskih interakcija, i to na svakodnevnom nivou, odvija se sa životinjama. Povećana učestalost ovih kontakata dovela je do uviđanja raznih dobrobiti koje možemo imati iz ovih odnosa (Dhont et al., 2019). Međutim, i pored toga, danas je dosta zastupljena eksploatacija životinja koju opravdava vrstizam. Zagovarajući vrstizam, ljudi zapravo podržavaju verovanja u ljudsku moralnu superiornost nad životinjama i samim tim i opravdavaju njihovu eksploataciju. Posmatrano na ovaj način, životinje se opažaju kao submisivna i slabija grupa, čime je neminovna njihova analogija sa manjinskim društvenim grupama, koje se često percipiraju u terminima niže pozicije u hijerarhiji grupnih odnosa (Costello & Hodson, 2010; Plous 2003).

Upravo zbog ovoga, važno je podsetiti na povezanost između stavova prema etničkim grupama i prema životinjama. Ljudi koji imaju negativnije stavove prema nacionalnim manjima imaju negativnije stavove i prema životinjama (Costello, 2008; Dhont et al., 2014, 2016). Pored toga, isticanje sličnosti životinja sa ljudima smanjuje predrasude prema etničkim grupama putem smanjivanja stepena dehumanizacije imigranata, većeg stepena inkluzivnosti identiteta, više empatije prema imigrantima i nižeg nivoa osećaja pretnje od životinjske prirode (Costello, 2008). Stoga smo i odlučili da predmet našeg istraživanja bude ispitivanje uticaja indukovane sličnosti životinja sa ljudima na intergrupne odnose, tačnije na odnose prema životinjama i na odnose prema etničkim manjinama na teritoriji Srbije. Naime, relevantnost našeg istraživanja ogleda se u pionirskom pristupu u okviru našeg regiona po pitanju ispitivanja odnosa prema životinjama i manjinskim grupama na području Balkana. Tema međugrupnih odnosa (pogotovo kada su u pitanju različiti etnički identiteti) je uvek aktuelna i stalno traži nova saznanja i poglede, što upravo naš pristup i može da ponudi. Uticaj koji isticanje sličnosti ljudi i životinja ima na odnose prema životinjama i marginalizovanim grupama je potvrđen u svetu (Costello, 2008; Costello & Hodson, 2010), dok je kod nas tek od skorije počela da se istražuje povezanost pomenute sličnosti sa odnosima prema životinjama (Branković, 2022), kao i različiti prediktori vrstizma (Branković, 2016; Branković, 2022). Dakle, ovo istraživanje je važno kako u teorijskom smislu, kroz proveru pretpostavljenih modela, dodatne provere određenih mehanizama, ali i u praktičnom smislu, koji se odnosi na razne implikacije za razvoj strategija za prevenciju međugrupnih animoziteta i podsticanja pozitivnijih odnosa prema marginalizovanim grupama koje obuhvataju i životinje i etničke manjine.

U okviru našeg istraživanja sprovedene su tri studije (jedna korelaciona i dve eksperimentalne). U skladu sa rezultatima prethodnih istraživanja (Bastian, et al., 2012; Costello & Hodson, 2010; Costello, 2008) ova studija imala je tri glavna cilja: (1) proveru potencijalnih korelata konstrukta sličnosti životinja sa ljudima, odnosno kako je sličnost životinje-ljudi povezana sa različitim varijablama poput dehumanizacije, inkluzivnosti identiteta, empatije prema ljudima, empatije prema životinjama, pretnje životinjskom prirodom, odnosom prema životinjama i odnosom prema etničkim manjinama; testiranje (2) da li je sličnost sa životinjama moguće indukovati i (3) kako bi to moglo da utiče na odnose prema životinjama i prema manjinskim grupama (direktno, ali i putem drugih konstrukata).

Hipoteze istraživanja

Korelaciona studija

Imajući u vidu nalaze istraživanja Kostelove (Costello, 2008) da je indukovanje sličnosti životinja sa ljudima uticalo na niži stepen predrasuda prema imigrantima preko niže dehumanizacije, a više inkluzivnosti identiteta i empatije prema ljudima, kao i na smanjenje predrasuda prema životinjama putem niže pretnje životinjskom prirodom i više empatije prema životinjama, očekujemo da će postojati povezanost između stepena u kojem ispitanici smatraju da su životinje slične ljudima sa pomenutim varijablama. Takođe, pored korelacione analize (videti grafikon 1), sproveli bismo i detaljnije analize odnosa između varijabli (medijacione analize).

Smatramo da će postojati povezanost između socijalne kategorizacije bazirane na opažanju sličnosti ljudi i životinja i odnosa prema životinjama kao i odnosa prema etničkim grupama, s obzirom da istraživanja pokazuju da indukovanje percepcije sličnosti vodi povećanom moralnom obziru prema životinjama i prema manjinskim grupama (Bastian et al., 2011), kao i smanjenju predrasuda prema životinjama i prema manjinskim grupama – imigrantima (Costello, 2008).

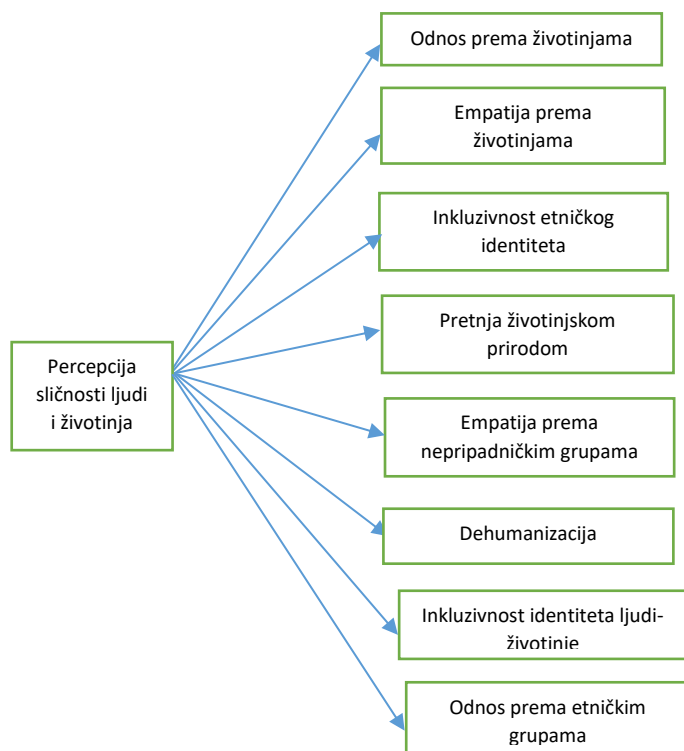
U skladu sa pomenutim istraživanjem (Costello, 2008), pretpostavljamo da će veće opažanje sličnosti između životinja i ljudi biti povezano sa većom empatijom prema ljudima (H1), većom empatijom prema životinjama (H2) i većom inkluzivnošću etničkog identiteta (H3) i identiteta ljudi-životinje (H4).

S druge strane, istraživanja ukazuju da bi trebalo očekivati i negativnu korelaciju sličnosti životinje-ljudi sa dehumanizacijom i pretnjom životinjske prirode. Opažanje slabije sličnosti između ljudi i životinja biće povezano sa višom dehumanizacijom nepripadničkih grupa (H5) (Costello & Hodson, 2010; Costello, 2008), kao i sa većom pretnjom životinjskom prirodom (H6) (Costello, 2008).

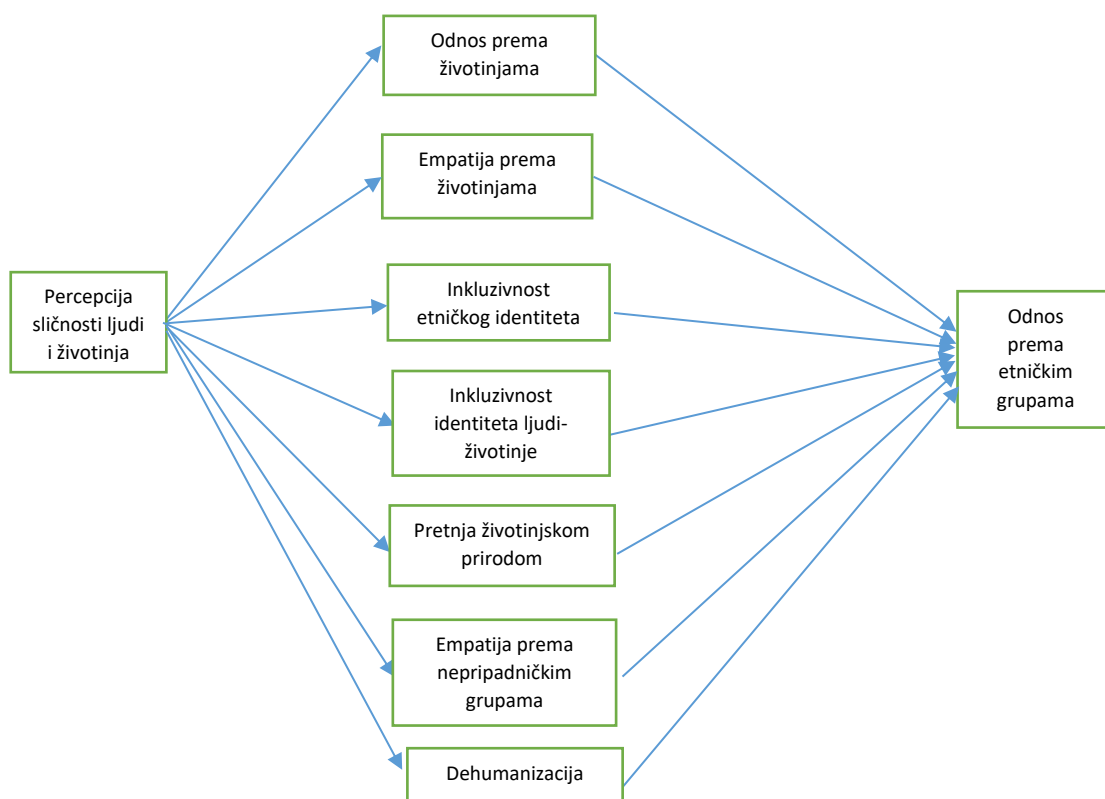
Imajući u vidu da vrstizam predstavlja uverenje o oštroj granici između ljudi i životinja koja opravdava njihovu eksploataciju i nejednak tretman (Ryder, 1970, Singer 2009), kao i da je sličnost ljudi-životinje jedna od osnovnih determinanti odnosa prema životinjama (Branković, 2022), očekujemo da će postojati negativna povezanost između ova dva konstrukta (H7), u skladu sa istraživanjima o indukovanju sličnosti životinja sa ljudima (Bastian et al., 2012; Costello, 2008). Ljudi koji u većoj meri opažaju sličnost životinja sa ljudima u manjoj meri će imati izražen vrstizam.

Takođe, opažanje sličnosti između ljudi i životinja bi trebalo da bude u pozitivnoj korelaciji sa odnosom prema manjinskim etničkim grupama, odnosno da ljudi koji u većoj meri percipiraju sličnost životinja sa ljudima imaju i pozitivniji odnos prema etničkim manjinama (H8), imajući u vidu da prethodna istraživanja ukazuju da pomenuta sličnost predviđa visok ili nizak nivo predrasuda prema imigrantima (Costello, 2008).

S obzirom da model Kostelove (Costello, 2008) o uticaju sličnosti ljudi-životinje na odnos prema imigrantima ima empirijsku potvrdu o valjanosti, očekujemo da će efekti percepcije sličnosti na odnos prema manjinama, u našoj studiji, biti posredovani dehumanizacijom, empatijom prema ljudima i prema životinjama, inkluzivnošću etničkog identiteta i identiteta ljudi-životinje, pretnjom životinjskom prirodom i odnosom prema životinjama (H9) (videti grafikon 2). Ukoliko se ovaj model ne bi pokazao adekvatnim, testirali bismo i drugačije modele, poput npr. modela humanizacije (Costello & Hodson, 2010).

Grafikon 1. *Prikaz sheme korelacionog istraživanja*

Grafikon 2. *Prikaz sheme medijacionog modela korelacione studije (po uzoru na model Kostelove (2008))*

Prva eksperimentalna studija

U pitanju je eksperiment sa jednom kontrolnom i jednom eksperimentalnom grupom. Ispitanici u eksperimentalnoj grupi su čitali vinjetu koja ističe sličnost životinja i ljudi, dok je kontrolna grupa čitala neutralan tekst o poreklu lala. U vezi sa ovom studijom formulisano je pet hipoteza, a testirani model prikazan je grafikonom 3.

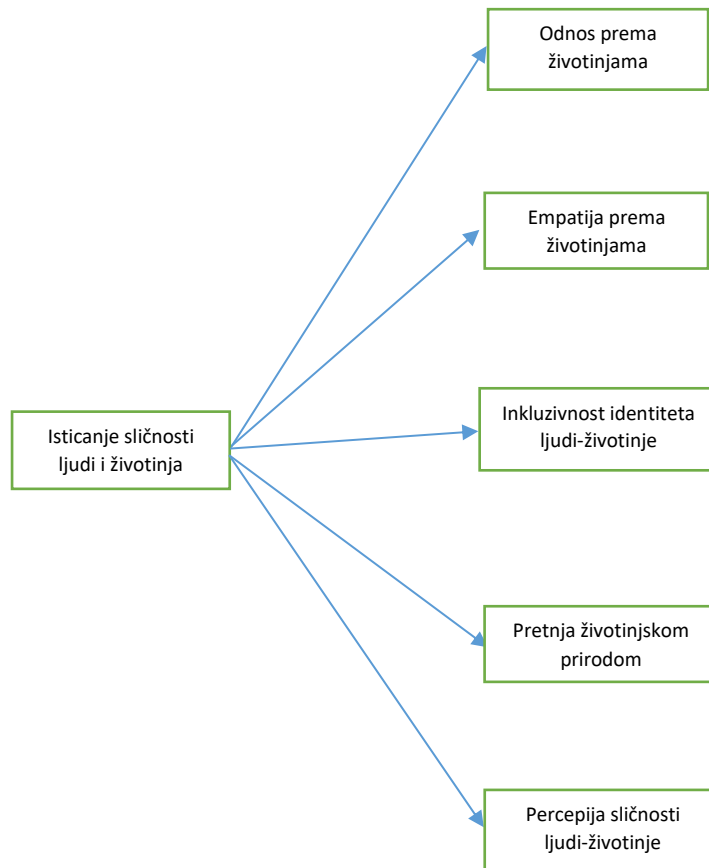
H1: Isticanje sličnosti između ljudi i životinja vodiće izraženijoj percepciji sličnosti između životinja i ljudi, u skladu sa nalazima istraživanja Kostelove o eksperimentalnom indukovanju percepcije sličnosti (Costello, 2008), što će ujedno biti i dodatna provera eksperimentalne manipulacije.

H2: Istraživanja su pokazala da eksperimentalna indukcija percepcije sličnosti ljudi i životinja vodi do smanjenih predrasuda prema životinjama i predstavlja jedan od osnovnih faktora odnosa prema životinjama (Bastian et al., 2012; Branković, 2022; Costello, 2008). Takođe, istraživanja su pokazala i da opažena sličnost između ljudi i životinja predviđa nivo vrstizma kod ljudi (Branković, 2019). Stoga očekujemo da će podsticanje sličnosti ljudi-životinje u našoj studiji dovesti do pozitivnijeg odnosa prema životinjama kod ispitanika, odnosno do nižeg nivoa vrstizma.

H3: Isticanje sličnosti između ljudi i životinja uticaće na veću empatiju ispitanika prema životinjama jer će podstaći posmatranje životinja kao sličnijim ljudima i učiniti manje striktnom granicu između ovih grupa (ljudi i životinja). Istraživanja pokazuju da što više opažamo sličnosti sa članovima drugih grupa, postojaće i viši nivo empatije prema njima (Brown, Bradley, & Lang, 2006).

H4: Isticanje veće sličnosti životinja sa ljudima uticaće na ispitanike da imaju inkluzivniji identitet po pitanju kategorisanja ljudi i životinja u istu grupu. Istraživanja sprovedena kod nas su pokazala da i samo percipiranje sličnosti ljudi i životinja vodi većem uključivanju životinja u vlastitu grupu, odnosno do inkluzivnijeg identiteta po pitanju životinja (Branković, 2022), pri čemu osobe sa inkluzivnijim identitetima imaju manje rigidne granice i kriterijume za članstvo pripadničkim grupama (Branković, et al., 2020; van Dommelen et al., 2015). U istraživanjima intergrupnih odnosa i sličnosti indukuju se inkluzivne međugrupne reprezentacije kako bi se podstakli pozitivni stavovi prema drugim grupama (Gaertner & Dovidio, 2000; Costello & Hodsosin, 2010; Hodson, et al., 2009). Takođe, u istraživanju Kostelove je pokazano da je indukovana sličnost ljudi-životinje preko veće inkluzivnosti identiteta dovela do smanjenja predrasuda prema životinjama (Costello, 2008).

H5: Isticanje sličnosti životinja sa ljudima uticaće na niži nivo osećaja pretnje životinjskom prirodom jer neće dovesti do spuštanja ljudi na „životinjski nivo“ već do podizanja statusa životinja bez ugrožavanja statusa ljudi, u skladu sa nalazima prethodnih istraživanja (Costello & Hodson, 2010; Costello, 2008).

Grafikon 3. Prikaz sheme prve eksperimentalne studije

Druga eksperimentalna studija

Druga eksperimentalna studija ima isti dizajn kao i prvi eksperiment (jedna eksperimentalna i jedna kontrolna grupa koje će čitati različite tekstove). U sklopu ove studije glavni cilj bio je ispitivanje efekta isticanja sličnosti između ljudi i životinja na odnos prema etničkim grupama i svim prethodno pomenutim varijablama iz prve eksperimentalne studije (videti grafikon 4). Na osnovu dobijenih podataka o efektima nezavisne varijable na zavisne varijable, kao i na osnovu rezultata i prve eksperimentalne studije i korelacione (koja su nam ukazala na medijacione odnose između konstrukata) planirano je i testiranje potencijalnih medijatorskih puteva preko kojih istaknuta sličnost utiče na odnos prema etničkim grupama; planirano je testiranje već postojećeg modela Kostelove (Costello, 2008) (videti grafikon 5), kao i modela humanizacije (Costello & Hodson, 2010) i još nekih na koji nam ukažu analize iz studija koje smo prethodno sproveli (videti grafikon 6). U vezi sa ovom studijom formulisano je devet hipoteza.

H1: Isticanje sličnosti između ljudi i životinja vodiće izraženijoj percepciji sličnosti između životinja i ljudi, u skladu sa nalazima istraživanja Kostelove o eksperimentalnom indukovanju sličnosti ljudi-životinje (Costello, 2008), čime ćemo i dodatno proveriti uspešnost eksperimentalne manipulacije.

H2: Isticanje sličnosti životinja sa ljudima dovešće do pozitivnijeg odnosa prema etničkim grupama (niže socijalne distance). Očekujemo da će ispitanici koji budu čitali eksperimentalnu vinjetu imati pozitivniji odnos prema članovima etničkih manjina u odnosu na ispitanike iz kontrolne grupe, usled rekategorizacije koja vodi do slabljenja striktnosti granica između različitih grupa i uviđanja sličnosti u većoj meri (Costello, 2008).

H3: Očekuje se da će isticanje veće sličnosti životinja sa ljudima dovesti do veće empatije prema nepripadničkim grupama. Istraživanja su pokazala da sličnost ljudi-životinje preko empatije dovodi do smanjenja predrasuda prema manjinskoj grupi (imigrantima) (Costello, 2008), kao i da postoji pozitivna povezanost između empatije i sličnosti između ljudi i životinja (Costello, 2008).

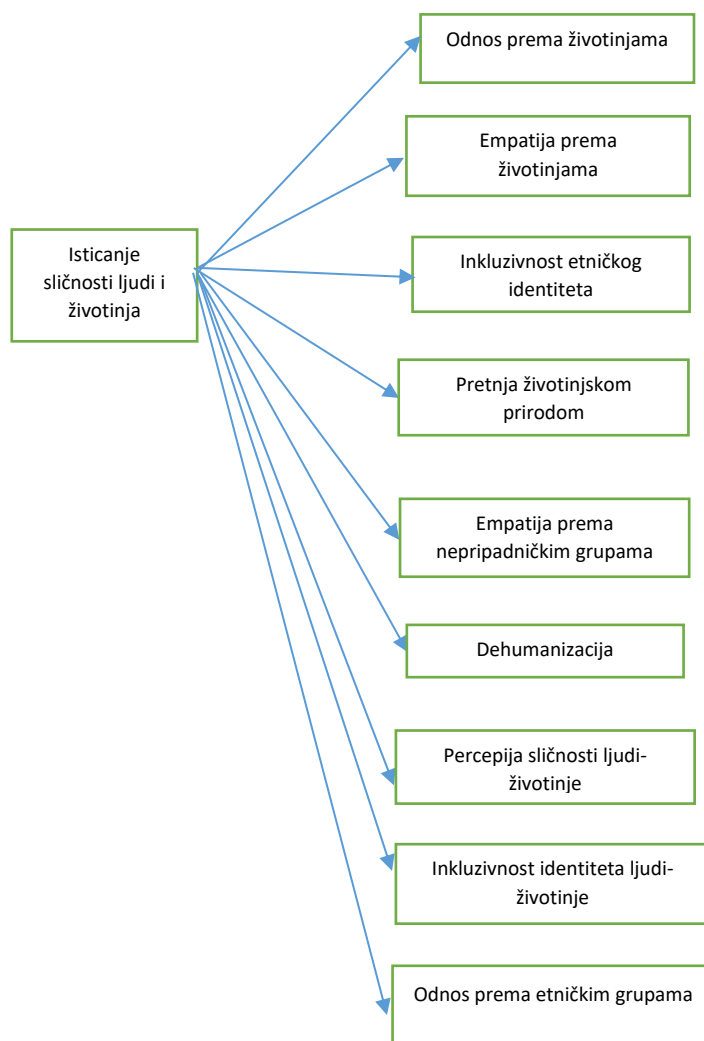
H4: Isticanje sličnosti ljudi-životinje uticaće na veću empatiju ispitanika prema životinjama jer će podstaći posmatranje životinja kao sličnijim ljudima i učiniti manje striktnom granicu između ovih grupa (ljudi i životinja). Istraživanja pokazuju da što više opažamo sličnosti sa članovima drugih grupa, postojaće i viši nivo empatije prema njima (Brown, Bradley, & Lang, 2006), kao i da postoji pozitivna povezanost između sličnosti ljudi-životinje i veće empatije prema životinjama (Costello, 2008).

H5: Podsticanje veće sličnosti životinja sa ljudima uticaće na niži stepen dehumanizacije nepripadničkih grupa. Istraživanja su pokazala da je dehumanizacija značajni medijator veze između pomenute sličnosti i smanjenja predrasuda prema imigrantima (Costello & Hodson, 2010; Costello, 2008).

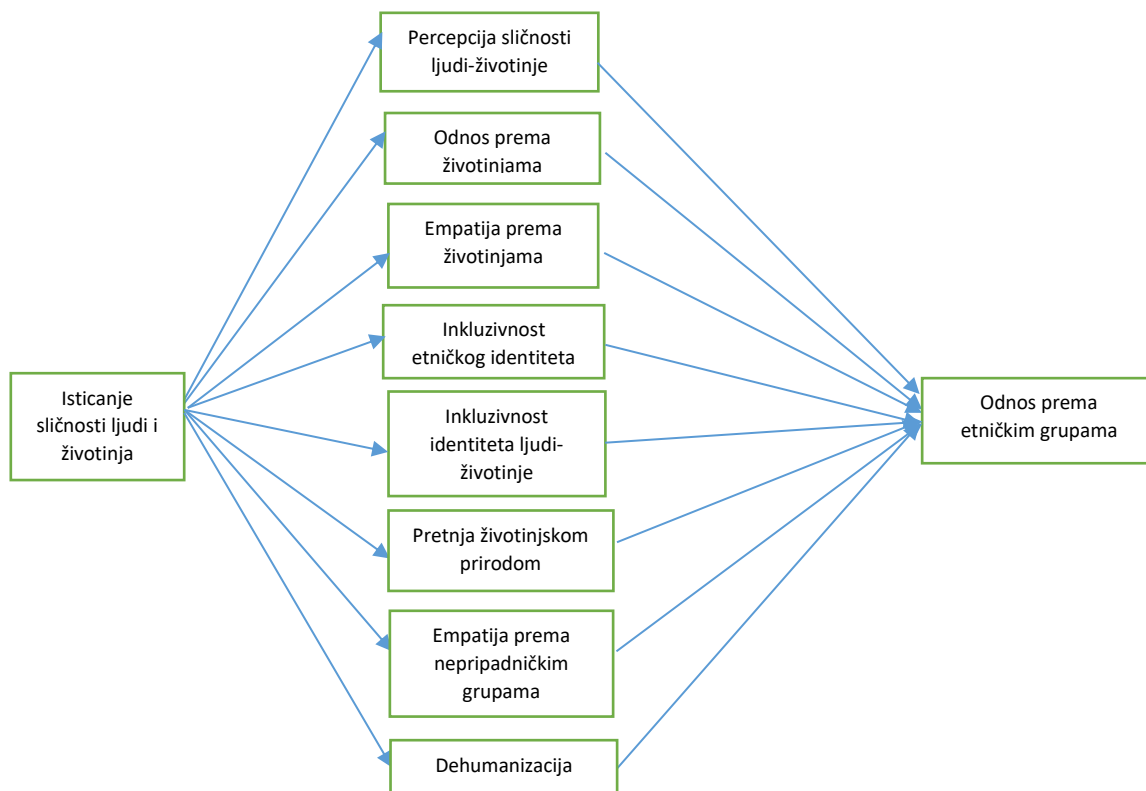
H6: Indukovanje veće sličnosti životinja sa ljudima uticaće na ispitanike da imaju inkluzivniji etnički identitet kao i inkluzivniji identitet po pitanju kategorisanja ljudi i životinja u istu grupu (H7). Osobe sa inkluzivnijim identitetima imaju manje rigidne granice i kriterijume za članstvo pripadničkim grupama (Branković, et al., 2020; van Dommelen et al., 2015), a često se u istraživanjima intergrupnih odnosa i sličnosti ljudi-životinje indukuju inkluzivne međugrupne reprezentacije kako bi se podstakli pozitivni stavovi prema drugim grupama (Gaertner & Dovidio, 2000; Costello & Hodson, 2010; Hodson et al., 2009).

H8: Isticanje sličnosti ljudi i životinja dovešće do smanjenog osećanja pretnje životinjskom prirodom, u skladu sa nalazima prethodnih istraživanja (Costello & Hodson, 2010; Costello, 2008) usled podizanja statusa životinja bez ugrožavanja statusa ljudi.

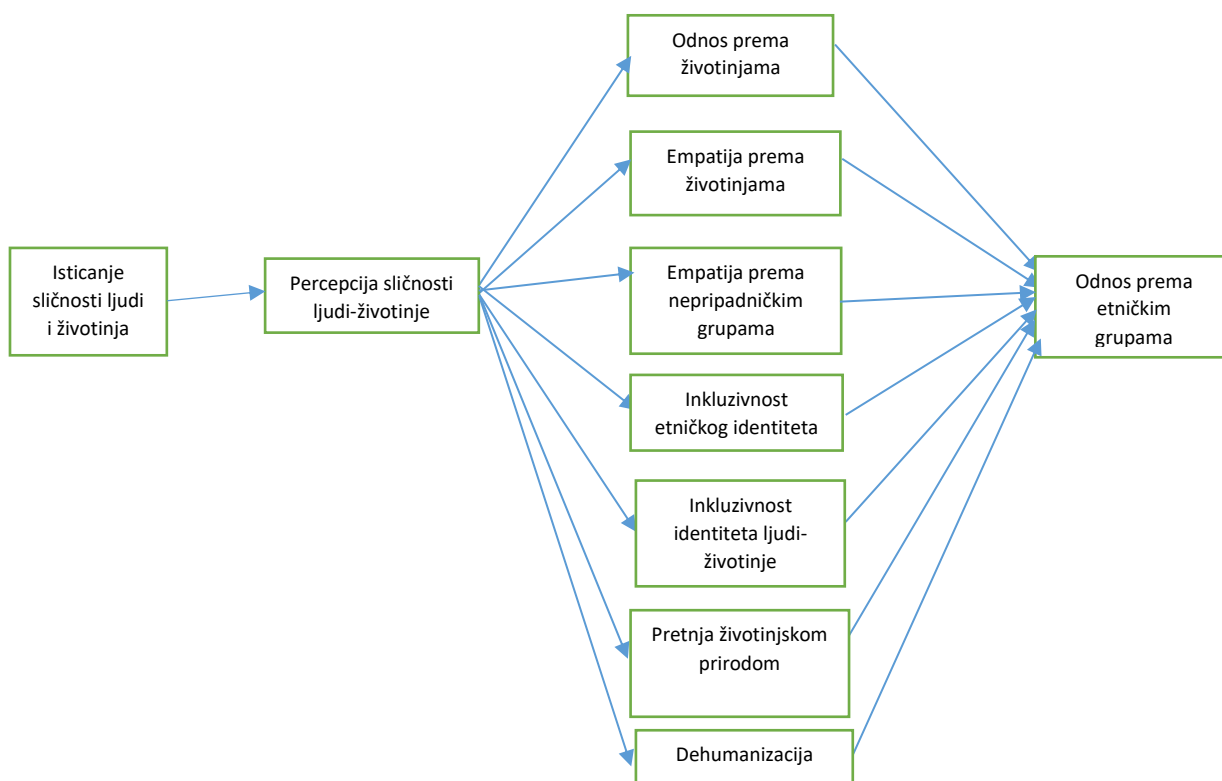
H9: U istraživanju želimo da proverimo ranije potvrđen medijacioni model Kostelove (Costello, 2008). Pored dehumanizacije, empatije prema ljudima i prema životinjama, inkluzivnosti etničkog i identiteta ljudi-životinje i pretnje životinjskom prirodom, model ćemo proširiti i u njega uključiti i dva nova medijatora: percepcija sličnosti ljudi-životinje i vrstizam, i za sve pomenute varijable ćemo očekivati da će imati medijacionu ulogu. Umesto uticaja istaknute sličnosti ljudi i životinja na predrasude prema imigrantima ispitivaćemo odnos prema etničkim manjinama. Ukoliko se ovaj model ne pokaže validnim, testiraćemo ili model humanizacije (Costello & Hodson, 2010) ili neki drugi model koji se bude činio adekvatnim, shodno dobijenim rezultatima.

Grafikon 4. Prikaz sheme druge eksperimentalne studije

Grafikon 5. Prikaz sheme medijacionog modela (po uzoru na Costello, 2008) druge eksperimentalne studije

Grafikon 6. Prikaz sheme medijacionog alternativnog modela druge eksperimentalne studije

Metodološki deo

U sklopu našeg istraživanja planirano je da se izvedu tri različite studije koje su zasebno opisane s obzirom na ispitivane odnose i sprovedene metodološke procedure. Dve eksperimentalne studije i jedna korelaciona su sprovedene od kraja oktobra 2023., do kraja februara 2024. godine, deljenjem linka na društvenim mrežama (poput Fejsbuka i Instagrama), pasivnom snowball metodom i regrutacijom studenata Fakulteta za medije i komunikacije koji su za učešće dobijali dodatni poen u sklopu jednog od pohađanih kurseva. Ispitanici iz opšte populacije nisu dobijali nikakvu naknadu za učestvovanje. Materijali iz istraživanja kao i hipoteze su preregistrovane na https://osf.io/pn5gt/?view_only=8ac522822c524b0ca43332d7d8f173c9, a upitnici su zadavani putem online platforme SurveyMonkey. Korišćeni instrumenti nalaze se na repozitorijumu psiholoških mera <https://www.repopsi.f.bg.ac.rs/sr/>.

Iz sva tri istraživanja su isključivani ispitanici koji nisu tačno odgovorili na pitanje o temi teksta koji su čitali (provera eksperimentalne manipulacije), na pitanje za proveru pažnje tokom odgovaranja, kao i oni koji nisu označili "Srbin/Srpkinja" kao etničku pripadnost, s obzirom da ispitujemo odnos većine prema određenim manjinama.

Korelaciono istraživanje

U okviru korelacionog istraživanja želeli smo da ispitamo da li postoji povezanost između percipirane sličnosti ljudi i životinja sa odnosima prema životinjama i prema etničkim grupama, kao i sa konstruktima poput empatije prema ljudima i životinjama, inkluzivnosti etničkog identiteta i identiteta ljudi-životinje, pretnje životinjskom prirodom i dehumanizacijom. Takođe, planirali smo i da testiramo medijacioni model inspirisan modelom u istraživanju Kostelove (Costello, 2008) u kojem opažena sličnost između ljudi i životinja vodi pozitivnijem odnosu prema etničkim manjinama preko određenih mehanizama: smanjene dehumanizacije, vrstizma i pretnje životinjskom prirodom, i povećane empatije prema ljudima i životinjama i inkluzivnosti identiteta etničkih grupa i životinja. Naglasićemo da nije planirano da model Kostelove bude u potpunosti repliciran, s obzirom da smo mi testirali potencijalni uticaj na odnos prema etničkim grupama, a ne prema imigrantima i da smo kao meru odnosa koristili socijalnu distancu a ne predrasude kao u pomenutom istraživanju.

Varijable i instrumenti

Pre obrade prikupljenih podataka za sve tri studije, proverili smo pouzdanosti korišćenih skala (videti tabelu 3), a pouzdanost korišćenih skala iz prethodnih istraživanja naveli smo u nastavku, pri opisu svake. Sve skale su bile zadovoljavajućih pouzdanosti osim skale pretnje životinjskom prirodom ($\alpha = .03$) (Costello, 2008), pa smo stoga rešili da koristimo samo jednu tvrdnju umesto obe s obzirom da date tvrdnje vrlo srodne sadržinski, samo obrnuto formulisane, jedna je afirmativna a druga u odričnom obliku. S obzirom da je ispitanicima i ispitanicama jednostavnije da daju odgovore na pozitivne tvrdnje, odlučili smo da zadržimo samo stavku „Osećam se ugroženo i/ili neprijatno kada se podsetim sličnosti koje delim sa životinjama“, a isključili smo stavku „Ne osećam se neprijatno kad znam da imam određene sličnosti sa životinjama“. Ispitanici i ispitanice ocenjuju u kojoj meri se slažu sa iznetom tvrdnjom, 1 – *uopšte se ne slažem*, 7- *u potpunosti se slažem*.

Prediktorska varijabla u istraživanju je bila percipirana sličnost ljudi-životinje, a kriterijumske varijable su bile odnos prema etničkim grupama (meren preko izraženosti socijalne distance), odnos prema životinjama (meren preko izraženosti vrstizma), empatija

prema nepripadničkim grupama i prema životinjama, dehumanizacija manjinskih grupa, inkluzivnost etničkog identiteta i identiteta ljudi-životinje i pretnja životinjskom prirodom. U nastavku dajemo kratak opis korišćenih instrumenata sa nivoima pouzdanosti koji su dobijeni u prethodnim istraživanjima. Nivoi pouzdanosti dobijeni u našim istraživanjima su prikazani u tabeli 3, pri čemu tamo nema skale za pretnju životinjskom prirodom jer se na kraju ona meri samo odgovaranjem na jednu stavku, a ne na dve kao u istraživanju Kostelove (Costello, 2008).

Za merenje opažene sličnosti životinje-ljudi korišćena je 5-stepena skala za ispitivanje sličnosti ljudi sa životinjama - Human-Animal Similarity Scale (Study 2) (Costello, 2008). Ispitanici i ispitanice odgovaraju u kojoj meri se slažu sa 10 iznetih tvrdnji, gde je 1 – *uopšte se ne slažem*, 5 – *u potpunosti se slažem* (npr. „Ljudi su nastali od drugih životinja, tako da su druge životinje strukturno i mentalno slične ljudima“). Viši skorovi ukazuju na veću percipiranu sličnost životinja sa ljudima ($\alpha = .79$) (Costello, 2008).

Empatija prema ljudima i prema životinjama merena je preko skale za merenje empatije (Batson et al., 1997). Ispitanici i ispitanice su odgovarali/le u kojoj meri od 1 – *uopšte ne osećam*, do 7 – *u potpunosti osećam*, osećaju: saosećanje, toplinu, nežnost i blagonaklonost i prema drugim etničkim grupama i prema životinjama ($\alpha = .92$) (Costello, 2008). Viši skorovi odražavaju više nivoe empatije.

Odnos prema životinjama (vrstizam) meren je preko skale vrstizma (Dhont et al., 2016), koja je prevedena i delimično adaptirana na srpski jezik (Branković, 2021). Sadrži 12 stavki, gde ispitanici i ispitanice na sedmostepenoj skali procene određuju u kolikoj meri se slažu sa tvrdnjama (1 – *uopšte se ne slažem*, 7 - *u potpunosti se slažem*). „Proizvodnja jeftinog mesa, jaja i mlečnih proizvoda opravdava držanje životinja u neadekvatnim uslovima“, viši skorovi ukazuju na viši nivo vrstizma ($\alpha = .80$) (Branković, 2021).

Kao meru inkluzivnosti etničkog identiteta i identiteta ljudi-životinje koristila se skala inkluzivnosti drugih u self – Inclusion of Others in Self (Aron et al., 1992). Ispitanicima i ispitanicama smo prikazali sedam parova krugova koji se kreću od dodirivanja do skoro potpunog preklapanja. Jedan krug u svakom paru biće označen kao „ja“, a drugi krug je označen kao „životinje“, za inkluzivnost identiteta ljudi-životinje. Za merenje inkluzivnosti etničkog identiteta pored kruga „ja“ drugi krug je označavao nazive pripadnika etničkih manjina, za svaku manjinu ponaosob. Ispitanici i ispitanice su birali jedan od sedam parova da odgovore na pitanje: „Koja slika najbolje opisuje vaš odnos sa životinjama/pripadnikom date manjine (za svaku etničku grupu posebno)?“. Svaki par krugova ima različiti stepen preklapanja - 1 - bez preklapanja; 2 - malo preklapanja; 3 - neko preklapanje; 4 - jednako preklapanje; 5 - jako preklapanje; 6 - veoma snažno preklapanje; 7 - većina se preklapa (Aron et al., 1992).

Za merenje dehumanizacije korišćena je skala evolucije čoveka - Ascent of Human (Kteily et al., 2015). Ispitanicima i ispitanicama se pokazuje slika na kojoj se nalazi pet silueta koje predstavljaju razvoj čoveka od četvoronožnog ljudskog pretka do današnjeg modernog čoveka. Zadatak je bio da se na skali od 0 do 100 slajderom označi gde smatraju da se pripadnici svake od ispitivanih etničkih grupa ponaosob nalaze po pitanju evolucionog razvoja. Niži skorovi ukazuju na viši stepen dehumanizacije prema datoj grupi.

Socijalnu distancu za merenje odnosa prema etničkim grupama merili smo preko 5-stepene skale od po sedam tvrdnji za svaku etničku grupu, gde je 1 – *u potpunosti se slažem*, 5 - *uopšte se ne slažem* (npr. „Ne bih imao/la ništa protiv da budem u braku sa pripadnikom (pripadnik date etničke grupe)“). U pitanju je iScore skala (Mather et al., 2017), pokazala se kao osetljivija skala socijalne distance, kombinuje Bogardusov način ocenjivanja sa Likertovom skalom. Ispituje se 7 odnosa različitog stepena bliskosti i svaki odnos ima svoj koeficijent kojim se odgovori ispitanika/ca sa 5-stepene skale množe. Pa tako najbližiji odnos koji podrazumeva stupanje u brak ima koeficijent 1, bliski prijatelj koeficijent 2, komšija koeficijent 3 itd. do

rukovodećeg položaja u zemlji koji ima koeficijent 7. Skorovi se kreću od 28 do 140, pri čemu veći skor ukazuje na veći stepen distance.

Ispitanici

Uzorak čine ispitanici/e iz opšte populacije koji su regrutovani prigodnim putem, deljenjem linka na društvenim mrežama, a deo ispitanika su i studenti i studentkinje Fakulteta za medije i komunikacije. Za određivanje potrebne veličine uzorka koristili smo power analizu. Izračunali smo da je potrebno 138 ispitanika za registrovanje umerene korelacije (.30) (0.95 snaga, 0.05 alfa nivo), na osnovu podataka G*Power analize za korelaciona istraživanja (G*Power; Faul et al., 2009).

Ukupno je uzorkovano 255 ispitanika/ca među studentima Fakulteta za medije i komunikacije i iz opšte populacije. Iz istraživanja je isključeno 23 ispitanika/ca koji nisu ispunili potrebne kriterijume: tačno odgovaranje na pitanje za proveru pažnje i nisu označili etnički identitet „Srbin/Srpkinja“. Nakon isključivanja neodgovarajućih ispitanika, finalni uzorak činilo je 232 ispitanika, pri čemu su većinom bili srednjih godina i žene (73.3% žene, uzrast $M = 36.12$, $SD = 13.92$), a najviše je bilo onih koji su imali fakultetsko obrazovanje. Struktura uzorka prikazana je u tabeli 2.

Tabela 2. Struktura uzorka u korelacionoj studiji

	<i>N</i>	%
Pol		
Muški	60	25.8
Ženski	170	73.3
Drugo	2	.9
Uzrast		
18-30	86	36.9
31-55	119	51.1
Preko 55	28	12.0
Obrazovanje		
Osnovna škola	13	5.6
Srednja škola	86	36.9
Viša škola	32	13.7
Fakultet/master	101	43.3
Etnička pripadnost		
Srbin/Srpkinja	232	100
Total	232	

Procedura

Ispitanici su nakon date informisane saglasnosti pristupali popunjavanju upitnika. Upitnik se sastojao od dva dela. U prvom su ispitanici davali svoje osnovne sociodemografske podatke (pol (muški, ženski, neodređeno), uzrast ispitanika (u godinama), nivo obrazovanja (osnovna škola/srednja škola/fakultet) i etnička pripadnost (srpska/druga), dok je drugi deo obuhvatao skale za ispitivanje sličnosti ljudi i životinja, empatiju prema ljudima i životinjama, inkluzivnost etničkog identiteta i identiteta ljudi-životinje, pretnju životinjskom prirodom, odnos prema životinjama i odnos prema etničkim manjinama. Skale su biti petostepene (skala za ispitivanje sličnosti ljudi sa životinjama i socijalna distanca) ili sedmostepene (sve ostale osim skale za dehumanizaciju) u okviru kojih su ispitanici zaokruživanjem broja od 1 – *uopšte se ne slažem* do 5 ili 7 – *u potpunosti se slažem* označavali stepen slaganja sa iznetim tvrdnjama. U okviru skale za dehumanizaciju ispitanici su koristili slajder od 0 do 100 da izraze svoje mišljenje.

Prva eksperimentalna studija

U okviru ove studije testirali smo efekte vinjeta na mere koje se tiču odnosa prema životinjama. Naime, ispitivali smo da li isticanje sličnosti ljudi-životinje, putem kratkog teksta, može uticati na distinktivnost ljudi i životinja (opažanje veće sličnosti), odnos prema životinjama, dehumanizaciju, empatiju prema životinjama, na inkluzivnost identiteta ljudi-životinje kao i na pretnju životinjskom prirodom.

Varijable i instrumenti

Nezavisna varijabla:

- Isticanje sličnosti ljudi i životinja

Zavisne varijable

- percepcija sličnosti ljudi-životinje
- odnos prema životinjama (stav prema njihovoj eksploataciji/vrstizam)
- empatija prema životinjama
- inkluzivnost identiteta ljudi-životinje
- pretnja životinjskom prirodom

U prvoj eksperimentalnoj studiji su za merenje zavisnih varijabli korišćene iste skale kao i u korelacionom istraživanju: skale za ispitivanje percepcije sličnosti ljudi i životinja (Costello, 2008), empatiju prema životinjama (Costello, 2008), pretnju životinjskom prirodom (Costello, 2008), odnos prema životinjama (Branković, 2021) i inkluzivnost identiteta ljudi-životinje (Aron et al., 1992), a dobijeni nivoi pouzdanosti prikazani su u tabeli 4.

Ispitanici

Uzorak su činili ispitanici/e iz opšte populacije koji su biti regrutovani prigodnim putem, deljenjem linka na društvenim mrežama, a deo ispitanika/ca bili su i studenti Fakulteta za medije i komunikacije. Za određivanje potrebne veličine uzorka koristili smo power analizu.

Izračunali smo da je potrebno 210 ispitanika za registrovanje umerenog efekta (.30) eksperimentalne indukcije (0.95 snaga, 0.05 alfa nivo) (G*Power; Faul et al., 2009).

Regrutovano je 230 ispitanika, od čega je isključeno 16 ispitanika koji nisu zadovoljavali potrebne kriterijume: nisu tačno odgovorili na pitanje za proveru manipulacije i za proveru pažnje ili nisu označili kao etničku pripadnost „Srbin/Srpkinja“. Konačan broj ispitanika bio je 214, od toga 108 ispitanika bilo u eksperimentalnoj a 106 u kontrolnoj grupi. Većina ispitanika su bili mladi do 30 godina i žene (71% žene, uzrast $M = 31.67$, $SD = 11.89$), sa podjenakim brojem onih koji su završili/e srednju školu i fakultet ili master. Detaljnu strukturu uzorka videti u tabeli 3.

Tabela 3. Struktura uzorka u prvoj eksperimentalnoj studiji

	<i>N</i>	%
Pol		
Muški	61	28.5
Ženski	152	71.0
Drugo	1	.5
uzrast		
18-30	123	57.2
31-55	80	37.2
Preko 55	11	5.14
Obrazovanje		
Osnovna škola	0	0
Srednja škola	93	43.3
Viša škola	28	13.0
Fakultet/master	93	43.3
Etnička pripadnost		
Srbin/Srpkinja	214	100
Total	214	

Dizajn i procedura

Studija je organizovana kao eksperiment sa jednom kontrolnom i jednom eksperimentalnom grupom. Ispitanici su putem randomizacije raspoređeni u jednu od pomenutih grupa.

Nakon date informisane saglasnosti, ispitanici su čitali kratak tekst čiji je sadržaj zavisio od toga da li pripadaju kontrolnoj ili eksperimentalnoj grupi. Učesnici/e istraživanja su zamoljeni da pažljivo pročitaju tekst jer ih u nastavku pitamo o podacima iz teksta, s obrazloženjem da želimo da ispitamo njihovo pamćenje i pažnju.

U okviru informisane saglasnosti je ukratko objašnjena svrha istraživanja, vremensko trajanje popunjavanja uputnika, pravo na anonimnost i mogućnost odustajanja u bilo kom trenutku ukoliko osete potrebu za tim. U skladu sa etičkim ponašanjem tokom sprovođenja istraživanja, pre samog istraživanja, traženo je i dobijeno odobrenje etičke komisije za njegovu realizaciju.

Eksperimentalna grupa čitala je tekst koji naglašava sličnosti između ljudi i životinja (više detalja o proceduri navedeno je u opisu pilot studije koji sledi). Kontrolna grupa čitala je tekst o uzgajanju lala u Holandiji (videti priloge 1 i 2).

Nakon eksperimentalne manipulacije, ispitanici su popunili kratak deo o sociodemografskim varijablama: pol (muški, ženski, neodređen), uzrast (u godinama), nivo obrazovanja (osnovna, srednja škola, fakultet), etnička pripadnost (srpska/drugo), pa su potom prešli na popunjavanje skale o sličnosti ljudi-životinje, uključivanju drugih u self, empatiji prema životinjama, pretnja životinjskom prirodom, inkluzivnost identiteta i odnos prema životinjama.

Druga eksperimentalna studija

U sklopu drugog eksperimenta testirali smo efekte isticanja sličnosti na različite odnose prema manjinama (socijalnu distancu, dehumanizaciju, inkluzivnost identiteta i empatiju) i prema životinjama (vrtizam, pretnja životinjskom prirodom, empatija i inkluzivnost identiteta). Planirano je bilo i da se testiraju potencijalni medijacioni modeli koji su potvrđeni u prethodnim istraživanjima (Costello & Hodson, 2010; Costello, 2008) kao i alternativni medijacioni model.

Varijable i instrumenti

U drugoj eksperimentalnoj studiji su korišćeni isti instrumenti kao i u korelacionom istraživanju, a njihove pouzdanosti predstavljene su u tabeli 3.

Nezavisna varijabla

- isticanje sličnosti ljudi i životinja

Zavisne varijable:

- odnos prema etničkim grupama (Albanci, Romi, Hrvati, Bošnjaci, Mađari, Rumuni), meren preko iScore skale za merenje socijalne distance (Mather et al., 2017)
- percepcija sličnosti ljudi-životinje - korišćena je ista skala kao u prethodne dve studije (Costello, 2008)

- odnos prema životinjama (stav prema njihovoj eksploataciji/vrstizam) - korišćen je isti instrument kao u prethodna dva istraživanja (Branković, 2021)
- empatija prema nepripadničkim grupama, merena preko skale u okviru koje su ispitanici/e odgovarali u kojoj meri od 1 – uopšte ne osećam, do 7 – u potpunosti osećam, osećaju: saosećanje, toplinu, nežnost i blagonaklonost prema svakoj od ponuđenih etničkih grupa (Batson et al., 1997).
- empatija prema životinjama - korišćen je isti instrument kao u prethodne dve studije (Costello, 2008)
- nivo pretnje životinjskom prirodom –meren istim instrumentom kao u prethodna dva istraživanja (Costello, 2008)
- stepen dehumanizacije manjinskih grupa, predstavljen kroz skalu evolucije čoveka (Kteily et al., 2015)
- inkluzivnost etničkog identiteta i identiteta ljudi-životinje - korišćena je ista skala kao i u prethodne dve studije (Aron et al., 1992)

Tabela 4. Pouzdanosti skala u sve tri studije

	Percepcija sličnosti ljudi-životinje	Empatija životinje	Empatija manjine	Inkluzija manjine	Vrstizam	Dehumanizacija	Socijalna distanca (sve grupe zajedno)	Socijalna distanca (za svaku grupu zasebno)
korelaciona	.56	.97	.92	.90	.63	.85	.93	.89 - .95
eksperiment1	.74	.96	/	/	.73	/	/	
eksperiment2	.63	.95	.94	.93	.76	.94	.92	.87-.91

Pored toga, registrovan je i trenutni afektivni ton – ispitanici/e su na termometru osećanja označili kakvo im je trenutno raspoloženje na skali od 0 do 100.

Ispitanici

Uzorak čine ispitanici i ispitanice iz opšte populacije koji su regrutovani prigodnim putem, deljenjem linka na društvenim mrežama, a deo ispitanika/ca čine i studenti/kinje Fakulteta za medije i komunikacije. Vodeći se pravilom da je u modelu sa višestrukim medijacijama potrebno između 10 i 20 ispitanika po parametru (Kline, 2023), a da model u svojoj najdetaljnijoj medijacionoj formi može hipotetički imati 24 parametra, planirani broj ispitanika bio je između 240-480 ispitanika/ca, te smo težili da prikupimo preko 240 ispitanika/ca.

Regrutovano je 280 ispitanika/ca, a isključeno je 15 ispitanika koji nisu zadovoljavali potrebne uslove: tačno odgovorili na pitanje provere manipulacije, na pitanje za proveru pažnje i da im je etnička nacionalnost „Srbin/Srpkinja“. Konačan broj ispitanika bio je 265, u eksperimentalnoj grupi je bilo 134 ispitanika/ce, a u kontrolnoj 131. U ovoj studiji su takođe kao i u prethodnim, dominirali mladi i žene (80.8% žene, uzrast $M = 23.37$, $SD = 9.56$), pri čemu su ovde ispitanici uglavnom imali završenu srednju školu. Za detaljnu strukturu ispitanika/ca videti tabelu 5.

Tabela 5. Struktura uzorka u drugoj eksperimentalnoj studiji

	<i>N</i>	%
Pol		
Muški	51	19.2
Ženski	214	80.8
Drugo	0	0
uzrast		
18-30	228	86.0
31-55	31	11.7
Preko 55	6	2.3
Obrazovanje		
Osnovna škola	2	.8
Srednja škola	198	74.7
Viša škola	15	5.7
Fakultet/master	50	18.9
Etnička pripadnost		
Srbin/Srpkinja	265	100
Total	265	

Dizajn i procedura

U pitanju je isti eksperimentalni dizajn kao i u prvoj eksperimentalnoj studiji (eksperiment sa jednom eksperimentalnom i jednom kontrolnom grupom).

Procedura popunjavanja upitnika, davanja informisane saglasnosti i eksperimentalnog scenarija bila je ista kao i u prvoj eksperimentalnoj studiji, s time što su ispitanici i ispitanice sada u drugom delu uputnika imali sledeće skale: ispitivanje sličnosti ljudi i životinja, empatija

prema ljudima, empatija prema životinjama, inkluzivnost etničkog identiteta i identiteta ljudi-životinje, pretnju životinjskom prirodom, odnos prema etničkim grupama, odnos prema životinjama i dehumanizacija.

Sociodemografska pitanja - ispitanici i ispitanice su označili kog su pola, koliko imaju godina, koji im je najviši nivo stečenog obrazovanja i koje su etničke pripadnosti. Iz istraživanja su isključeni ispitanici/ koji su se izjasnili kao pripadnici neke od ispitivanih etničkih manjina.

Pilot istraživanje i merenje i kontrola eksperimentalne manipulacije

Pre sprovođenja samog istraživanja, sproveli smo pilot istraživanje na malom uzorku ispitanika/ca ($N = 22$) kako bismo pretestirali vinjetu i utvrdili da li ostvaruje željeni efekat: isticanje sličnosti između ljudi i životinja. Od ispitanika/ca smo tražili da pročitaju vinjetu i da je potom ocene. U okviru kratkog teksta istaknuto je koliko su genetski različite životinje slične ljudima, da imaju iste potrebe za hranom, spavanjem, sigurnošću i skloništem, kao i da poput ljudi imaju iste fiziološke reakcije na bol i zadovoljstvo, kao i da štite svoje potomstvo i teritoriju, ali i da tuguju kada izgube partnera.

Cilj vinjete jeste da istakne veću sličnost koja postoji između ljudi i životinja, da životinje predstavi približnije ljudima čime bi granica između ljudi i životinja (kao različitih grupa) trebalo da se promeni i bude manje izražena i manje rigidna. Ovakvo menjanje međugrupnih granica trebalo bi da stvori promenu u odnosu prema nepripadničkim grupama. Uviđanje sličnosti životinja sa ljudima bi trebalo da ublaži naglašenu podelu između ljudi i životinja (Costello & Hodson, 2012).

U pilot studiji smo, između ostalog, pretestirali „stimuluse“ pre njihovog korišćenja u glavnoj studiji, čime smo inicijalno proverili da li su vinjete validne, tj. mere ono što želimo – sličnost između životinja i ljudi. Takođe, u okviru pilot studije, a kasnije i u samim eksperimentalnim studijama, kao proveru eksperimentalne indukcije, zatražili smo od ispitanika/ca da napišu u nekoliko reči o čemu tekst govori. Iz istraživanja je bilo planirano da budu isključeni ispitanici/e koji ne odgovore tačno na ovo pitanje, tj. ne objasne da se govori o sličnosti ljudi i životinja.

U pilot studiji nije bilo ispitanika/ca koji nisu tačno odgovorili na pitanje za proveru pažnje, odnosno, svi su dali odgovore koji su nedvosmisleno ukazivali da se radi o isticanju sličnosti između ljudi i životinja (npr. „Govori o tome šta sve dele ljudi i životinje“; „Sličnosti ljudi i životinjama na više nivoa“; „Zajedničke odlike ljudi i životinja“). Nakon čitanja teksta i odgovora na pitanje o čemu se radi u tekstu, pitali smo ih da ocene koliko smatraju da je u tekstu jasno istaknuta sličnost ljudi i životinja i na adekvatan način predstavljena. Ispitanici i ispitanice su na skali od 1- ni malo do 7 – u potpunosti obeležavali svoje odgovore. Svi ispitanici i ispitanice su najvećim ocenama odgovorili na pitanja o jasnoći i adekvatnosti predstavljanja date sličnosti ($M_{jasno} = 6.91$, $SD = .29$; $M_{adekvatno} = 6.55$, $SD = .60$).

Kroz ova tri pitanja smo proverili i potvrdili da vinjeta ostvaruje željeni efekat, odnosno da jasno i na adekvatan način ističe sličnost ljudi i životinja.

Takođe, bilo nam je važno i da proverimo da li vinjeta utiče na promenu raspoloženja kod ispitanika i ispitanica. To nam je bilo važno kako bismo proverili i ukazali na validnost manipulacije i isključili efekte bitnih konfundirajućih varijabli. Stoga smo sproveli t test za ponovljena merenja kako bismo testirali da li je došlo do značajnih promena u raspoloženju nakon čitanja vinjete. Rezultati su pokazali da su mere raspoloženja pre i nakon čitanja vinjete u visokoj pozitivnoj korelaciji ($r = .80$, $p = .000$) (videti tabelu 6), odnosno da će ispitanici/e koji su ocenili da imaju visok nivo raspoloženja pre čitanja vinjete imati visok nivo raspoloženja i

nakon čitanja. Takođe, *t* test je potvrdio da zabaležene razlike u raspoloženju nisu značajne ($t(21) = -1.45, p = .162, d = .20$), te zaključujemo da čitanje vinjete o sličnostima ljudi i životinja ne utiče na promenu raspoloženja. Budući da je ova varijabla merena na ekonomičan način (jednim pitanjem), a potencijalno, ima veliki značaj za analizirane fenomene, odlučili smo da je ipak uvrstimo u glavnu studiju i kontrolišemo u analizi.

Tabela 6. *Prosečni skorovi raspoloženja pre i nakon vinjete i korelacija*

	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>r</i>	<i>p</i>
Trenutno raspoloženje (pre)	22	87.72	9.73		
Raspoloženje nakon	22	90.00	8.73	.84	.000**

**korelacija značajna na nivou .01

Plan obrade

U okviru korelacionog istraživanja, stepen i smer povezanosti varijabli koje se tiču odnosa prema životinjama, odnosa prema etničkim grupama i stepena opažene sličnosti ljudi-životinje ispitali smo putem Pirsonove korelacije. Takođe, bila je planirana i medijaciona analiza odnosa između pomenutih varijabli, u slučaju dobijanja očekivanih značajnih povezanosti.

U sklopu prve i druge eksperimentalne studije korišćen je *t* test da bi se ispitalo da li postoje značajne razlike između eksperimentalne i kontrolne grupe po pitanju uticaja isticanja sličnosti ljudi-životinje na mere odnose prema životinjama i prema etničkim manjinama.

Naime, u prvom eksperimentu putem *t* testa ispitan je uticaj istaknute sličnosti ljudi-životinje na odnos prema životinjama, percepciju sličnosti ljudi-životinje, empatiju prema životinjama, inkluzivnost identiteta ljudi-životinje i pretnju životinjskom prirodom.

U drugom eksperimentu putem *t* testa ispitan je uticaj naglašene sličnosti životinja sa ljudima na: odnos prema etničkim grupama (Albanci, Romi, Hrvati, Bošnjaci, Mađari, Rumuni), odnos prema životinjama, percepciju sličnosti ljudi-životinje, empatija prema nepripadničkim grupama, empatija prema životinjama, pretnja životinjskom prirodom, dehumanizacija i inkluzivnost etničkog identiteta i identiteta ljudi-životinje.

Takođe, na osnovu dobijenih podataka iz korelacione i prve eksperimentalne studije, bilo je planirano testiranje ranije empirijski potvrđenog model humanizacije (Costello & Hodson, 2010), kao i medijacionih modela koji budu izgledali adekvatni s obzirom na podatke iz korelacione i prve eksperimentalne studije.

Rezultati istraživanja

Pre prelaska na deo sa rezultatima, podsetićemo da su realizovane tri studije, jedna je korelaciona u okviru koje smo ispitali odnose između svih varijabli, i dve eksperimentalne, pri čemu smo u prvoj testirali efekat isticanja sličnosti samo na odnose prema životinjama, a u drugoj proširili i na odnose prema etničkim grupama. Podatke ćemo prikazati po pojedinačnim studijama. Započecemo prvo sa prikazom deskriptivnih mera, a zatim i glavnih podataka koji se tiču provere hipoteza. Nalaze ćemo ukratko prodiskutovati, za svaku studiju ponaosob, a potom će biti data i objedinjena diskusija.

Korelaciona studija

Deskriptivna statistika i korelacije između varijabli

U tabeli 7 prikazali smo deskriptivne mere, prosečne vrednosti i standardne devijacije, za sve varijable iz istraživanja, kao i njihove međusobne korelacije.

Rezultati pokazuju da postoji značajna pozitivna povezanost između percipirane sličnosti ljudi i životinja i empatije prema etničkim manjinama i prema životinjama. Dakle, oni koji opažaju veću sličnost ljudi i životinja imaju viši nivo empatije prema obema grupama, čime su potvrđene prve dve hipoteze našeg istraživanja (H1, H2). Pozitivna korelacija postoji i između percipirane sličnosti i inkluzivnosti identiteta prema životinjama, ukazujući da osobe koje vide u većoj meri sličnost ljudi i životinja ispoljavaju i veću inkluzivnost identiteta po pitanju kategorisanja ljudi i životinja u istu grupu (potvrđena H4). S druge strane, po pitanju inkluzivnosti identiteta etničkih grupa, nisu dobijeni rezultati u skladu sa trećom hipotezom (H3); povezanost između opažene sličnosti ljudi i životinja i inkluzivnosti etničkih identiteta nije bila statistički značajna. Opažanje veće sličnosti je u brojnim ranijim istraživanjima (Bastian et al., 2012; Costello & Hodson, 2010) bilo povezano sa pozitivnijim odnosom prema etničkim grupama, što bi u našem istraživanju trebalo da se ogleda u značajnoj povezanosti percepcije sličnosti i socijalne distance prema manjinama. Međutim, dobijena korelacija je veoma niska i nije statistički značajna (nije potvrđena H8). Značajna negativna korelacija se pokazala između opažene sličnosti ljudi-životinje i vrstizma, ukazujući da ljudi koji u većoj meri vide sličnosti između ljudi i životinja imaju i pozitivniji odnos prema životinjama, odnosno niži nivo vrstizma (potvrđujući H7). Po pitanju osećaja pretnje životinjskom prirodom i opažene sličnosti ljudi-životinje, rezultati su u skladu sa šestom hipotezom (H6), pokazajući da postoji očekivana značajna negativna korelacija, odnosno da ispitanici i ispitanice koji opažaju u većoj meri sličnosti između ljudi i životinja imaju niži osećaj nelagodnosti i pretnje kada se podsećaju na zajedničke odlike sa životinjama. Odnos između dehumanizacije i percipiranja sličnosti ljudi-životinje ukazuje na negativnu korelaciju, gde viši nivo dehumanizacije etničkih grupa prate u manjoj meri opažanje sličnosti između ljudi i životinja. Međutim, dobijena negativna korelacija je izuzetno niska i nije značajna (nije potvrđena H5).

S obzirom da nije potvrđena hipoteza o očekivanom odnosu između percipirane sličnosti životinja sa ljudima i odnosa prema etničkim manjinama, nismo analizirali planirani medijacioni model inspirisan modelom iz studije Kostelove (Costello, 2008). Budući da je cilj planiranih medijacionih analiza bio da ukaže na potencijalne mehanizme povezanosti percepcije sličnosti i odnosa prema manjinama (socijalne distance), a da je ta glavna povezanost izostala, ni testiranje alternativnih medijacionih modela nije bilo smisleno.

U pogledu mere socijalne distance prema etničkim manjinama, napomenućemo pre svega da je za sve grupe pojedinačno pouzdanost bila visoka (videti prilog 6), kao i pouzdanost svih manjinskih grupa zajedno ($\alpha = .93$, videti tabelu 4). Takođe, napominjemo i da su dobijene visoke i značajne korelacije socijalnih distanci između svih ispitivanih grupa (videti prilog 7). Po pitanju povezanosti opažene sličnosti između ljudi i životinja sa odnosom prema etničkim grupama, rezultati pokazuju da su sa svim ispitivanim grupama dobijene jako niske negativne korelacije (po vrednostima jako slične korelaciji koju opažane sličnost ima sa distancom prema svim grupama objedinjeno), pri čemu nijedna nije bila značajna (videti prilog 8). Dakle, možemo zaključiti da dobijeni rezultati nisu posledica međusobnog poništavanja odnosa između ispitivanih grupa na nivou ukupnog skora, već da zaista ne postoji značajna povezanost između načina na koji se opažaju sličnosti životinja sa ljudima i odnosa prema datim grupama. Takođe, postojanje snažne povezanosti po pitanju socijalne distance prema različitim etničkim manjinama ukazuje da način na koji se odnosimo prema nekoj marginalizovanoj etničkoj grupi predstavlja i odnos koji imamo prema drugim etničkim manjinama sličnog statusa u društvu.

Tabela 7. *Deskriptivna statistika i korelacije između varijabli*

	M	SD	Empirijski raspon (teorijski raspon)	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1 opažena sličnost ljudi-životinje	3.33	.49	2.10-4.80 (1-5)		.37**	.29**	-.22**	-.48**	.08	.16**	-.01	-.04
2 inkluzivnost identiteta za životinje	4.75	1.70	1-7 (1-7)			.55**	-.19**	-.24**	.24**	.07	.09	.02
3 empatija prema životinjama	5.63	1.52	1-7 (1-7)				-.29**	-.34**	.23**	.36**	.12	-.12*
4 pretnja životinjskom prirodom	2.92	1.47	1.42-5.67 (1-7)					.27**	-.17**	-.21**	-.25**	.20**
5 vrstizam	3.06	.91	1-7 (1-7)						-.11	-.20**	-.10	.20**
6 inkluzivnost identiteta etničkih grupa	3.46	1.63	1-7 (1-7)							.66**	.21**	-.54**
7 empatija prema etničkim grupama	3.77	1.64	1-7 (1-7)								.28**	-.63**
8 dehumanizacija	71.11	21.53	15-100 (0-100)									-.46**
9 distanca prema etničkim grupama	68.90	30.15	28-140 (28-140)									

* korelacija značajna na nivou .05

** korelacija značajna na nivou .01

Diskusija

U okviru sprovedene korelacione studije želeli smo da ispitamo prirode odnosa između opažanja sličnosti životinja sa ljudima i varijabli koje su u prethodnim istraživanjima testirane i uvrštene u medijacione modele (Costello, 2008). Izabrane varijable možemo podeliti na one koje se odnose na relacije prema životinjama i prema etničkim manjinama koje ispitujemo (Romi, Albanci, Mađari, Rumuni, Hrvati, Bošnjaci). U prvu grupu varijabli uključili smo odnos prema životinjama, meren preko nivoa vrstizma, zatim empatiju prema životinjama, inkluzivnost identiteta životinja i osećaj pretnje životinjskom prirodom. U drugoj grupi se nalazi odnos prema etničkim manjinama, meren preko socijalne distance, zatim dehumanizacija pomenutih manjina, empatija prema njima i inkluzivnost identiteta po pitanju etničkih grupa.

Rezultati su pokazali da su sve hipoteze koje su se ticale odnosa prema životinjama i stepena u kojem ispitanici i ispitanice opažaju sličnost ljudi i životinja bile potvrđene. Naime, što su osobe sklonije da uvide zajedničke odlike koje poseduju ljudi sa životinjama, to je njihov nivo vrstizma bio niži, kao i osećaj pretnje životinjskom prirodom, dok su empatija prema životinjama i inkluzivnost identiteta po pitanju životinja bili zastupljeni u većoj meri.

S druge strane, samo je potvrđena hipoteza da osobe koje u većoj meri percipiraju datu sličnost imaju i veću empatiju prema manjinama, dok ostale hipoteze koje su se odnosile na povezanost pomenute sličnosti i odnosa prema manjinama (inkluzivnost identiteta etničkih grupa, dehumanizacije i socijalna distanca) nisu potvrđene.

Dakle, iako smo se vodili ranije empirijski potvrđenim studijama koje su govorele ne samo o postojanju povezanosti između svih pomenutih varijabli i opažene sličnosti ljudi i životinja, već i da postoji i kauzalna veza kada se pomenuta sličnost naglašava (Bastian et al., 2011; Costello, 2008), naši rezultati nisu bili u skladu sa našim pretpostavkama po pitanju povezanosti percipirane sličnosti ljudi i životinja sa različitim odnosima prema manjinskim grupama.

Imajući ovo u vidu, prvo što bismo mogli da se zapitamo jeste da li smo odabrali adekvatne instrumente za merenje datih odnosa i da li bismo možda dobili drugačije podatke da smo koristili upitnik za moralnu brigu o drugima (Bastian et al., 2011) ili kao što je Kostelova (Costello, 2008) koristila Haslamovu skalu dehumanizacije (Haslam et al., 2015), ili upitnik inkluzivnosti identiteta (Esses et al., 2003) ili skalu modernog rasizma umesto socijalne distance.

S obzirom da korelacija samo registruje povezanosti i ne može da odgovori na pitanja o potencijalnom uticaju, odlučili smo da je ipak potrebno testirati fenomen u strogo kontrolisanim uslovima, što smo i uradili sprovodeći prvu i drugu eksperimentalnu studiju.

Prva eksperimentalna studija

U sklopu prve eksperimentalne studije, da podsetimo, testirali smo glavnu tezu da će isticanje sličnost ljudi i životinja dovesti do značajnih razlika po pitanju opažene sličnosti ljudi – životinje i po pitanju različitih odnosa prema životinjama: vrstizma, inkluzivnosti identiteta za životinje, empatije prema životinjama i pretnje životinjskom prirodom.

Deskriptivna statistika i korelacije između varijabli

U tabeli 8 prikazali smo deksriptivne mere, prosečne vrednosti i standardne devijacije, za sve varijable iz istraživanja, kao i njihove međusobne korelacije. Dobijeni rezultati iz eksperimentalne studije su u skladu sa prethodno dobijenim podacima iz korelacione studije. Naime, dobijenim povezanostima u eksperimentalnoj studiji još jednom potvrđujemo podatke o relacijama između percipirane sličnosti i različitih vrsta odnosa prema životinjama koje smo ispitivali i u korelacionom istraživanju. Rezultati nam pokazuju da postoji značajna pozitivna povezanost između percipirane sličnosti ljudi i životinja i inkluzivnosti identiteta životinja i empatije prema životinjama, dok su značajne negativne korelacije sa vrstizmom i pretnjom životinjske prirode. Drugim rečima, oni koji opažaju veću sličnost ljudi i životinja, ispoljavaju i više nivoa empatije prema životinjama i imaju inkluzivnije identitete po pitanju kategorisanja životinja u zajedničku grupu sa ljudima. S druge strane, oni koji u manjoj meri opažaju pomenutu sličnost skloniji su ispoljavanju većeg osećaja pretnje životinjskom prirodom i imaju negativniji odnos prema životinjama što se ispoljava kao viši stepen vrstizma. Ispitanici i ispitanice su u proseku ispoljili visok nivo empatije prema životinjama, dok su negativan odnos prema životinjama i pretnja životinjskom prirodom imali veoma nizak skor.

Tabela 8. Deskriptivna statistika i korelacije između varijabli

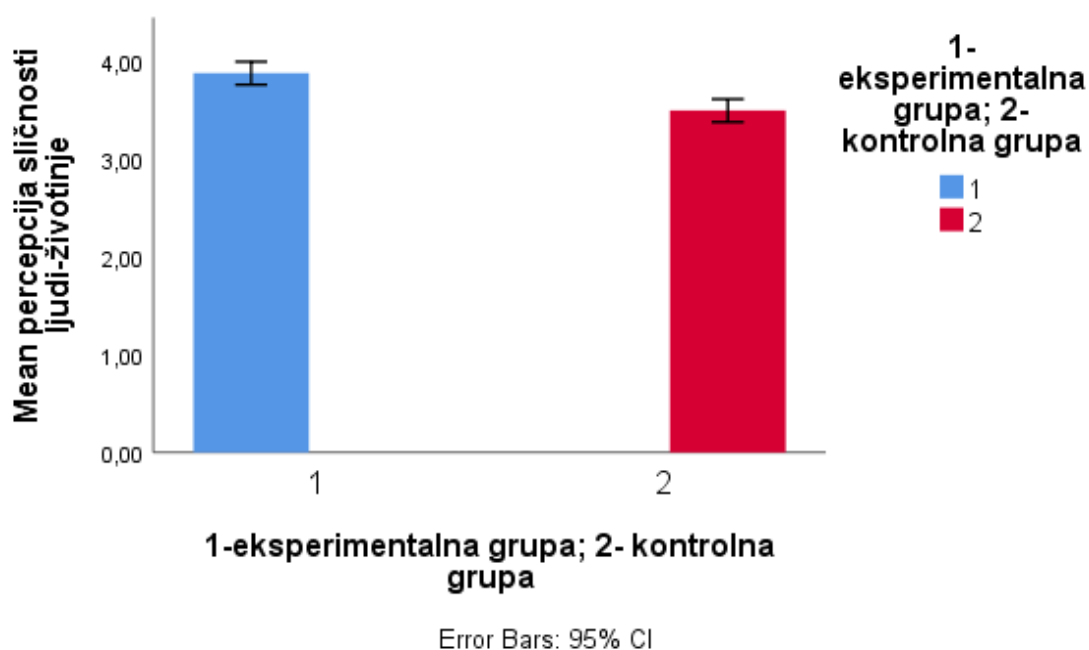
	M	SD	Empirijski (teorijski) raspon	1	2	3	4	5
1. opažena sličnost ljudi-životinje	3.69	.64	1.70-5.00 (1-5)		.45**	.26**	-.35**	-.49**
2. inkluzivnost identiteta za životinje	4.86	1.60	2.00-7.00 (1-7)			.41**	-.20**	-.35**
3. empatija prema životinjama	5.88	1.34	1.00-7.00 (1-7)				-.33**	-.46**
4. pretnja životinjskom prirodom	1.79	1.31	1.00-7.00 (1-7)					.25**
5. vrstizam	2.75	.97	1.00-5.17 (1-7)					

*korelacija značajna na nivou .05

**korelacija značajna na nivou .01

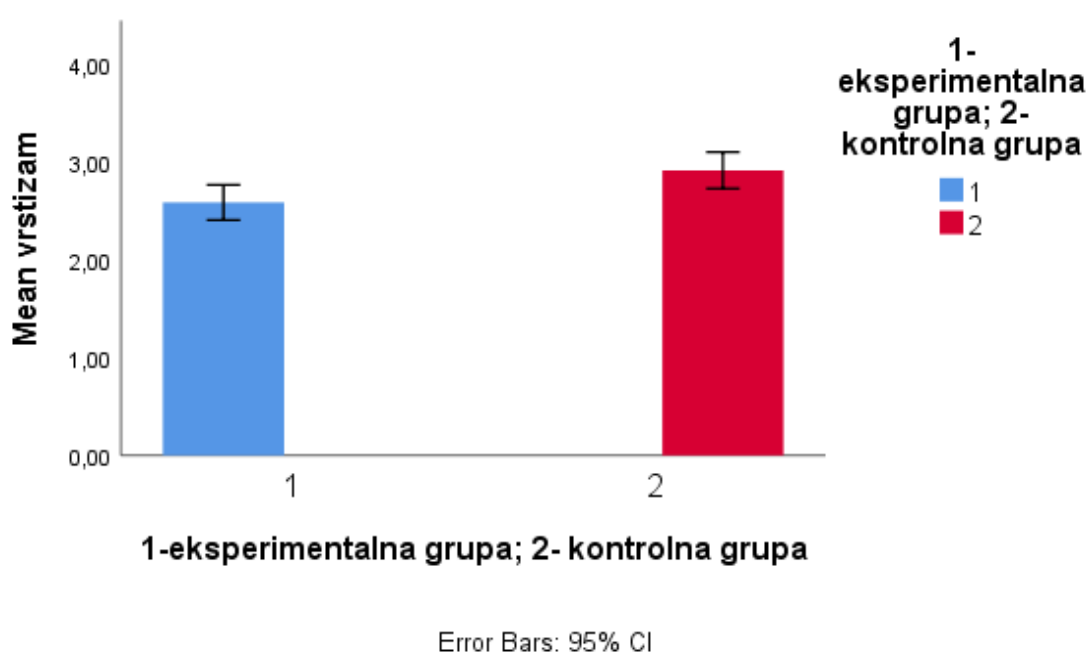
Testiranje hipoteza

U okviru prve hipoteze želeli smo da proverimo da li će isticanje sličnosti ljudi i životinja dovesti do većeg opažanja date sličnosti. Rezultati poređenja prosečnih vrednosti u opažanju sličnosti između dve grupe ispitanika potvrdili su da postoji značajna razlika ($Me = 3.88$ $SDe = .62$; $Mk = 3.49$ $SDk = .61$), $t(211.99) = 4.56$, $p = .01$, $\eta^2 = .09$) (videti grafikon 7), odnosno da isticanje sličnosti ljudi i životinja u eksperimentalnoj grupi utiče na veće opažanje sličnosti ljudi-životinje kod ispitanika u odnosu na neutralni tekst u kontrolnoj grupi, čime je i prva hipoteza u ovoj studiji potvrđena.

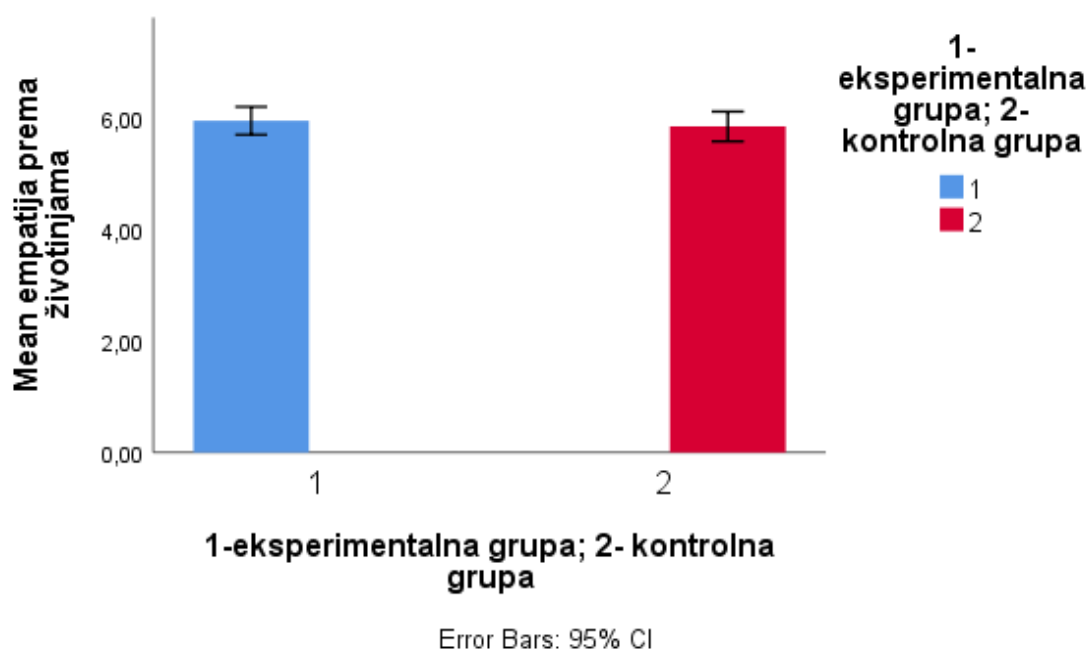
Grafikon 7. Prosečne vrednosti (sa 95% CI) percipiranja sličnosti ljudi-životinje između dve grupe

Dobijeni rezultati su pokazali da isticanje sličnosti između ljudi i životinja utiče na odnos -prema životinjama, čime je potvrđena i druga hipoteza koja je pretpostavila postojanje pozitivnijeg odnosa prema životinjama u eksperimentalnoj grupi. Naime, postoji značajna razlika između eksperimentalne i kontrolne grupe po pitanju nivoa vrstizma ($Me = 2.59$ $SDe = .94$; $Mk = 2.91$ $SDk = .96$), $t(211.63) = -2.52$, $p = .01$, $\eta^2 = .03$) (videti grafikon 8), odnosno, isticanje sličnosti dovelo je do manje negativnog odnosa prema životinjama, kada se uporede dve grupe ispitanika i ispitanica.

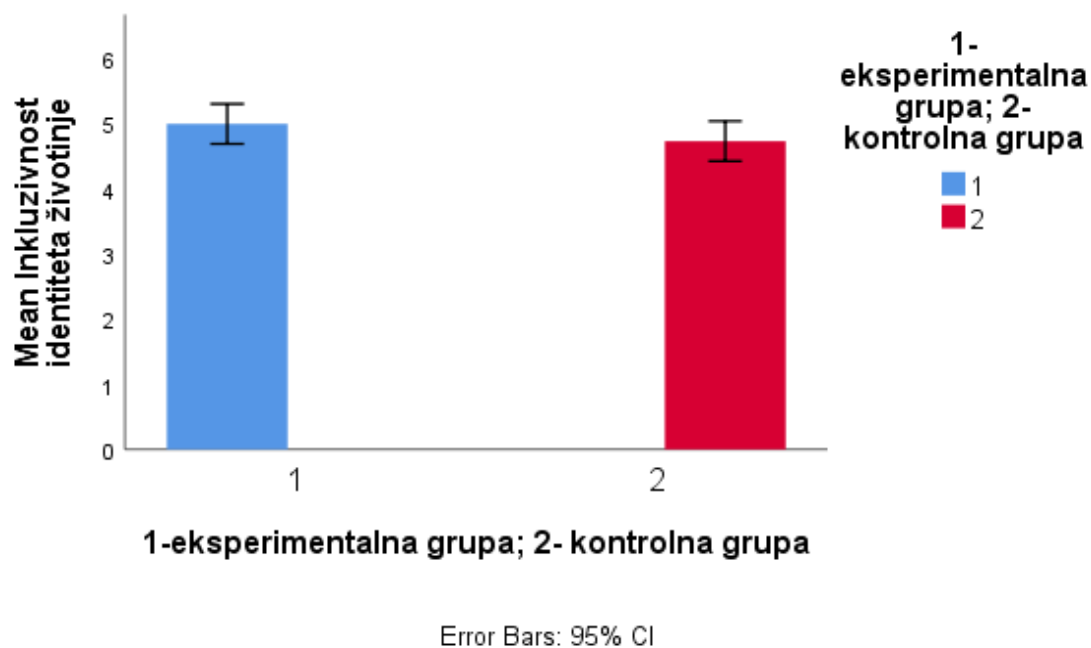
Grafikon 8. Prosečne vrednosti (sa 95% CI) u nivou vrstizma između dve grupe

Naša početna pretpostavka o uticanju eksperimentalne indukcije na viši nivo empatije prema životinjama nije potvrđena. Naime, ne postoje značajne razlike između dve grupe ispitanika po pitanju nivoa empatije prema životinjama ($Me = 5.93$ $SDe = 1.31$; $Mk = 5.83$ $SDk = 1.38$, $t(210.93) = .56$, $p = .58$, $\eta^2 = .00$) (videti grafikon 9).

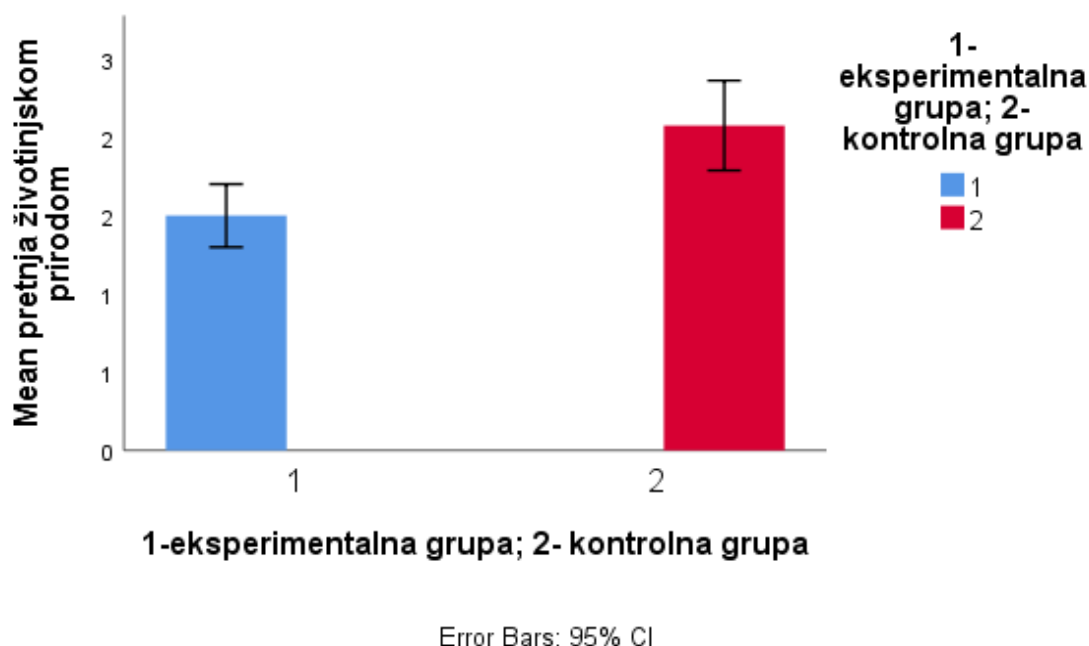
Grafikon 9. Prosečne vrednosti (sa 95% CI) u nivou empatije prema životinjama

Hipoteza o podsticanju inkluzivnijeg identiteta po pitanju životinja putem isticanja veće sličnosti ljudi-životinje takođe nije potvrđena. Rezultati su pokazali da nije došlo do značajne razlike u inkluzivnosti identiteta po pitanju svrstavanja životinja u istu grupu sa ljudima ($Me = 4.99$ $SDe = 1.60$; $Mk = 4.73$ $SDk = 1.59$), $t(211.98) = 1.21$, $p = .23$, $\eta^2 = .00$) (videti grafikon 10).

Grafikon 10. Prosečne vrednosti (sa 95% CI) inkluzivnosti identiteta životinja

Rezultati su, međutim, pokazali da je indukovanje sličnosti ljudi i životinja dovelo do značajnih razlika između dve grupe ispitanika po pitanju osećaja pretnje životinjskom prirodom ($Me = 1.50$ $SDe = 1.06$; $Mk = 2.08$ $SDk = 1.49$), $t(188.73) = -3.27$, $p = .00$, $\eta^2 = .05$) (videti grafikon 11). Ispitanici i ispitanice iz eksperimentalne grupe imali su manji osećaj pretnje životinjskom prirodom u poređenju sa ispitanicima i ispitanicama iz kontrolne, što je u skladu sa petom hipotezom u ovoj studiji.¹

Grafikon 11. Prosečne vrednosti (sa 95% CI) osećaja pretnje životinjskom prirodom

¹ Kao što smo ranije spomenuli, trenutno raspoloženje je potencijalna važna konfundirajuća varijabla, pa smo ga u zasebnim analizama statistički kontrolisali. Sve analize ponovljene su i sa kontrolom raspoloženja (u seriji regresionih modela) pri čemu nisu dobijene nikakve suštinske razlike između podataka prikazanih u ovom odeljku i onih dobijenih u analizama sa kontrolom. Glavni rezultati svih ovih dodatnih analiza dati su u prilogu 3.

Diskusija

U okviru prve eksperimentalne studije želeli smo da ispitamo da li je moguće uticati na način na koji opažamo životinje, kako ih klasifikujemo u odnosu na ljude, kako saosećamo s njima, koliko vidimo zajedničko poreklo sa životinjama kao pretnju i kako se odnosimo prema njima. Dosadašnja istraživanja u domenu socijalne psihologije pokazala su da je način na koji opažamo životinje od velike važnosti za naš odnos prema njima i po pitanju vrstizma (Branković, 2019; Costello, 2008), moralne brige o njima (Bastian et al., 2012) i stepena predrasuda (Costello, 2008). Stoga smo smatrali važnim da testiramo da li je moguće uticati na veće percipiranje sličnosti sa životinjama, veću empatiju prema životinjama, veći nivo inkluzije životinja u naše identitete, a istovremeno i smanjiti vrstizam i osećaj pretnje životinjskom prirodom. Ohrabreni istraživanjima Kostelove (Costello, 2008), s jedne strane, ali i istraživanjima s naših prostora (Branković, 2019; Branković, 2022), s druge strane, smatrali smo da bi adekvatan pristup bio indukovati sličnost ljudi-životinje kako bismo ostvarili željene efekte.

Isticanje sličnosti ljudi i životinja putem čitanja kratke priče o deljenim sposobnostima ljudi i životinja po pitanju mišljenja, osećanja, ostvarivanja i održavanja socijalnih odnosa dovelo je značajnih razlika između ispitanika u okviru nekoliko ispitivanih segmenata. Podaci eksperimentalne studije pokazali su da je isticanje sličnosti uticalo na niži nivo vrstizma, nižu pretnju životinjskom prirodom i na percipiranje sličnosti sa životinjama u većoj meri, dok nije imala uticaja na podsticanje veće empatije prema životinjama niti na veće opažanje preklapajućih identiteta ljudi i životinja. Potvrđene hipoteze u skladu su sa ranije sprovedenim istraživanjima koja su pokazala delotvornost uticaja podsticanja opažene sličnosti ljudi-životinje na aspekte intervrskih odnosa (npr. Costello, 2008). Dakle, isticanje istih kapaciteta za mišljenje i osećanja koje delimo sa životinjama je uspešan mehanizam ukoliko želimo da popravimo stepen u kojem ljudi uviđaju datu sličnost, da poboljšamo odnos prema životinjama i da se ne osećamo nelagodno razmišljajući o zajedničkom poreklu nas i životinja.

U pogledu empatije prema životinjama, rezultati pokazuju da su obe grupe ispitanika imale visoke prosečne skorove (iznosili su skoro 6 ($M = 5.88$, $SD = 1.34$) na skali od 7 podeoka). Vidimo da je empatija prema životinjama bila pod slabijim uticajem eksperimentalne manipulacije, jer nije došlo do značajne razlike između eksperimentalne i kontrolne grupe. S obzirom na pomenute visoke prosečne vrednosti na uzorku u celini, mogli bismo pretpostaviti i da je došlo do efekta plafona te da stoga isticanje sličnosti ljudi-životinje nije imalo mnogo prostora da ostvari očekivani efekat.

Po pitanju inkluzivnosti, ispitanici su u obe grupe u proseku označavali krugove koji predstvaljaju visoko preklapanje (ocena 5 od maksimalnih 7) između njih i životinja. Ovo nam govori da opažaju da se velikim delom preklapaju odlike ljudi i životinja, ali i da izgleda smatraju da postoje bitne razlike koje su nepremostive i ne dozvoljavaju rekategorizaciju koja bi dovela do toga da ljudi i životinje dele isti identitet. Dakle, za naše ispitanike bismo mogli reći da u proseku imaju inkluzivne identitete i da nemaju tako rigidne kriterijume za članstvo u njihovim grupama, ali da svakako ima prostora da se radi na identifikaciji sa drugima, u ovom slučaju životinja sa ljudima. Eksperimentalna vinjeta je naglašavala različite vrste sličnosti ljudi i životinja, ali nije uspela da napravi značajan pomak u kontekstu većeg opažanja životinja kao članova pripadničke grupe, pored brojnih navedenih sličnosti, ukazujući nam da ispitanici ipak veruju da postoje neke ključne distinktivne razlike koje onemogućavaju prihvatanje da su ljudi nalaze u istoj kategoriji kao i životinje. Trebalo bi razmotriti na koje još aspekte sličnosti bi se moglo fokusirati u budućnosti kako bismo pokušali da postignemo uključivanje životinja u istu kategoriju sa ljudima. Umesto čitanja o tome kako su životinja svesna bića sa kapacitetima da misle i ispolje razne emocije i socijalna ponašanja, trebalo bi uključiti video snimke gde se

pokazuje kako se i ljudi i životinje na slične načine raduju, brinu o svom potomstvu, komuniciraju međusobno, tuguju, pomažu i saosećaju sa drugima.

Ispitivanje odnosa prema životinjama i načina na koje ih opažamo i kategorišemo postaje sve češća tema u psihologiji relacija (Amiot & Bastian, 2019), pri čemu je i od velikog značaja s obzirom da životinje čine neizostavni deo našeg dana, a samim time i naših svakodnevnih interakcija. Otkrivanje načina na koje možemo podstaknuti pozitivniji tretman životinja i njihov položaj u društvu postaje relevantno pitanje pri čemu odgovor ne mora biti nužno vezan samo za životinje, već bismo se mogli zapitati da li mogao da se prenese i na humaniji odnos i prema ostalim nepripadničkim grupama, pogotovo manjinskim.

Druga eksperimentalna studija

U sklopu poslednje studije želeli smo da ispitamo da li će isticanje sličnosti ljudi-životinje putem kratke vinjete dovesti do značajnih razlika kod ispitanika i ispitanica po pitanju varijabli koje se tiču odnosa i prema životinjama i prema etničkim manjinama. Takođe, u planu nam je bilo i potencijalno testiranje nekih od medijacionih modela, shodno rezultatima koje dobijemo.

Deskriptivna statistika i korelacije između varijabli

U tabeli 8 prikazali smo prosečne vrednosti i standardne devijacije za sve varijable iz istraživanja, kao i njihove međusobne korelacije. Rezultati pokazuju da postoje značajne pozitivne povezanosti između percipirane sličnosti ljudi i životinja i: inkluzivnosti identiteta životinja i identiteta etničkih grupa, empatije prema životinjama i prema etničkim grupama. Dakle, oni koji u većoj meri vide sličnosti ljudi i životinja istovremeno pokazuju i veću inkluzivnost identiteta po pitanju i etničkih grupa i životinja i empatiju sa obema grupama u većoj meri. Značajne negativne korelacije dobijene su između percipirane sličnosti i: socijalne distance, vrstizma i pretnje životinjskom prirodom, ukazujući da osobe koje u manjoj meri opažaju sličnosti ljudi i životinja ispoljavaju veću socijalnu distancu prema manjinskim grupama, podržavaju negativnije odnose prema životinjama u većoj meri i takođe osećaju veću pretnju po pitanju podsećanja na životinjsku prirodu. Ispitanici i ispitanice su u proseku ispoljili visok nivo empatije prema životinjama ($M = 6.23$, $SD = 1.08$), a umereni prema etničkim grupama ($M = 4.07$, $SD = 1.31$), što bi se moglo reći i za inkluzivnost identiteta, za životinje je bio prilično visok u proseku ($M = 5.27$, $SD = 1.54$), dok je za etničke grupe bio dosta niži ($M = 3.55$, $SD = 1.67$). U proseku su ispitanici imali i jako pozitivan odnos prema životinjama s obzirom da su proseci mera za vrstizam ($M = 2.57$, $SD = .94$) i pretnju životinjskom prirodom poprilično niski ($M = 2.57$, $SD = 1.44$).

Dobijene rezultate treba uporediti i sa korelacijama dobijenim u prethodne dve studije. Naime, u pogledu povezanosti opažene sličnosti ljudi i životinja sa varijablama koje ukazuju na različite odnose prema životinjama (empatiju, inkluzivnost identiteta, osećaj pretnje životinjskom prirodom i vrstizam), u sve tri studije dobijene su značajne korelacije, jako sličnog identiteta i istog smera povezanosti. Ispitanici/ce koji u većoj meri opažaju pomenutu sličnost imaju pozitivnije odnose prema životinjama tj., viši nivo empatije prema njima, inkluzivniji identitet ljudi-živoitnje, a nizak vrstizam i osećaj pretnje životinjskom prirodom.

U pogledu povezanosti opažene sličnosti i odnosa prema ispitivanim manjinskim grupama, rezultati korelacione i druge eksperimentalne studije nisu toliko ujednačeni. Kao što vidimo u tabeli 5 značajna pozitivna korelacija postoji između percipirane sličnosti ljudi-životinje i inkluzivnosti etničkog identiteta, dok pomenuta veza izostaje kada je u pitanju korelaciona studija (videti tabelu 3). Što se tiče empatije prema etničkim grupama, u obe studije ispitanici/ce koji u većoj meri opažaju sličnost između ljudi i životinja imaju i viši nivo empatije prema manjinskim grupama, odnosno, postoji pozitivna značajna korelacija. Po pitanju dehumanizacije, ni u jednoj studiji nismo dobili ni značajnu ni snažnu korelaciju, naprotiv, korelacije su bile vrlo blizu nule ($r_{kor} = -.01$ i $r_{exp2} = .08$) i različitih smerova (u korelacionoj negativna a u eksperimentalnoj pozitivna).

Što se tiče odnosa između percipirane sličnosti i socijalne distance prema svim grupama zajedno, u korelacionoj studiji nije bilo značajne korelacije i bila je jako niska ($r_{kor} = -.04$) dok je u eksperimentalnoj studiji ona značajna, ukazujući da osobe koje u većoj meri opažaju sličnosti ljudi i životinja imaju i manju distancu prema etničkim manjinama, odnosno pozitivniji odnos prema njima. Kao i u korelacionoj studiji, i ovde su mere pouzdanosti za svaku etničku grupu

zasebno bile visoke (videti prilog 5), kao i objedinjena mera socijalne distance svih grupa (videti tabelu 3). Takođe, međusobne korelacije socijalnih distanci prema svim ispitivanim grupama su bile visoke i značajne (videti prilog 9). Kada poredimo dobijene relacije u korelacionoj i ovoj eksperimentalnoj studiji, moramo spomenuti i da u korelacionoj nije bilo značajne povezanosti percipirane sličnosti sa socijalnom distancom kao ukupnim skorom za sve grupe, dok je u eksperimentalnoj dobijena značajna negativna korelacija (tabela 9) pri čemu je i sa svakom pojedinačnom grupom dobijena takođe negativna korelacija sličnih intenziteta (od -.21 do -.31) (videti prilog 10).

Tabela 9. *Deskriptivna statistika i korelacije između varijabli*

	M	SD	Empirijski raspon (teorijski raspon)	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1. opažena sličnost ljudi-životinje	3.76	.53	2.10-5.00 (1-5)		.43**	.37**	-.22**	-.43**	.28**	.24**	.05	-.31**
2. inkluzivnost identiteta za životinje	5.27	1.54	1.00-7.00 (1-7)			.64**	-.09	-.32**	.20**	.16**	-.03	-.15*
3. empatija prema životinjama	6.23	1.08	2.00-7.00 (1-7)				-.14**	-.33**	.24**	.30**	-.04	-.17**
4. pretnja životinjskom prirodom	2.57	1.44	1.00-7.00 (1-7)					.14*	-.04	-.12*	.03	.19**
5. vrstizam	2.57	.94	1.00-5.58 (1-7)						-.09	-.05	-.11	.13**
6. inkluzivnost identiteta etničkih grupa	3.55	1.67	1.00-7.00 (1-7)							.57**	-.04	-.46**
7. empatija prema etničkim grupama	4.07	1.31	1.00-7.00 (1-7)								-.07	-.57**
8. dehumanizacija	79.10	18.98	11.67-100 (0-100)									.08
9. distanca prema etničkim grupama	60.06	23.02	28-140 (28-140)									

* korelacija značajna na nivou .05

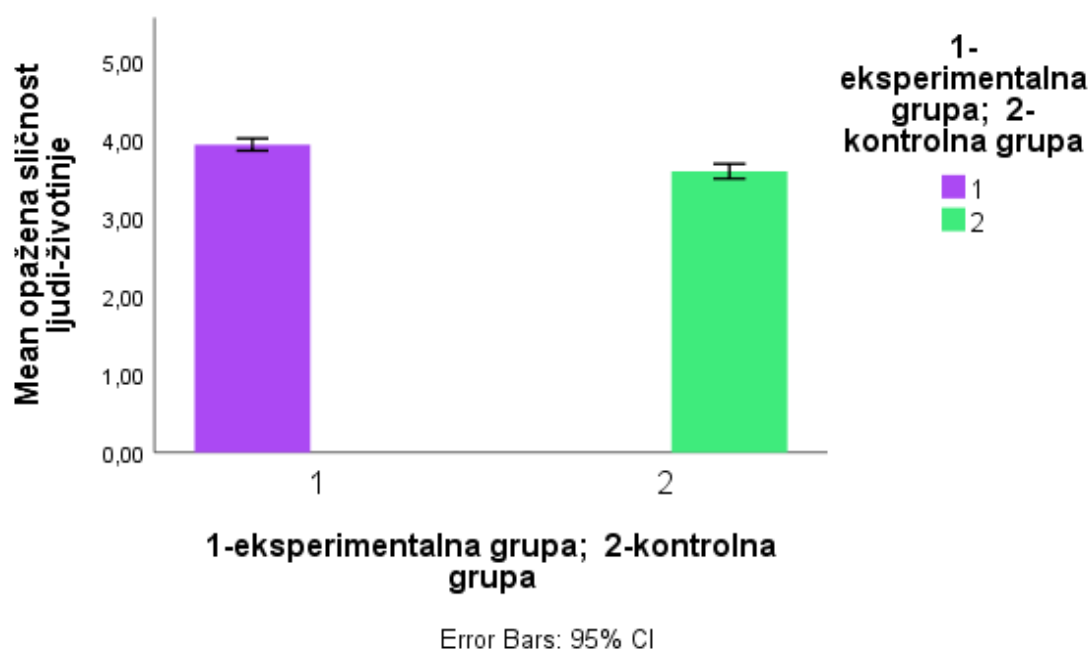
** korelacija značajna na nivou .01

Testiranje hipoteza

Rezultati² sprovedenog istraživanja pokazali su da je isticanje sličnosti ljudi-životinje dovelo do značajnih razlika između eksperimentalne i kontrolne grupe po pitanju: opažene sličnosti ljudi i životinja ($Me = 3.93$ $SDe = .46$; $Mk = 3.59$ $SDk = .55$), $t(252.49) = 5.48$, $p = .00$, $\eta^2 = .10$) (videti grafikon 12), dehumanizacije etničkih grupa ($Me = 85.09$ $SDe = 16.85$; $Mc = 72.98$ $SDc = 19.14$, $t(257.28) = 5.47$, $p = .00$, $\eta^2 = .10$) (videti grafikon 13), inkluzivnosti identiteta etničkih grupa ($Me = 3.83$ $SDe = 1.79$; $Mk = 3.27$ $SDk = 1.50$), $p(256.87) = 2.74$, $p = .01$, $\eta^2 = .03$) (videti grafikon 14), pretnje životinjskom prirodom ($Me = 1.6$ $SDe = 1.35$; $Mk = 1.96$ $SDc = 1.50$), $t(258.68) = -1.99$, $p = .01$, $\eta^2 = .01$) (videti grafikon 15) i odnosa prema životinjama ($Me = 2.42$ $SDe = .95$; $Mk = 2.71$ $SDk = .91$), $t(262.94) = -2.55$, $p = .01$, $\eta^2 = .02$) (videti grafikon 16).

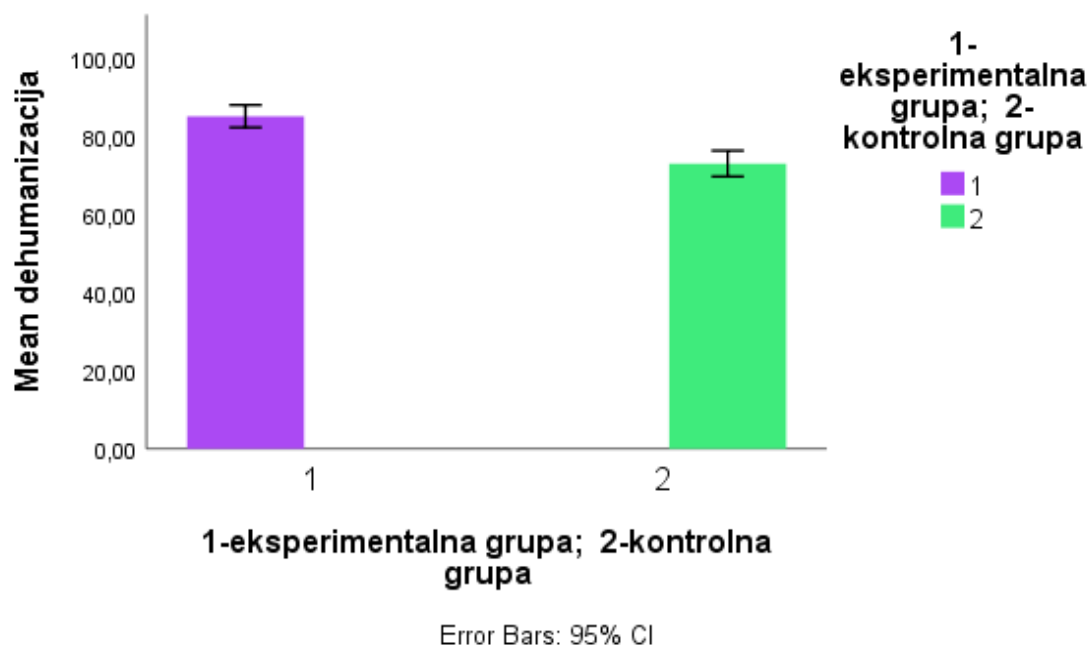
Sve značajne rezultate iz sve tri studije, radi bolje preglednosti, prikazali smo u sklopu tabele 10.

Dakle, dobili smo rezultate koji su potvrdili naše početne hipoteze (H1, H5, H6, H8 i H9). Naime, ispitanici u eksperimentalnoj grupi u većoj meri su opažali sličnost sa životinjama, imali inkluzivniji identitet, odnosno, ne tako rigidne granice po pitanju prihvatanja članova etničkih manjina kao članova sopstvenih grupa i u manjoj meri dehumanizovali pripadnike etničkih manjina, imali manji osećaj pretnje i nelagodnosti kada ih podsećamo na zajedničke odlike sa životinjama i u manjoj meri imali negativan odnos prema životinjama izražen u vidu vrstizma.

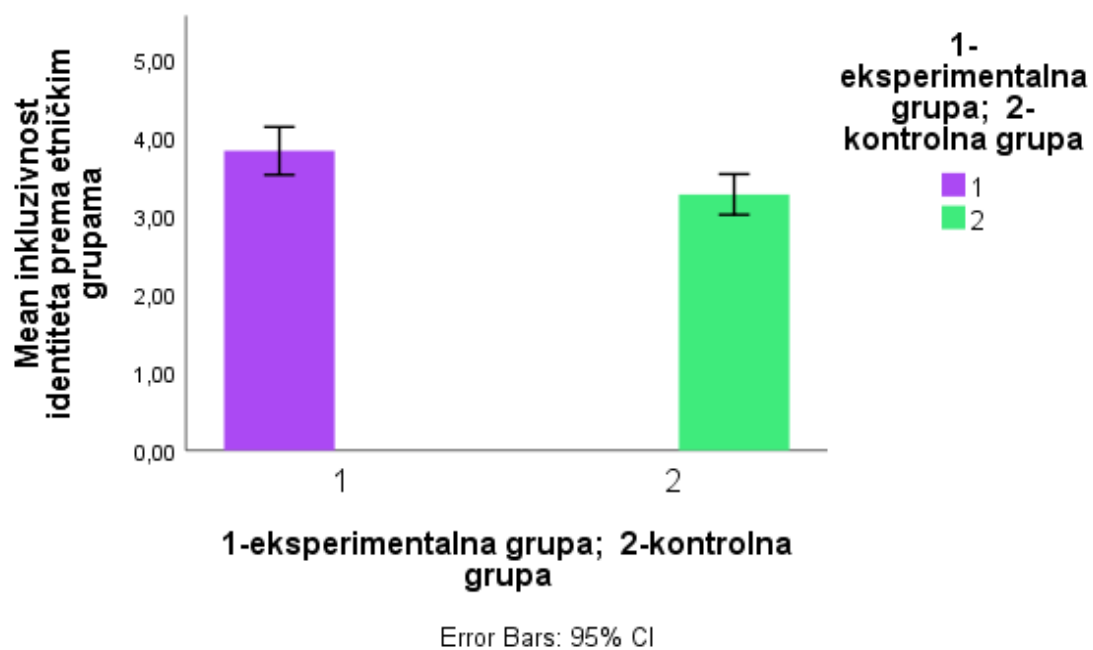

Grafikon 12. Prosečne vrednosti (sa 95% CI) u percepiranju sličnosti ljudi-životinje

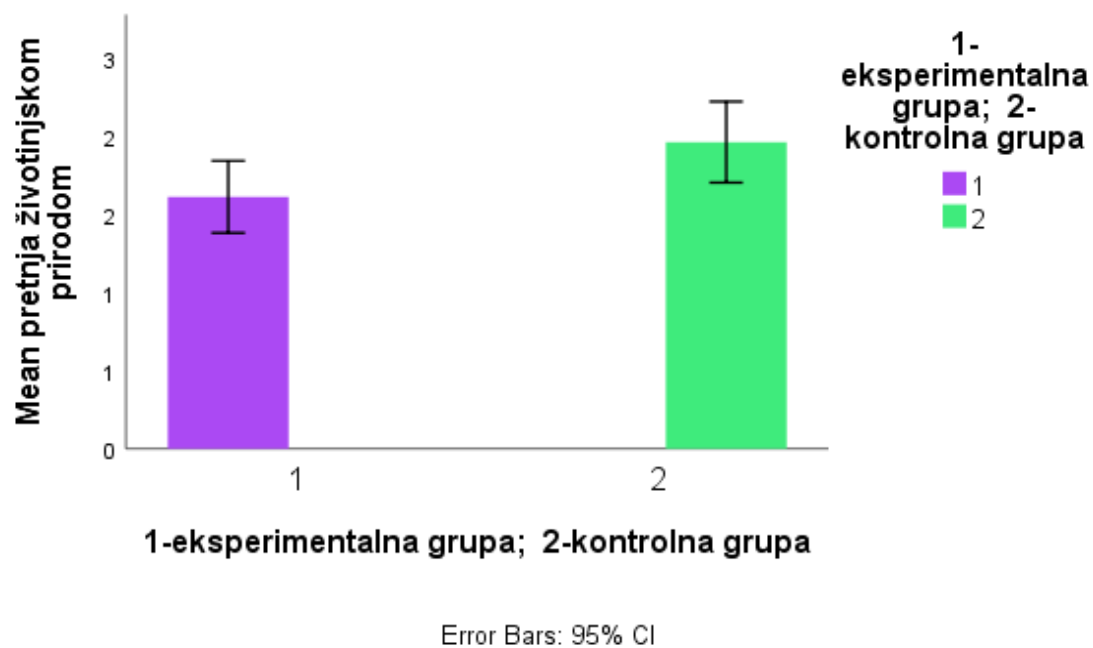
² Kao i u prvoj eksperimentnalnoj studiji, sve analize sprovedene su i sa kontrolom raspoloženja pri čemu nisu dobijene nikakve suštinske razlike. Rezultati su dati u prilogu 4.

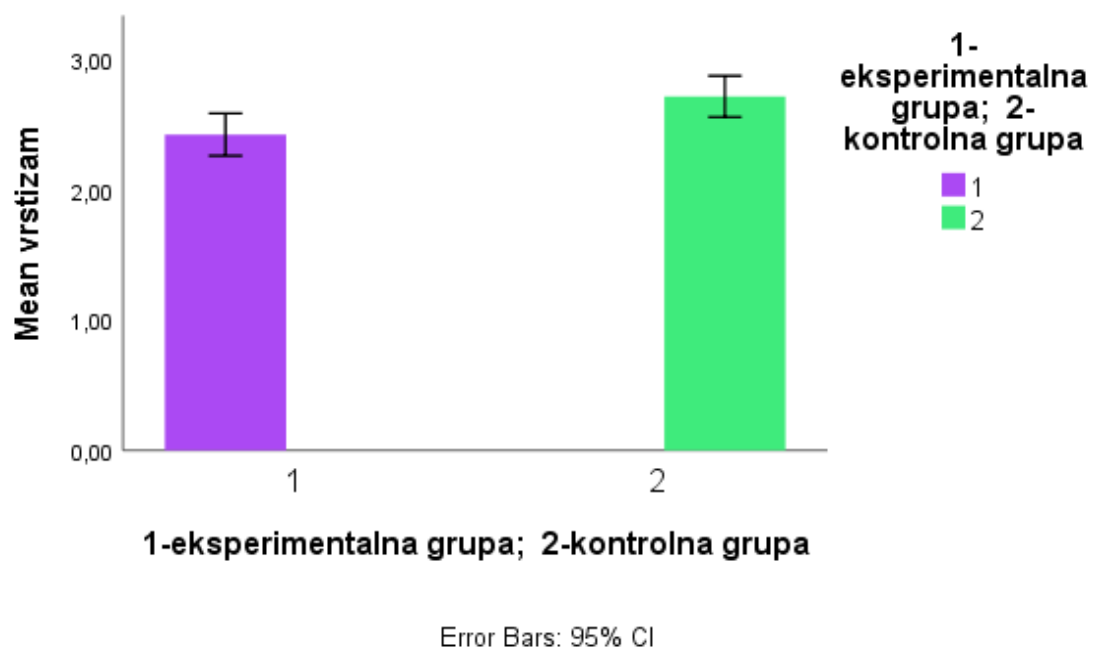
Grafikon 13. Prosečne vrednosti (sa 95% CI) u stepenu dehumanizacije etničkih manjina

Grafikon 14. Prosečne vrednosti (sa 95% CI) inkluzije identiteta za etničke grupe

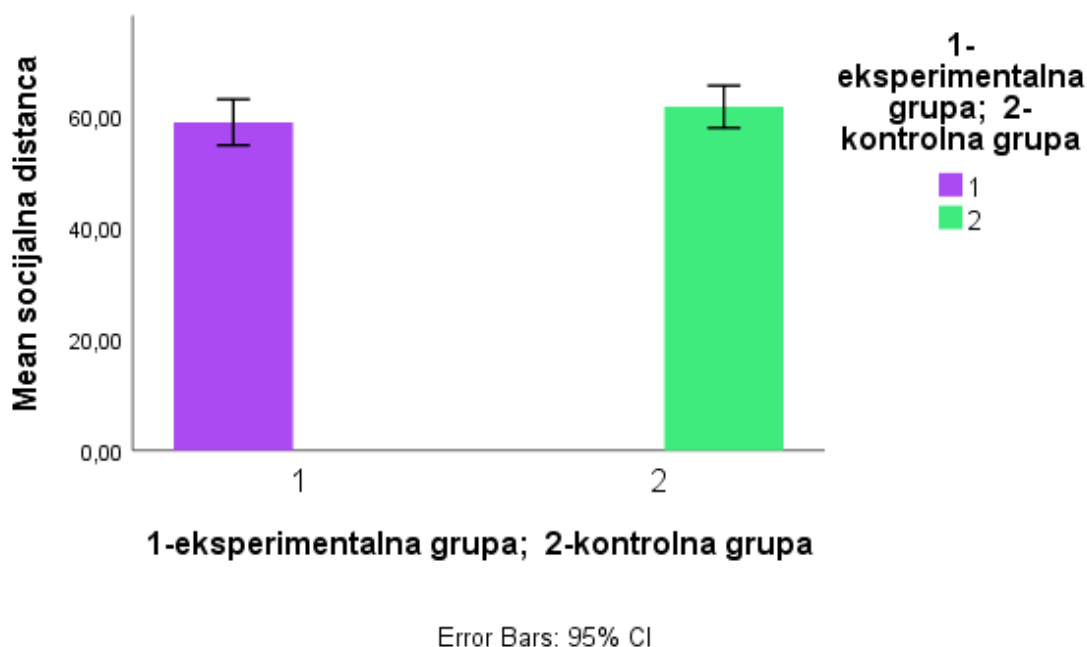

Grafikon 15. Prosečne vrednosti (sa 95% CI) osećanja pretnje životinjskom prirodom

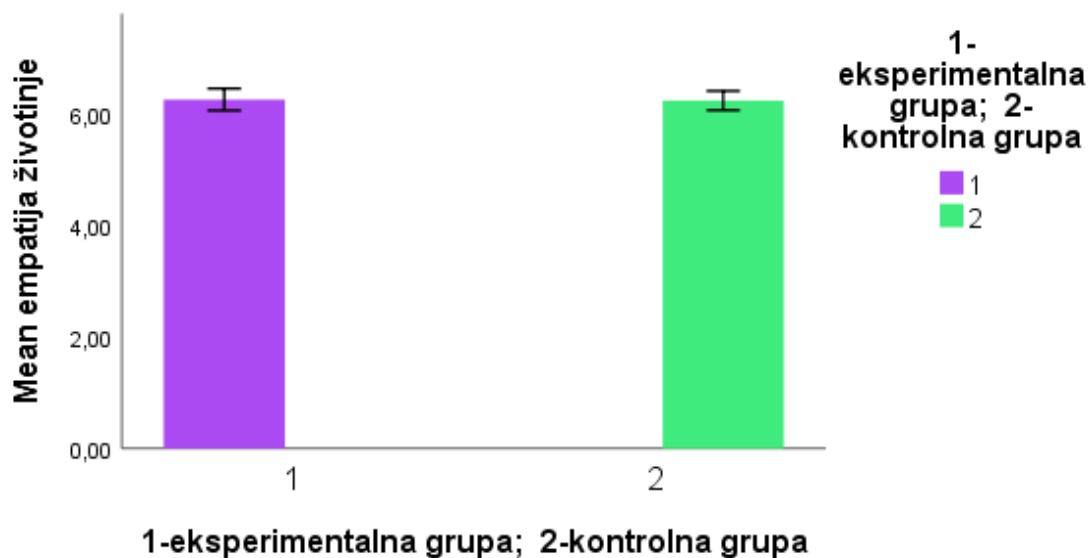
Grafikon 16. Prosečne vrednosti (sa 95% CI) u nivou vrstizma

U okviru druge eksperimentalne studije nismo dobili značajne razlike između dveju grupa ispitanika po pitanju socijalne distance prema etničkim grupama ³($Me = 58.69$ $SDe = 24.08$; $Mk = 61.47$ $SDk = 21.87$), $t(261.60) = -.98$, $p = .33$, $\eta^2 = .00$) (videti grafikon 17), empatije prema životinjama ($Me = 6.24$ $SDe = 1.16$; $Mk = 6.22$ $SDk = 1.00$), $t(259.02) = .15$, $p = .89$, $\eta^2 = .00$) (videti grafikon 18), empatije prema etničkim grupama ($Me = 4.12$ $SDe = 1.43$; $Mk = 4.01$ $SDk = 1.19$), $t(256.78) = .67$, $p = .51$, $\eta^2 = .00$) (videti grafikon 19) i inkluzivnosti identiteta životinja ($Me = 5.36$ $SDe = 1.54$; $Mk = 5.18$ $SDk = 1.54$), $t(262.91) = .92$, $p = .36$, $\eta^2 = .00$) (videti grafikon 20), čime nismo potvrdili preostale hipoteze (H2, H3, H4, H7).

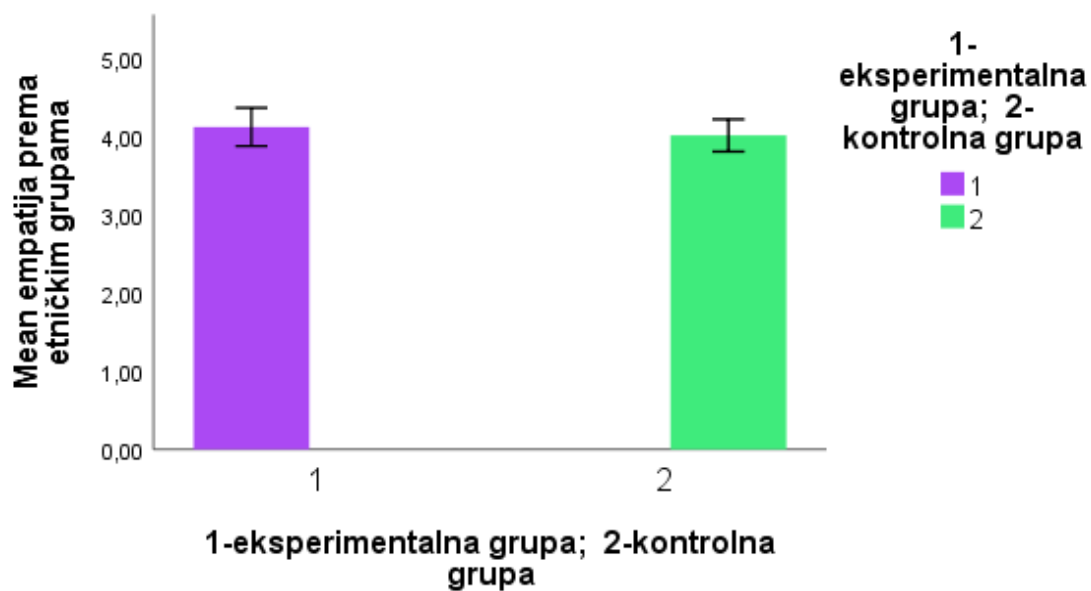
Grafikon 17. Prosečne vrednosti (sa 95% CI) po pitanju socijalne distance

³ Sve analize su sprovedene i za svaku etničku grupu ponaosob, pri čemu nije dobijena nijedna značajna razlika između kontrolne i eksperimentalne grupe, videti u prilogu 10.

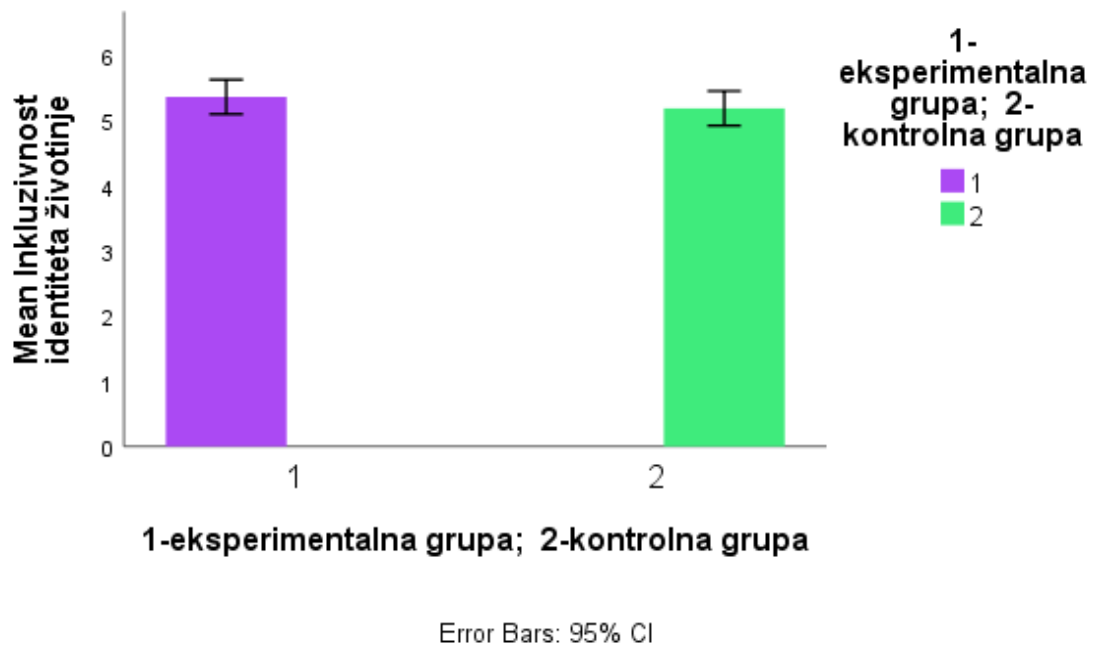
Error Bars: 95% CI

Grafikon 18. Prosečne vrednosti (sa 95% CI) u nivou empatije prema životinjama

Error Bars: 95% CI

Grafikon 19. Prosečne vrednosti (sa 95% CI) u nivou empatije prema etničkim grupama

Grafikon 20. Prosečne vrednosti (sa 95% CI) inkluzije identiteta za životinje

S obzirom da su rezultati pokazali da nema glavnog efekta eksperimentalne indukcije na razliku po pitanju odnosa prema etničkim grupama, ni kada ispitujemo odnos prema pojedinačnim grupama (videti prilog 10), ni objedinjeno, samim time je hipoteza o ispitivanju potencijalnih medijacionih modela po pitanju socijalne distance prema etničkim grupama (H10) postala redundantna pa je nismo ni testirali. I svi drugi planirani medijacioni modeli za cilj su imali proveru mehanizama efekata na odnos prema manjinama, te je i njihova analiza postala nepotrebna. Međutim, s obzirom da je dobijena značajna razlika između kontrolne i eksperimentalne grupe po pitanju dehumanizacije, odlučili smo da testiramo nekoliko alternativnih medijacionih modela koji su nam izgledali smisljeno i putem kojih bismo pokušali da objasnimo na koje načine je isticanje sličnosti između ljudi i životinja postiglo pomenuti efekat (preko inkluzivnosti identiteta životinja ($\beta = .01$ $p = .81$), inkluzivnosti etničkog identiteta ($\beta = -.01$ $p = .40$), empatije prema životinjama ($\beta = -.01$ $p = .91$). Takođe smo testirali i deo Modela humanizacije (Costello & Hodson, 2010) koji obuhvata da istaknuta sličnost preko dehumanizacije ($\beta = -.06$ $p = .40$), vodi do inkluzivnijih identiteta prema imigrantima, odnosno u našem slučaju prema etničkim manjinama. Nijedan testirani medijator se nije pokazao značajnim⁴.

⁴ Svi testirani modeli dati su u prilogima od 12 do 16

Tabela 10. Sumarni prikaz značajnih rezultata za sve tri studije

Studije	Značajni rezultati (potvrđene hipoteze)
Korelaciona studija	Opažanje sličnosti između ljudi i životinja u većoj meri povezano je sa: - višim nivoom: inkluzivnosti identiteta prema životinjama, ($r = .37$ $p < .01$) empatijom prema životinjama ($r = .29$ $p < .01$) i prema etničkim manjinama ($r = .16$ $p < .01$); - nižim nivoom: osećaja pretnje životinjskom prirodom ($r = -.22$ $p < .01$) i vrstizma ($r = -.48$ $p < .01$)
Eksperiment 1	Isticanje sličnosti između ljudi i životinja dovodi do: - Opažanja sličnosti životinja sa ljudima u većoj meri ($Me = 3.88$ $SDe = .62$; $Mk = 3.49$ $SDk = .61$), $t(211.99) = 4.56$, $p = .01$, $\eta^2 = .09$) - Nižeg nivoa vrstizma ($Me = 2.59$ $SDe = .94$; $Mk = 2.91$ $SDk = .96$), $t(211.63) = -2.52$, $p = .01$, $\eta^2 = .03$) - Nižeg osećaja pretnje životinjskom prirodom ($Me = 1.50$ $SDe = 1.06$; $Mk = 2.08$ $SDk = 1.49$), $t(188.73) = -3.27$, $p = .00$, $\eta^2 = .05$)
Eksperiment 2	Isticanje sličnosti između ljudi i životinja dovodi do: - Opažanja sličnosti životinja sa ljudima u većoj meri ($Me = 3.93$ $SDe = .46$; $Mk = 3.59$ $SDk = .55$), $t(252.49) = 5.48$, $p = .00$, $\eta^2 = .10$) - Nižeg nivoa vrstizma ($Me = 2.42$ $SDe = .95$; $Mk = 2.71$ $SDk = .91$), $t(262.94) = -2.55$, $p = .01$, $\eta^2 = .02$) - Nižeg osećaja pretnje životinjskom prirodom ($Me = 1.6$ $SDe = 1.35$; $Mk = 1.96$ $SDc = 1.50$), $t(258.68) = -1.99$, $p = .01$, $\eta^2 = .01$) - Inkluzivnijeg etničkog identiteta ($Me = 3.83$ $SDe = 1.79$; $Mk = 3.27$ $SDk = 1.50$), $p(256.87) = 2.74$, $p = .01$, $\eta^2 = .03$)

-
- Nižeg nivoa dehumanizacije etničkih grupa ($Me = 85.09$ $SDe = 16.85$; $Mc = 72.98$ $SDc = 19.14$, $t(257.28) = 5.47$, $p = .00$, $\eta^2 = .10$)
-

Diskusija

U okviru ove eksperimentalne studije želeli smo da prethodno dobijene rezultate iz prve eksperimentalne studije proširimo sa intervrsnih na domen intergrupnih odnosa. Cilj nam je bio da ispitamo da li će indukcija koja je imala efekte na smanjenje vrstizma i osećaja pretnje životinjskom prirodom sada dovesti i do smanjenja socijalne distance prema manjinskim etničkim grupama u našem društvu: Romima, Albancima, Mađarima, Rumunima, Hrvatima, Bošnjacima. Pomenute manjinske grupe su u našoj zemlji i česta meta predrasuda (Popadić i Biro, 1999; Verberk et al., 2002), pa bi pronalaženje načina da se poboljša odnos prema njima zapravo uticalo na kvalitet njihovog funkcionisanja u društvu.

Rezultati sprovedenog istraživanja pokazali su da je isticanje sličnosti životinja sa ljudima dovelo da većeg opažanja te sličnosti, do inkluzivnijih identiteta po pitanju pripadnika etničkih grupa i do njihove dehumanizacije u manjoj meri. S druge strane, eksperimentalna indukcija je, u skladu sa ranijim istraživanjima (Bastian et al., 2012; Costello, 2008) i sa našim prethodnim eksperimentom, dovela do nižeg osećaja pretnje životinjskom prirodom i do nižeg stepena vrstizma. Dakle, ukoliko želimo da utičemo na neku od pomenutih varijabli integrupnih i intervrsnih odnosa, isticanje koliko su životinje slične ljudima bi bio pravi put i način za ostvarivanje željenog cilja.

Indukovanje sličnosti ljudi-životinje nije dovelo do smanjenja distance prema etničkim grupama niti do povećanja empatije (ni prema ljudima ni prema životinjama), kao ni do inkluzivnijeg identiteta po pitanju životinja.

Što se tiče nepostojanja razlika između dve grupe ispitanika u pogledu empatije prema životinjama, možemo da se osvrnemo na prosečne skorove ispitanika. Naime, u pitanju je jako visoka prosečna vrednost ($M = 6.23$ $SD = 1.08$, gde je 7 – u potpunosti saosećam), što bismo ponovo, kao u prvom eksperimentu, mogli objasniti efektom plafona. Dakle, rezultati ukazuju da su ispitanici/e po pitanju empatije prema životinjama bili pod slabijim uticajem eksperimentalne manipulacije. Naime, nisu dobijene značajne razlike između kontrolne i eksperimentalne grupe, pri čemu su nivoi empatije prema životinjama na celokupnom uzorku bili visoki, te da isticanje sličnosti ljudi-životinje nije imalo mnogo prostora da ostvari očekivani efekat.

Kada razmatramo izostanak efekta kod empatije prema ljudima, mogli bismo razmišljati da nismo dovoljno snažno naglasili potrebne sličnosti, s obzirom da rezultati ranijih istraživanja potvrđuju da istaknuta sličnost životinja sa ljudima dovodi do pozitivnijih intergrupnih odnosa preko povećane empatije prema datim grupama, kao jednog od mehanizama delovanja (Costello, 2013; Costello & Hodson, 2010). Stoga bi trebalo razmotriti opciju da se pomenuta sličnost možda predstavi vizuelnim putem preko video snimaka u okviru kojih se prikazuju ljudi i životinje kako iskazuju iste emocije, međusobno komuniciraju, brinu o potomstvu, tuguju.

Naša eksperimentalna manipulacija nije ostvarila planirani efekat po pitanju inkluzivnosti identiteta životinja, s obzirom da nema značajnih razlika između grupa. S jedne

strane, eksperimentalna manipulacija nije dovoljno snažno uticala na date procene, a s druge strane, ne treba ni zaboraviti da su po pitanju inkluzivnosti identiteta ljudi-životinje ispitanici/e u obe grupe imali visoke prosečne skorove ($M = 5.18$ $SD = 1.54$) te da je bilo teže da isticanje sličnosti ljudi-životinje ostvari značajnu razliku između dveju grupa u istraživanju. Takođe, možemo i da se osvrnemo na rezultate iz prvog eksperimenta, gde je inkluzivnost za životinje takođe bila visoka, ali manja nego ovde, i gde isto nije bilo efekta. U skladu sa tim podacima, ponovo možemo uzeti u razmatranje da su ispitanici spremni da uvide velike sličnosti između ljudi i životinja, ali da nisu u potpunosti spremni da izvrše rekategorizaciju koja bi podrazumevala da u istu kategoriju svrstaju i ljude i životinje. Stoga bismo mogli pretpostaviti da smatraju da ipak ljudi poseduju neke bitne odlike koje ih nesumnjivo dele od životinja. Kao što smo predložili da empatija prema nepripadničkim grupama bila indukovana snažnije putem video materijala, smatramo da bi isti pristup i po pitanju inkluzivnosti identiteta prema životinjama bio delotvoran. Dakle, da se sličnost istakne kroz video snimke koji bi poredili reakcije ljudi i životinje u sličnim situacijama koje bi uključivale iskazivanje empatije, ljubavi i brige, straha, ponosa, pamćenja.

Brojna istraživanja su proteklih desetak godina počela da ispituju delotvornost indukcije koja sadrži isticanje sličnosti životinja sa ljudima na odnose prema različitim manjinskim grupama (Bastian et al., 2012; Costello, 2008; Costello & Hodson, 2010). Rezultati su pokazali da podsticanje ispitanika dovodi do veće moralne odgovornosti i brige i prema životinjama i prema manjinskim grupama poput crnaca (Bastian et al., 2012), zatim do smanjenja predrasuda i prema životinjama i prema imigrantima i do smanjene dehumanizacije imigranata (Costello, 2008; Costello & Hodson, 2010). Međutim, u okviru našeg eksperimenta dobili smo podatke koji jesu pokazali značajne razlike po pitanju dehumanizacije manjinskih grupa (u skladu sa modelom rehumanizacije (Costello, 2008) i međuvrsnim modelom predrasuda (Costello & Hodson, 2014; Costello, 2013)), ali je izostao direktni efekat eksperimentalne indukcije na stepen socijalne distance prema etničkim grupama. Iako su ranija istraživanja više puta potvrdila da isticanje sličnosti ljudi i životinja pomaže u boljem odnosu prema drugim ljudima (Bastian et al., 2012; Costello, 2008; Costello & Hodson, 2010), mi ovaj efekat nismo dobili. Ispitanici su bili međusobno ujednačeni po pitanju socijalne distance prema manjinama, nezavisno od teksta koji su čitali. S obzirom da je vinjeta imala efekta u smanjenju dehumanizacije i podsticanju inkluzivnijeg identiteta prema manjinama, ne možemo reći da na određene načine ne unapređuje intergrupne odnose, već da je uticaj sličnosti izostao u domenu socijalne distance koju smo mi odabrali kao meru odnosa prema etničkim grupama. Dakle, možemo se zapitati da li smo odabrali adekvatnu meru za ispitivanje željenog odnosa, imajući u vidu da su značajni efekti podsticanja sličnosti životinja sa ljudima zabeleženi u raniji istraživanjima. Naime, u tim istraživanjima su odnosi prema nepripadničkim grupama operacionalizovani kroz moralnu brigu o drugima - koliko bi bili voljni da intervenišu ako se određene grupe nepravedno tretiraju (Bastian et al., 2012) i kao predrasude - preko skale modernog rasizma prilagođene za imigrante kao metu predrasuda (Costello, 2008).

S obzirom da su dobijene značajne razlike po pitanju dehumanizacije i inkluzivnosti etničkog identiteta, odlučili smo da ipak proverimo neke od potencijalnih medijacionih modela koji bi mogli biti smisleni. Prvo smo pokušali da proverimo da li postoji neko adekvatno objašnjenje na osnovu čega je isticanje sličnosti ljudi i životinja dovelo do humanijeg odnosa odnosno niže dehumanizacije etničkih manjina. Pretpostavili smo da bi to mogli biti inkluzivniji identiteti po pitanju životinja ili etničkih grupa, ali nismo bili u pravu. S obzirom da nismo pronašli u našem istraživanju značajnog medijatora veze između opažene sličnosti i dehumanizacije, kao ni između istaknute sličnosti i dehumanizacije, mogli bismo pretpostaviti da bi razlog tome moglo biti to što opažanje sličnosti životinja sa ljudima zapravo potvrđeni medijator koji objašnjava zašto ljudi koji u većoj meri podržavaju društvene hijerarhije i dominaciju (SDO) imaju izraženu dehumanizaciju i etničke predrasude (Costello & Hodson,

2010; Costello, 2013). Pored toga, pokušali smo da testiramo model koji bi objasnio da isticanje pomenute sličnosti vodi do inkluzivnijih etničkih identiteta preko humanijeg odnosa prema datim grupama, na osnovu modela humanizacije (Costello & Hodson, 2010). Međutim, ni ovde nismo uspeli da objasnimo dati odnos, otvarajući prostor za razmatranje novih konstrukata koji bi mogli objasniti kako se pozitivniji odnos prema životinjama, postignut isticanjem sličnosti životinja sa ljudima, generalizuje i na druge međugrupne odnose, u ovom slučaju, na humaniji odnos i inkluzivniji identitet prema etničkim manjinama.

Ono što svakako moramo da napomenemo jeste da je naš uzorak bio dominantno ženski, oko 80% su bile žene. Imajući ovo u vidu, mogli bismo pretpostaviti da bi varijabilniji uzorak i uzorak koji bi u boljoj meri odslikavao odlike opšte populacije bio adekvatniji za eventualno dobijanje značajnih razlika, usled veće disperzije i izostanka efekta plafona.

Opšta diskusija

Pregled nalaza

Olportova ideja o postojanju generalizovanih predrasuda (Allport, 1958) više puta je i empirijski potvrđena, ukazujući da ljudi koji imaju predrasude prema jednoj grupi, imaju predrasude i prema drugim nepripadničkim grupama (MacInnis, & Hodson, 2012). U pogledu odnosa prema životinjama, kao posebnoj vrsti marginalizovane grupe u našem društvu, istraživanja su dala potporu SD-HARM modelu koji pokazuje da ljudi koji imaju visoko izraženu orijentaciju ka socijalnoj dominaciji odnosno postojanju jasne hijerarhijske podele društva, imaju i izražen vrstizam, kao oblik podržavanja eksploatacije životinja (Dhont et al., 2014). I ne samo vrstizam, ovakve individue imaju i predrasude prema raznim društvenim grupama (etničkim manjinama, ženama, imigrantima, homoseksualcima) (Akrami, et al., 2011; Selman & Dhont, 2021; Caviola et al., 2019). Dakle, ne samo da je vrstizam povezan sa ostalim vrstama predrasuda, već ima i istu osnovu kao etničke predrasude i seksizam, a to je podržavanje hijerarhijskog odnosa u društvu (Dhont et al., 2016; Salmen & Dhont, 2021). Pored izražene orijentacije ka socijalnoj dominaciji, verovanje u ljudsku superiornost nad životinjama takođe stoji u osnovi podržavanja eksploatacije životinja, ali i dehumanizacije ljudskih grupa (Costello & Hodson, 2010; Costello, 2013; Dhont & Hodson, 2020). Ovakvo uverenje olakšava perceptivnu akcentuaciju razlika između ljudi i životinja. Prenaglašavanje pomenutih razlika dovodi do striktnijeg zadržavanja životinja u okvirima nepripadničkih grupa nižeg statusa, prema kojima se onda, na osnovu kategorizacije koja je osnov za formiranje stavova i ponašanja prema drugima (Abrams & Hogg, 2006; Tajfel, 1969) imaju negativniji stavovi i emocije. Takođe, međuvrsni model predrasuda je empirijski više puta potvrdio da podržavanje striktnih granica između ljudi i životinja i naglašavanja ljudske superiornosti omogućavaju negativne međugrupne odnose preko dehumanizacije kao glavnog mehanizma za ostvarivanje snažnih predrasuda prema imigrantima i crncima (Costello & Hodson, 2010; Costello, 2013). Napominjemo da osnov dehumanizacije, kao pogrđnog poređenja nepripadničkih grupa sa životinjama, predstavlja isticanje nadređenog položaja ljudi nad životinjama (Costello, 2013), te da je i za bolje razumevanje i osmišljavanje intervencija po pitanju dehumanizacije, neophodno što dublje shvatanje prirode odnosa prema životinjama.

Dakle, nesumnjivo je da ideologije koje se tiču superiornosti i dominacija vode ka negativnim odnosima i prema ljudima i prema životinjama (Dhont et al., 2014; Dhont et al., 2016; Costello, 2008; Costello & Hodson, 2010). Podsećanjem na odlike koje životinje dele sa ljudima dolazi do pozitivnijeg odnosa prema životinjama (Bastian et al., 2012), humanijeg odnosa prema nepripadničkim grupama i utiče na više nivoe empatije i inkluzivnije identitete prema datim grupama, a na kraju i na niže predrasuda prema imigrantima i crncima (Costello, 2008; Costello, 2013; Costello & Hodson, 2010). Bitno je naglasiti i da ljudi imaju pozitivnija osećanja prema životinjama koje opažaju da su filogenetski, ponašajno i kognitivno sličnija ljudima (Kellert, 1983), kao i da se u većoj meri zalažemo za prava tako opaženih životinja (Kellert, 1983) i imamo više empatije prema njima (Hills, 1995).

Na osnovu modela rehumanizacije, humanizacije i međuvrsnog modela predrasuda, vidimo da verovanje u inferiornost životinja u odnosu na ljude, odnosno opažanje više razlika nego sličnosti između ljudi i životinja, vodi ka negativnim međugrupnim odnosima (bilo da su u pitanju ljudi ili životinje) direktno ali i putem dehumanizacije (Costello, 2008; Costello & Hodson, 2010; Costello, 2013). Dakle, ono što nam je neophodno da bismo unapredili odnose jeste zagovaranje jednakosti umesto dominacije između različitih grupa; isticanja da su životinje svesna bića sa kapacitetima za mišljenje i bol i patnju, čime bismo podsticali humaniji i pravedniji odnos prema njima i veće saosećanje; isticanje kako životinje razvijaju socijalne odnose (komuniciraju, brinu o mladima, udvaraju se partnerima itd) kako bismo podstakli veće

identifikovanje sa njima (koje omogućava rekategorizaciju). U prilog ovom pristupu navodimo i SD-HARM model koji je pokazao da osnovu i etničkih predrasuda i vrstizma čini orijentacija ka socijalnoj dominaciji (što je ponovo verovanje u hijerahiju i superiornost određenih ljudskih grupa). Dakle, potrebno je raditi na ukazivanju deljenih odlika između ljudi i životinja i između različitih socijalnih grupa kako bi se unapredili različiti intergrupni odnosi.

Uviđajući značaj koji isticanje sličnosti ljudi sa životinjama ima za odnose i prema životinjama i prema ljudima, odlučili smo da osmislimo intervenciju kojoj bi cilj bio da dovede do rekategorizacije i preklapanja identiteta, odnosno do slabljenja čvrstih granica između ljudi i životinja kroz opažanje preklapanja ovih dveju kategorija (Branković, 2022) kako bi uticala na pozitivnije odnose prema životinjama i prema etničkim manjinama. Istraživanja pružaju jasnu potporu da kada se ističe pomenuta sličnost dolazi do nižeg stepena vrstizma, veće moralne brige i za životinje i za ljude, kao i da se smanjuju predrasude i dehumanizacija prema imigrantima i crncima (Bastian et al., 2012; Costello, 2008; Costello & Hodson, 2010; Costello, 2013; Dhont et al., 2019). Moramo podsetiti i na rezultate koji ukazuju i da je od presudne važnosti i smer poređenja, odnosno da je neophodno životinje porediti sa ljudima, jer u suprotnom dolazi do povećanog osećaja pretnje životinjskom prirodom (Rozin et al., 1993; Solomon et al., 1991) i degradiranja ljudi (umesto do podizanja statusa životinja), što onda ne proizvodi željeni efekat pozitivnijih odnosa (Bastian et al., 2012; Costello, 2008; Costello & Hodson, 2010).

Prema modelu zajedničkog grupnog identiteta (Gaertner & Dovidio, 2000), naglašavanje sličnosti između različitih društvenih kategorija utiče na niže intergrupne pristrasnosti, preko formiranja inkluzivnijih identiteta. Na naše stavove i odnose prema članovima drugih grupa utiče i koliko ih bliskim ili udaljenim, odnosno različitim, od naše grupe vidimo, te tako intergrupne odnose možemo analizirati i kroz stepen inkluzivnosti identiteta (Branković et al., 2020). Osobe koje imaju inkluzivniji identitet imaju pozitivnije stavove prema nepripadničkim grupama i manje striktne kriterijume za identifikaciju sa drugima (Branković et al., 2020; Branković et al., 2015; van Dommelen et al., 2015), te smo stoga odlučili da u naše istraživanje uključimo i meru inkluzivnosti identiteta prema etničkim grupama i prema životinjama.

Uzimajući u obzir rezultate prehodno pomenutih istraživanja po pitanju sličnosti ljudi-životinje u svetu (Bastian et al., 2012; Costello, 2008; Costello & Hodson, 2010), a i kod nas (Branković, 2022), zaključujemo da socijalna poređenja ljudi sa životinjama putem različitih mehanizama (atribucije uma, inkluzivnosti identiteta, moralne inkluzivnosti, dehumanizacije, empatije) vode pozitivnijem odnosu i prema životinjama i prema manjinskim grupama. Stoga smo se odlučili da ispitamo da li će isticanje sličnosti ljudi-životinje uticati na odnos prema životinjama i prema etničkim manjinama u Srbiji i preko kojih potencijalnih mehanizama.

Takođe, istraživanja Kostelove (Costello, 2008) poslužila su nam kao dobar osnov da osmislimo adekvatnu intervenciju koja bi trebalo da istakne sličnosti između ljudi i životinja i na taj način podstakne pozitivnije odnose i prema etničkim manjinama u Srbiji i prema životinjama. Istraživanja pokazuju da kada se ispitanicima eksplicitno naglasi da su životinje slične ljudima dolazi do pripisivanja moralnih kapaciteta životinjama u većoj meri što se onda prenosi i na bolji tretman i prema životinjama i prema različitim marginalizovanim grupama (Bastian et al., 2012). Dakle, isticanje sličnosti životinja sa ljudima gde se naglašavaju sposobnosti doživljavanja složenih emocija poput ljubavi, kapaciteta za empatiju i bol i ostvarivanje socijalnih relacija (Costello, 2008; Gray et al., 2007) dovode do promene odnosa i prema životinja i prema ljudima. Upravo na ovakvim poređenjima smo i mi koncipirali vinjetu u istraživanju koja se oslanjala na već potvrđenu vinjetu iz istraživanja Kostelove (Costello, 2008). Na osnovu modela rehumanizacije (Costello, 2008) odlučili da uključimo iste medijatore (dehumanizacija, inkluzivnost etničkog identiteta i identiteta ljudi-životinje, empatiju prema životinjama i etničkim manjinama, pretnju životinjskom prirodom) i dodali vrstizam i opaženu

sličnost ljudi-životinje kao nove medijatore. Medijacione analize su bile planirane ako se dobije glavni efekat isticanja pomenute sličnosti na pozitivniji odnos prema etničkim manjinama, ali to ipak nije bio slučaj.

Važno je spomenuti i da nismo u potpunosti želeli da repliciramo studiju Kostelove s obzirom da nismo koristili sve iste instrumente, a i da smo dodali već pomenute nove medijatore. Takođe, bitna razlika ogleda se manjinskim grupama prema kojima su ispitivani potencijalni uticaji istaknute sličnosti i način na koji je taj odnos operacionalizovan. Naime, kod Kostelove (Costello, 2008) ispitivane su predrasude prema imigrantima preko skale modernog rasizma (McConahay, Hardee, & Batts, 1981) koja je prilagođena da se odnosi na imigrante u Kanadi, dok je u našoj studiji ispitivana socijalna distanca prema etničkim manjinama u Srbiji. Ovo je važno naglasiti s obzirom da predrasude i socijalna distanca odražavaju različite komponente stava. Predrasude ukazuju na afektivnu, a distanca na bihevioralnu, a dosadašnja istraživanja su se uglavnom fokusirala na ispitivanje predrasuda kao vida negativnog odnosa prema različitim grupama (Costello, 2008; Costello & Hodson, 2010).

Kao što smo spomenuli, postoje razlike u korišćenim instrumentima vezano za iste ispitivane konstrukte i u studiji Kostelove i u našim studijama. Po pitanju dehumanizacije, za razliku od Kostelove koja je koristila Haslamovu skalu dehumanizacije (Haslam et al., 2015), mi smo se opredelili za skalu evolucije čoveka (Kteily et al., 2015). Skala evolucije čoveka je intuitivno jasna ispitanicima/ama i bez mnogo objašnjenja i instrukcija i validirana je kao adekatna mera za eksplicitno izražavanje dehumanizacije (Johnson & Obhi, 2024). U ranijim istraživanjima je pokazana njena visoka pouzdanost (Kteily et al., 2015), što smo i potvrdili u naše dve studije (videti tabelu 1). Za inkluzivnost identiteta smo se odlučili za skalu inkluzije drugih u self (preklapajuće krugove koji ilustruju odnos prema životinjama i prema etničkim grupama) (Aron et al., 1992), umesto za sedmostepenu skalu koja se sastoji od 5 stavki (Esses et al., 2003), kao kod Kostelove. Slično kao i kod skale evolucije čoveka, i skala inkluzije drugih je ispitanicima/ama intuitivno jasna, jednostavna i brza za odgovaranje, bez obzira na obrazovanje i uzrast (Helgeson & Vleet, 2019), a uz to je pokazala i visoku pouzdanost u naše dve studije (videti tabelu 1). Dok je za predrasude prema životinjama Kostelova koristila kombinaciju stavki iz dve različite skale sa visokim pouzdanostima (skala prava životinja (Wuensch et al., 2002) i skalu stavova prema životinjama (Herzog et al., 1991)), u okviru naših studija smo se opredelili da ne merimo predrasude prema životinjama već odnos prema njima koji obuhvata i stepen prihvatanja njihove ekspolatacije na razne načine. Odnos prema životinjama smo merili preko sedmostepene skale vrstizma koja je i ranije pokazala visoku pouzdanost (Branković, 2021; Dhont et al., 2016), što je bio slučaj i sada (videti tabelu 3).

Osećaj pretnje životinjskom prirodom i empatija prema etničkim grupama i prema životinjama mereni su istim skalama kao kod Kostelove.

U sklopu ovog rada, sproveli smo tri odvojene studije, jednu korelacionu i dve eksperimentalne. Cilj nam je bio da detaljno ispitamo potencijalne veze između opažene sličnosti ljudi i životinja sa različitim odnosima prema životinjama i prema etničkim manjinskim grupama u Srbiji, u sklopu korelacione studije, a potom i da utvrdimo postoji li kauzalni odnos između istaknute sličnosti ljudi-životinje sa različitim odnosima prema životinjama i prema etničkim manjinama, u okviru dva eksperimentalna istraživanja. Dakle, u okviru prvog eksperimenta fokusirali smo se na ispitivanje uticaja isticanja sličnosti ljudi-životinje na odnose samo prema životinjama, dok smo u drugom eksperimentu to proširili i na različite odnose prema manjinskim grupama. U obe eksperimentalne studije ispitanici/e su, u zavisnosti od grupe u koju su bili raspoređeni, čitali tekst o sličnostima između ljudi i životinja ili neutralni tekst o uzgajanju lala.

S obzirom na ranije dobijene empirijske potvrde o uticaju indukovane sličnosti ljudi i životinja na odnose prema različitim manjinskim grupama (Bastian, et al., 2012; Costello, 2008; Costello & Hodson, 2010) očekivali smo da će percipiranje sličnosti u većoj meri biti povezano sa nižim stepenom dehumanizacije i socijalne distance prema etničkim manjinama, nižim vrstizmom, nižim osećajem pretnje životinjskom prirodom, ali i sa inkluzivnijim identitetom životinja i manjinskih grupa i višim nivoom empatije prema životinjama i manjinskim grupama. Takođe, smatrali smo da će u okviru eksperimentalnih studija isticanje sličnosti proizvesti pozitivniji odnos prema životinjama (niži vrstizam, niži osećaj pretnje životinjskom prirodom, a viši nivo empatije i inkluzivnosti identiteta), kao i da će dovesti do pozitivnijeg odnosa prema etničkim manjinama (manju socijalnu distancu, niži stepen dehumanizacije, a viši nivo empatije i inkluzivniji etnički identitet) u skladu sa modelom rehumanizacije (Costello, 2008). Međutim, nismo potvrdili sve hipoteze u istraživanjima.

U okviru korelacione studije, očekivane i značajne povezanosti ticale su se odnosa percipirane sličnosti sa odnosima prema životinjama po pitanju vrstizma, pretnje životinjskom prirodom, empatije i inkluzivnosti životinja i empatije prema etničkim grupama. Ispitanici i ispitanice koji su u većoj meri opažali sličnosti životinja sa ljudima imali su i više empatije prema manjinama i prema životinjama, u većoj meri su imali inkluzivnije identitete prema životinjama, dok su imali i manje izražen negativan odnos prema životinjama (vrstizam), kao i manji osećaj pretnje životinjskom prirodom. Korelacije koje su ukazivale na odnos percipirane sličnosti i odnos prema etničkim manjinama i dehumanizacije nisu bile značajne.

Kao što smo već bili spomenuli, iako nismo dobili sve očekivane veze, smatrali smo da je relevantno sprovesti i studije u kontrolisanim uslovima kako bismo mogli da ispitamo potencijalni uticaj i kauzalni odnos, pitanja na koja nam korelaciona studija ne može dati odgovore. Stoga smo sproveli i dve eksperimentalne studije.

U obe eksperimentalne studije je dobijen kauzalni odnos isticanja sličnosti ljudi-životinje na veću percepciju date sličnosti. Potvrđena hipoteza o percipiranju veće sličnosti između ljudi i životinja, kao posledica čitanja teksta o isticanju sličnosti ljudi-životinje, ujedno nam je i dodatna potvrda (pored pilot istraživanja) da vinjeta precizno i jasno ukazuje na željenu sličnost i dovodi do planiranog efekta po pitanju opažanja sličnosti koju dele ljudi i životinje. Dakle, ovaj podatak predstavlja važan dodatni argument da eksperimentalna manipulacija zaista utiče da ljudi nakon čitanja teksta u većoj meri uviđaju predstavljenu sličnost.

Rezultati oba eksperimenta su potvrdili da isticanje sličnosti ljudi i životinja dovodi do pozitivnijeg odnosa prema životinjama koji je u našoj studiji predstavljen kroz izraženost vrstizma. Dobijeni nalaz je zapravo u saglasnosti sa prethodnim istraživanjima u našoj zemlji koja su pokazala da je opažena sličnost između ljudi i životinja važan prediktor eksploatacije životinja (Branković, 2019, 2022), kao i da isticanje te sličnosti smanjuje vrstizam (Bastian et al., 2012). Takođe, u oba eksperimenta je potvrđeno i da isticanje sličnosti utiče na niži nivo osećanja pretnje životinjskom prirodom, u skladu sa prethodnim istraživanjem Kostelove (Costello, 2008).

Podsetićemo se da su ranija istraživanja pokazala da osnovu vrstizma, kao vrste predrasuda koja je usmerena na eksploataciju životinja (Dhont & Hodson, 2014), čine ideologije o superiornosti (Dhont et al., 2020; Dhont et al., 2014; Dhont et al., 2016). Naime, zagovaranje hijerarhijskog poretka u društvu i verovanja da su ljudi superiorniji od životinja predstavljaju načine za legitimizaciju predrasuda (Caviola et al., 2019; Dhont et al., 2014; Dhont et al., 2016) i dovodi do podređenog položaja životinja u odnosu na ljude i do negiranja kapaciteta za osećanja, mišljenje i patnju (Branković, 2022; Dhont & Hodson, 2014; Plous, 1993). U našem istraživanju smo upravo zbog toga i odlučili da negativan odnos prema životinjama merimo

putem skale vrstizma. Rezultati našeg istraživanja su zapravo dodatna potvrda da verovanje o superiornosti ljudi nad životinjama dovodi do eksploatacije. Naime, ispitanici/e koji su čitali tekst o sličnostima između ljudi i životinja i time zapravo smanjivali razlike između njih, doveo je do nižeg stepena vrstizma u odnosu na one koji su čitali neutralni tekst.

U obe eksperimentalne studije naglašavanje sličnosti ljudi-životinje nije samo pozitivno uticalo na niži stepen vrstizma, već i na smanjen osećaj pretnje životinjskom prirodom. Naime, životinje često mogu izazvati osećanja realnih i simboličkih pretnji po ljudske resurse (Treves, et al., 2003) i po živote (Muter et al., 2013), ali i biti pretnja ljudskom identitetu i pretnja superiornom statusu čoveka (Costello, 2008). Podsećanje na životinjsku prirodu može dovesti do anksioznosti (Solomon et al., 1991) i negativnih međugrupnih stavova (Stephan & Stephan, 2000). Stoga bi trebalo pokušati umanjiti osećanje superiornosti ljudi nad životinjama kroz olakšano percipiranje načina na koje su životinje slične ljudima. Naše istraživanje je u skladu sa prethodnim modelom rehumanizacije (Costello, 2008) pokazalo da isticanjem pomenute sličnosti zapravo podižemo status životinja, ne umanjujući sposobnosti i status ljudi, što utiče da se ljudi ne osećaju nelagodno kada se podsete da dele mnoge odlike sa životinjama. Dakle, vidimo da je indukovanje sličnosti ljudi-životinje jako važno u sferi odnosa prema životinjama i da smanjivanje distinkcija između ljudi i životinja zaista podiže svest i status životinja i otežava njihovu eksploataciju.

Po pitanju empatije prema životinjama i inkluzivnosti identiteta prema njima, nije bilo značajne razlike između kontrolnih i eksperimentalnih grupa, odnosno onih koji su čitali o sličnosti između ljudi i životinja, u odnosu na one koji su čitali neutralni tekst o uzgajanju lala.

Empatija prema životinjama je bila pod slabim uticajem eksperimentalne indukcije u obe studije i nije došlo do razlika među ispitanicima i ispitanicama kontrolne i eksperimentalne grupe. Korišćene su iste skale kao i u studiji Kostelove (Costello, 2008) i prilagođena vinjeta iz date studije, ali su efekti svakako izostali, pri čemu moramo da naglasimo i da je prosečni skor empatije u našim studijama bio viši ($M_{exp1} = 5.88$ $SD = 1.34$; $M_{exp2} = 6.23$ $SD = 1.08$) nego kod Kostelove ($M = 5.55$ $SD = 1.17$). S obzirom da su prosečne vrednosti po pitanju empatije prema životinjama na uzorku u celini bile visoke, mogli bismo pretpostaviti da isticanje sličnosti ljudi-životinje nije imalo mnogo prostora da ostvari očekivani efekat.

Slično kao i za empatiju prema životinjama, i kada je inkluzivnost prema životinjama u pitanju, u obe studije prosečni skorovi su bili visoki ($M_{exp1} = 5.86$ $SD = 1.60$; $M_{exp2} = 5.18$ $SD = 1.54$), te je bilo i teže da isticanje sličnosti ljudi-životinje dovede do značajne razlike dveju grupa. Dakle, možemo zaključiti da naši ispitanici nemaju rigidne kriterijume za članstvo njihovim grupama, ali da iako smatraju da postoji dosta sličnosti ljudi i životinja očigledno smatraju da postoje ključne distinktivne razlike koje onemogućavaju rekategorizaciju i prihvatanje da se životinje nalaze u istoj kategoriji kao i ljudi; možda se te razlike upravo ogledaju u uskraćivanju sekundarnih emocija i kapaciteta za mišljenje životinjama, odnosno stanja i osećanja koja nazivamo esencijom humanosti, što pokazuju neka od istraživanja (Bastian et al., 2012) i na našim prostorima (Branković, 2022).

Drugu eksperimentalnu studiju smo proširili i različitim vrstama odnosa prema etničkim manjinama koji su podrazumevali empatiju prema njima, inkluzivnost etničkog identiteta, dehumanizaciju i socijalnu distancu. Čitanje teksta u kojem su se naglašavale sličnosti životinja sa ljudima dovelo je do inkluzivnijih identiteta i nižeg stepena dehumanizacije prema Romima, Albancima, Mađarima, Rumunima, Bošnjacima i Hrvatima. Međutim, nije bilo razlike među ispitanicima po pitanju socijalne distance i empatije prema manjinama.

Dva vrlo važna nalaza sprovedenog istraživanja upravo predstavljaju postignuti efekti istaknute sličnosti na smanjenje dehumanizacije i inkluzivnije identitete prema etničkim

grupama. Jedan od ciljeva našeg istraživanja bio je da testiramo da li isticanje sličnosti životinja sa ljudima može da unapredi odnose prema etničkim manjinama našeg društva. Istraživanja pokazuju da kada se ispitanicima eksplicitno naglasi da su životinje slične ljudima dolazi do pripisivanja moralnih kapaciteta životinjama u većoj meri što se onda prenosi i na bolji tretman i prema životinjama i prema različitim marginalizovanim grupama (Bastian et al., 2012).

Kada istaknemo pomenutu sličnost dolazi do procesa rekategorizacije i slabljenja striktnosti i nepropusnosti granica između kategorija ljudi i životinje. Ovako slabljenje granice između kategorija, bazirano na isticanju sličnosti, pogoduje stvaranju inkluzivnijih identiteta u okviru kojih postoje manje striktni kriterijumi za identifikaciju sa drugima (Branković et al., 2020; Branković et al., 2015; van Dommelen et al., 2015). U našem slučaju, isticanje sličnosti ljudi i životinja dovelo je do inkluzivnijih identiteta prema etničkim manjinama, u skladu sa modelom rehumanizacije (Costello, 2008). Dakle, vidimo da granice nisu nepropusne i da bi trebalo raditi na traženju nekog krovnog zajedničkog identiteta koji bi obuhvatio u istu grupu sve ljude i životinje. Istraživanje sprovedeno u našoj zemlji pokazalo je da ljudi često kao nadređenu kategoriju i za ljude i za životinje navodi „živo biće“, međutim ova kategorija onda obuhvata i biljke, te nije baš adekvatna za krovni identitet (Branković, 2022). Ono što je svakako interesantno jeste kategorija „stanovnik planete Zemlje“ iz istog istraživanja (Branković, 2022), što ostaje kao zanimljivo buduće istraživačko pitanje o nadređenoj kategoriji ljudi i životinja. Pronalaženjem i isticanjem nadređene kategorije za ljude i životinje stvorili bismo još inkluzivnije identitete i prema manjinskim grupama i prema životinjama, gde bi onda, u skladu sa teorijom socijalnih identiteta, trebalo da dođe do favorizovanja i pozitivnijih stavova prema svim članovima pripadničke grupe (Tajfel, 1978; Tajfel & Turner, 1979).

Što se dehumanizacije tiče, pokazali smo da isticanje sličnosti životinja sa ljudima vodi manjem stepenu pogrđnog poređenja etničkih grupa sa životinjama. Međuvrsni model predrasuda (Costello & Hodson, 2010; Costello, 2013) pokazao je na više različitih populacija (deca, studenti i odrasli) i po pitanju različitih manjinskih grupa (imigranti i crnci) da se u osnovi dehumanizacije nalazi uverenje o ljudskoj superiornosti nad životinjama. Dakle, skrećemo pažnju još jednom, da je za što bolje razumevanje nastanka i održavanja dehumanizacije, kao i za što adekvatnije intervencije po ovom pitanju, potrebno ne samo istraživati odnose između socijalnih grupa, već uključiti i odnose prema životinjama (Costello, 2013). Naši rezultati dali su dodatnu potvrdu međuvrsnom modelu predrasuda i modelu rehumanizacije da bazu dehumanizacije čini ideologija o superiornosti ljudi nad životinjama kao i da je moguće smanjiti dehumanizaciju ukazivanjem na sličnosti koje životinje dele sa ljudima. Takođe, važan doprinos dobijenih rezultata ogleda se i u tome što smo imali brojniji uzorak ispitanika koji pripadaju drugačijoj kulturi, ispitivali smo dehumanizaciju prema drugačijoj manjinskoj grupi nego do sada i što nismo koristili isti instrument za merenje dehumanizacije.

Prilikom razmatranja mogućnosti i adekvatnih objašnjenja zbog čega nismo dobili očekivane rezultate po pitanju socijalne distance prema etničkim grupama, inkluzivnosti identiteta i empatije prema životinjama i etničkim grupama, osvrnućemo se na rezultate iz studije o modelu rehumanizacije (Costello, 2008) koji mogu da ponude dobro obrazloženje. Naime, isticanje sličnosti životinja sa ljudima putem pročitaneog teksta je ostvarilo značajne efekte po pitanju predrasuda prema imigrantima i životinjama, dehumanizacije, inkluzivnih identiteta, empatije i osećaja pretnje životinjskom prirodom kod osoba koje su bile visoko predrasudne (visoki nivoi SDO i RWA), ali su efekti izostali kod osoba koje su imale izražen Univerzalizam. Kod ovih ispitanika je indukcija u poređenju sa kontrolnom grupom dovela do inkluzivnijih identiteta prema imigrantima i do smanjene pretnje, pri čemu su i sve značajne medijacije, koje su kod visoko predrasudnih ispitanika dobijene, izostale (Costello, 2008). Dakle, naši rezultati su zapravo u skladu sa njihovim, ali mi nismo merili pomenute ideološke

orijentacije pa ne možemo u potpunosti da se oslonimo na ovo objašnjenje. Međutim, možemo napomenuti da su u našem istraživanju većinom ispitanici/e bili studenti i studentkinje (manji deo je regrutovan putem društvenih mreža), pri čemu je prosečna starost u drugoj eksperimentalnoj studiji bila oko 23 godine, pri čemu su većinu uzorka (80%) činile žene. Ovo je važno s obzirom da su neka od istraživanja pokazala da studenti/kinje (mladi do 30 godina) imaju nizak nivo orijentacije ka socijalnoj dominaciji, pri čemu postoje i rodne razlike – žene su imale niži SDO od muškaraca (Zhai et al., 2021). Takođe, studenti u većoj meri visoko vrednuju univerzalizam (Branković, 2022), koji podrazumeva brigu o drugima, bez obzira da li su deo pripadničke ili nepripadničke grupe, brigu o prirodi i pravima životinjama, kao i zagovaranje mira i jednakih društvenih uslova (Branković, 2022). Imajući sve pomenuto u vidu, mogli bismo pretpostaviti da su ispitanici u našem istraživanju zapravo imali jako nisko izražene ideologije o dominaciji i nejednakosti, te da eksperimentalna indukcija nije uspela da ostvari dovoljno snažan efekat da dovede do značajnih razlika u poređenju sa kontrolnom grupom.

U nastavku ćemo, pored već datog objašnjenja o niskopredrasudnom uzorku, dati još neka potencijalna objašnjenja zašto nije došlo do očekivanih razlika između eksperimentalne i kontrolne grupe.

Kada govorimo o izostanku efekta eksperimentalne vinjete na empatiju prema etničkim grupama, razmišljamo detaljnije o sadržaju, adekvatnosti i snazi samog teksta koji su ispitanici čitali. Iako je u modelu rehumanizacije (Costello, 2008) vinjeta koju smo koristili kao osnovu naše vinjete dovela do razlika između dve grupe po pitanju empatije i predrasuda prema imigrantima i iako su ranija istraživanja pokazala da isticanje zajedničkih odlika sa nepripadničkim grupa povećava empatiju i vodi pozitivnijim intergrupnim odnosima, u našem istraživanju to nije bio slučaj. S obzirom da je isticanje sličnosti ljudi i životinja putem eksperimentalne vinjete dovelo do razlika po pitanju vrstizma, pretnje životinjskom prirodom, inkluzivnosti etničkih grupa i dehumanizacije, ne možemo u potpunosti odbaciti mehanizam isticanja date sličnosti kao načina uticaja na intergrupne odnose. Međutim, možemo razmišljati u smeru snažnijeg isticanja željene sličnosti i promisliti o mogućnosti isticanja date sličnosti kroz vizuelno prezentovanje koje smo prethodno pomenuli da moglo imati jačeg efekta i u ovom slučaju dovelo do razlika u empatiji između dve grupe ispitanika (npr. putem video zapisa gde se upoređuju ljudi i životinje u sličnim okolnostima, aktivnostima, reakcijama: briga i zaštita potomstva, građenje skloništa, komuniciranje sa pripadnicima svog društva/krda, strategije udvaranja, radovanje, altruistično ponašanje...).

U sklopu našeg istraživanja glavni efekat isticanja sličnosti na socijalnu distancu prema etničkim grupama je izostao. Potencijalno objašnjenje bismo mogli da potražimo u domenu izabrane mere kao odnosa prema etničkim manjinama i po pitanju razlika u odabranim grupama (imigranti i etničke manjine). Podsećamo, u modelu rehumanizacije (Costello, 2008) i u međuvrskom modelu predrasuda (Costello & Hodson, 2010; Costello, 2013) merene su predrasude prema imigrantima (Costello, 2008; Costello & Hodson, 2010) i prema crncima (Costello, 2013) putem skala modernog rasizma. Dakle, ispitivala se u oba slučaja afektivna komponenta stava. U našem istraživanju smo želeli da ispitamo da li je moguće uticati putem istaknute sličnosti na odnose prema etničkim manjinama u Srbiji (Albanci, Romi, Mađari, Rumuni, Hrvati, Bošnjaci). I prema imigrantima u Kanadi (Costello, 2008, 2013) i prema ispitivanim etničkim manjinama u Srbiji (Kalaba, 2013; Pavlović i sar., 2020; Popadić i sar., 2019) prisutni su negativni stereotipi, predrasude, socijalna distanciranja i dehumanizacija članova ovih grupa. S obzirom na sličan marginalizovan položaj pomenutih grupa, pretpostavljali smo da bi trebalo i iste odnose prema njima da zabeležimo, međutim, značajne povezanosti su izostale.

Kao glavnu meru odnosa prema manjinskim grupama odabrali smo socijalnu distancu koja odražava spremnost da se stupi u odnose različite bliskosti i ukazuje na bihevioralnu

komponentu stava, ali ne meri i stvarnu aktuelizovanu interakciju sa pripadnicima pomenutih grupa. Dakle, nismo na taj način merili ponašanje već iskaz o određenom ponašanju, odnosno nameru. Loša strana izostanka glavnog efekta ogleda se u daljoj nemogućnosti da se testiraju potencijalni medijacioni modeli koji bi mogli da prodube naše razumevanje dobijenih rezultata. S obzirom na prethodne modele (Costello, 2008, 2013; Costello & Hodson, 2010) i s obzirom da smo u našem istraživanju dobili značajne efekte po pitanju dehumanizacije i inkluzivnosti identiteta, možemo reći da isticanje sličnosti ostvaruje efekat na kognitivni i afektivni aspekt odnosa prema manjinama ali ne i na motivacioni ili bihevioralni. Iako nismo mogli da testiramo medijacione modele koji bi objašnjavali odnos istaknute sličnosti životinja sa ljudima i socijalne distance prema etničkim manjinama, testirali smo modele koji su obuhvatali dehumanizaciju i inkluzivnost etničkog identiteta. Nismo uspjeli da pronađemo značajnog medijatora koji bi objasnio kako opažena ili istaknuta sličnost između ljudi i životinja dovodi do humanijeg odnosa prema etničkim grupama. Kao što smo već pretpostavili u diskusiji u okviru druge eksperimentalne studije, potencijalno objašnjenje može biti to što je istaknuta sličnost zapravo medijator između izražene orijentacije ka socijalnoj dominaciji i izražene dehumanizacije nepripadničkih grupa (Costello & Hodson, 2010). Pored toga, pokušali smo da testiramo model koji bi objasnio da isticanje pomenute sličnosti vodi do inkluzivnijih etničkih identiteta preko humanijeg odnosa prema datim grupama, na osnovu modela humanizacije (Costello & Hodson, 2010). Međutim, ni ovde nismo uspjeli da objasnimo dati odnos. Stoga nam ovaj odnos zapravo otvara nova istraživačka pitanja koja bi podrazumevala da se uključe novi konstrukti koji se odnose na stavove prema etničkim grupama i prema životinjama, poput možda uključivanja atribucije uma, odnosno u kojoj meri pripisujemo kognitivne i emotivne kapacitete životinjama, kao potencijalnog medijatora. Atribucija uma bi mogla biti značajna s obzirom da se u istraživanju u našoj zemlji pokazala kao značajni medijator odnosa između opažene sličnosti ljudi i životinja i vrstizma, kao i između opažene sličnosti ljudi i životinja sa moralnom inkluzivnošću (Branković, 2022).

Imajući u vidu da različiti aspekti stava nisu podjednako podobni za postizanje efekata putem isticanja sličnosti ljudi i životinja, prvi korak bi trebalo da nam bude jasno definisanje na koji aspekt stava prema marginalizovanim grupama želimo da utičemo. U skladu sa prethodnim istraživanjima (Costello, 2008, 2013; Costello & Hodson, 2010) i rezultatima koje smo i mi dobili, ako je u fokusu ispitivanja afektivna komponenta stava, poput predrasuda, ili kognitivna, poput dehumanizacije, onda je isticanje pomenute sličnosti pravi put uticaja. S druge strane, ako se odlučimo za konativni aspekt, trebalo bi možda razmisliti o nekom drugačijem pristupu. Naime, možda je bolje rešenje usmeriti se na afektivni i kognitivni aspekt u istraživanjima, a motivacioni aspekt ostaviti za različite radionice i intervencije koje bi podsticale intergrupne aktivnosti sa zajedničkim ciljem i pozitivna iskustva (inspirisano Olportovom hipotezom kontakta).

Takođe, jako je važno i razmotriti odabir grupa prema kojima će biti merena socijalna distanca ili predrasude. Trebalo bi ispitati uticaj isticanja sličnosti između ljudi i životinja na grupe kojima se u našem društvu pripisuju pejorativne osobine nekih životinja ili se na pogrdan način porede sa njima, kao i na grupe prema kojima postoji najizraženija socijalna distanca, diskriminacije i predrasude. Dakle, razmotriti ideju o manjinskim grupama za koje postoji češća konotacija sa životinjskim poreklom (imigranti, različite političke grupe, stigma prema osobama sa mentalnim poremećajima) i o grupama koje se u skorije vreme doživljavaju u većoj meri pretećim po ustaljeni poredak (pripadnici LGBTQ+, vegani/vegetarijanci, žene (seksizam)).

Naime, pored etničkih grupa prema kojima postoje izražene predrasude i stereotipi, na osnovu kojih se jasno vidi da se često porede sa životinjama ("prljavi", "lukavi", "agresivni") (Petrović, 2010), u našem društvu su zastupljene i diskriminacije, dehumanizacije, socijalne

distance i stigmatizacije prema drugim manjinskim grupama čije se pripadnosti temelje na različitim osnovama: političkoj orijentaciji, izborima u ishrani, seksualnim orijentacijama, mentalnim oboljenjima itd.

U Srbiji se LGBTQ+ osobe suočavaju sa značajnom društvenom stigmom, često doživljavajući diskriminaciju, nasilje i isključenost (Ristić, 2016; Vujović, 2018). Imigranti se u našoj zemlji suočavaju sa socijalnom isključenošću i dehumanizacijom i opisuju se kao tereti za društvo, postoji osećaj pretnje vezan za njih i po pitanju fizičke bezbednosti, ali i zapošljavanja (Gordić et al., 2017; Varvin, 2021). Kada se radi o osobama sa mentalnim poremećajima, karakterišu ih negativni stereotipi koji ih prikazuju kao opasne ili nepouzdanе (Nikolić et al., 2020). Kada se radi o izboru ishrane, javljaju se u najmanju ruku ambivalentni stereotipi i viđenja vegetarijanaca, pri čemu se vegani opažaju kao ekstremniji u svojim izborima i stoga se i negativniji stereotipi vezuju za njih među mesojedima (Branković & Budžak, 2024).

S obzirom da nismo dobili sve značajne efekte isticanja sličnosti između ljudi i životinja u skladu sa modelom rehumanizacije, mogli bismo da se zapitamo da li smo odabrali adekvatne instrumente za merenje datih odnosa i da li bismo možda dobili drugačije podatke da smo koristili upitnik koje je Kostelova koristila, kao što smo prethodno već naveli. Pa tako smo umesto socijalne distance (Mather, et al., 2017) mogli možda da upotrebimo skalu modernog rasizma (MRS: McConahay, et al., 1981) ili moralnu brigu o drugima (Bastian et al., 2012) za koju su isto dobijeni značajni efekti, ili upitnik inkluzivnosti identiteta (Esses et al., 2003) umesto skale inkluzije drugih u self (Aron et al., 1991). Iako nismo dobili pretpostavljene rezultate u ove dve studije, to nam otvara nova pitanja i daje dodatni doprinos sferi istraživanja odnosa ljudi i životinja. Naime, dobra strana je što smo pokušali iste rezultate da dobijemo sa drugačijim instrumentima i u drugačijem kulturološkom kontekstu (u odnosu na Kanadu). Takođe, adekvatnost izabranih instrumenata nije upitna, s obzirom na pokazanu visoku pouzdanost za sve korišćene skale. Dakle, trebalo bi sprovesti replicirano istraživanje Kostelove (Costello, 2008) kako bismo dobili jasniju situaciju po pitanju trenutnih rezultata: da li je problem do izabranih mera, drugačije kulture ili do regrutovanih ispitanika.

Po pitanju ispitanika, mana istraživanja Kostelove ogledala se u nedovoljnoj veličini (studija 2 $N=70$, studija 3 $N=146$, prosečnog uzrasta oko 19 godina u obe studije) i prigodnoj strukturi uzorka (samo studenti psihologije). U našem istraživanju smo upravo pokušali da zapažene probleme s uzorkovanjem izbegnemo, povećavajući broj ispitanika i ispitanica (više od 200 u svakoj od sprovedenih studija) i regrutovanjem i putem društvenih mreža, a ne samo prigodnim putem studente/kinje sa fakulteta, ali su i nama na kraju studenti/kinje činili najveći deo uzorka. Iako smo imali brojniji uzorak i heterogeniji uzorak po pitanju uzrasta i obrazovanja, nismo dobili sve očekivane efekte.

Ograničenja istraživanja

Rezultati oba sprovedena eksperimenta pokazuju da je moguće podstaći pozitivnije odnose prema životinjama i prema manjinama, pri čemu ipak postoje i neka jasna ograničenja u smislu postignutih efekata. Naime, jačine ostvarenih efekata su bile male (najsnažija je bila $\eta^2 = .10$ po pitanju uticaja na dehumanizaciju i opažanja veće sličnosti, dok su ostale snage efekata, kada su dobijene značajane razlike, bile oko .02, .03 ili .05).

U pogledu ograničenja sprovedenih studija, moramo da spomenemo da sodelike prikupljenog uzorka. Uzorak u sve tri studije činili su studenti i studentkinje kao i ispitanici regrutovani putem društvenih mreža i prigodnim putem. Takođe, skoro 80% su činile žene i dosta je bilo studentkinja i studenata psihologije, što nije odlika opšte populacije. Ovakav

uzorak može biti već sam po sebi, skloniji pozitivnijem odnosu prema ciljanim grupama, doprinoseći efektu plafona (kao u slučaju empatije prema životinjama).

Takođe, napominjemo i da nismo imali opciju za randomizovanje redosleda po kojem će se pojavljivati etničke grupe, za pitanja koja su to podrazumevala (poput npr. dehumanizacije). Google forms platforma nije imala ovu mogućnost, tako da su svi ispitanici u sva tri eksperimenta istim redosledom procenjivali različite odnose prema manjinskim grupama. Redosled je bio Romi, Albanci, Mađari, Rumuni, Hrvati, Bošnjaci.

Implikacije za buduća istraživanja

Tema ispitivanja potencijalnog eksperimentalnog uticaja na bolji odnos prema životinjama i manjinskim grupama, kao i mehanizama koji istovremeno dovode do pozitivnijeg tretmana i životinja i manjinskih grupa je relativno nova i svakako nedovoljno istražena u našoj zemlji, ali i u zemljama regiona. Dakle, imamo puno prostora za različita istraživanja (korelaciona, kvalitativna, eksperimentalna) koja bi mogla da s jedne strane da potvrde neka već postojeća u svetu (repliciranje) ili da budu inspirisana dosadašnjim rezultatima i da na osnovu njih onda prodube postojeća znanja i iznedre nova otkrića i saznanja.

Svakako, za ovakva međugrupna istraživanja, Balkan predstavlja vrlo izazovan kontekst jer predstavlja teritoriju koja je bogata različitim etičkim pripadnostima (Gavrilović i Petrušić, 2011), ima svoj etos konflikata odnosno nedavnu prošlost ratnih sukoba između etničkog stanovništva (Petrović, 2003) i još uvek prisutne tradicionalno-konzervativne poglede koji pogoduju negativnim međugrupnim percepcijama i odnosima kao i eksploataciji životinja koja se tada smatra delom etničkog i religijskog identiteta (Branković, 2021).

Takođe, smatramo da bi ovakvim istraživanjima, gde se isticanjem sličnosti ljudi-životinje podstiču pozitivniji intergrupni odnosi, bilo od velikog značaja da se ispituju u različitim kulturama, kao i da se u obzir uzmu i različite marginalizovane grupe koje do sada nisu bile predmet ovakvih istraživanja (kao što smo ranije pomenuli LGBTQ+, vegani/vegetarijanci, osobe sa mentalnim oboljenjima...).

Buduća istraživanja bi mogla da probaju da repliciraju u potpunosti studiju Kostelove i potom uporede sa rezultatima našeg istraživanja i vide da li se možda sa drugačijim instrumentima i kada se mere predrasude prema marginalizovanim grupama (umesto bihevioralnog aspekta merenog socijanom distancom) dobijaju značajni efekti isticanja sličnosti životinja sa ljudima na odnose prema životinjama i prema manjinskim grupama.

Takođe, trebalo bi razmotriti i ideju da se na različite načine ističe data sličnost, odnosno da se ispita da li bi isticanje sličnosti vizuelnim putem imalo snažnijeg efekta na različite intergrupne odnose, kao i da li bi pored vizuelnog materijala, sličnost između ljudi i životinja mogla da se dodatno podstakne i navođenjem ispitanika/ca da sami navedu što više sličnosti koje životinje dele sa ljudima.

Predlog za buduća istraživanja odnosi se i na sferu razmišljanja o potencijalnim evaluativnim istraživanjima za testiranje efikasnosti predloženih programa zasnovanih na isticanju date sličnosti, odnosno da li su u pitanju kratkotrajni ili dugotrajni efekti izazvani kod ispitanika/ca.

Udruženja koja se zalažu za prava i dobrobit životinja mogu da iskoriste rezultate našeg istraživanja i da oblikuju kampanje koje će se zasnivati na isticanju koliko su životinje slične ljudima (a nikako ne obrnuto) i da sve više ukazuju da su životinje osećajna bića sa potrebama i osećanjima kao i ljudi.

Programi koji se zasnivaju na ukazivanju da su životinje slične ljudima mogu biti od velikog značaja za implementaciju u vrtiće i školske ustanove gde bi se deca pravovremeno edukovala o adekvatnim odnosima prema životinjama i sprečila da razvijaju verovanja o superironosti ljudi nad životinjama, čime bi se sprečavala i kasnija dehumanizacija nepripadničkih grupa (s obzirom da ovo uverenje leži u njenoj osnovi). Takođe, u okviru ovakvih programa bi mogla da se podstiče interakcija sa životinjama, i to i sa različitim vrstama, što bi moglo da dovede do pozitivnijih odnosa prema njima istovremeno učeći decu da brinu o drugima i adekvatnoj socijalizaciji. Ovakvim programima bismo mogli da utičemo i na stvaranje inkluzivnijih identiteta u ranom uzrastu, razvoju empatije, što bi sve kasnije moglo da utiče na pozitivne odnose i prema ljudima i prema životinjama.

Svakako, ako bismo u budućnosti želeli da utičemo na pozitivnije odnose prema nepripadničkim grupama, trebalo bi razmotriti koji aspekt stava želimo da menjamo. U skladu sa prethodnim istraživanjima (Costello, 2008; Costello & Hodson, 2010) i rezultatima koje smo i mi dobili, ako je u fokusu ispitivanja afektivna komponenta stava, poput predrasuda, ili kognitivna, poput dehumanizacije, onda je isticanje pomenute sličnosti pravi put uticaja. S druge strane, ako se odlučimo za konativni aspekt, trebalo bi možda razmisliti da se on primeni u sklopu potencijanih programa intervencija za poboljšanje odnosa prema etničkim manjinama gde će možda ispitanici imati priliku i da ostvare višestruke realne i pozitivne kontakte sa etničkim manjinama i rade na zajedničkim ciljevima.

Zaključak

Cilj sprovedenog istraživanja bio je da proverimo ideju da se preko isticanja sličnosti ljudi i životinja može uticati na pozitivnije odnose i prema životinjama i prema etničkim manjinama u Srbiji. Inspiracija za istraživačke studije potekla je od Kostelinog rada (Costello, 2008) u okviru kojeg je osmislila humanistički model i empirijski potvrdila da se isticanjem pomenute sličnosti mogu smanjiti predrasude prema životinjama i prema imigrantima, objašnjavajući i putem kojih mehanizama.

U sklopu našeg rada sproveli smo tri nezavisne studije kako bismo pokušali na što bolji način da ispitamo odnose između varijabli koje su se pominjale i u prethodnim istraživanjima (Costello, 2008; Costello & Hodson, 2010). U okviru korelacione studije ispitivali smo smerove i jačine povezanosti između opažene sličnosti između ljudi i životinja sa varijablama koje su odražavale različite odnose prema životinjama (vrstizam, pretnja životinjskom prirodom, empatija prema životinjama, inkluzivnost identiteta životinja) i prema pripadnicima etničkih manjina (socijalna distanca, dehumanizacija, empatija i inkluzivnost identiteta prema etničkim grupama). Korelaciona studija nam je pružila osnovne informacije, ali nije mogla da nam da podatke o potencijalnom uticaju koji isticanje date povezanosti može da ima, pa smo odlučili da sprovedemo i eksperimente koji će nam dati informacije o kauzalnim vezama.

U prvom eksperimentu smo ispitivali samo uticaj isticanja sličnosti na odnose prema životinjama, a u drugom smo to proširili i na odnose prema etničkim manjinama (Romi, Albanci, Rumuni, Mađari, Hrvati i Bošnjaci). U obe studije koristili smo iste vinjete (videti Prilog 1 i 2). Eksperimentalna grupa je čitala tekst u okviru kojeg se ističe da i životinje imaju kapacitete za mišljenje i osećanja (bol, patnju, radost, ponos, altruizam) i ostvarivanje različitih socijalnih odnosa u okviru svoje vrste. Kontrolna grupa je čitala neutralan tekst o poreklu lala.

Rezultati korelacione studije su potvrdili da ljudi koji uviđaju više sličnosti između ljudi i životinja imaju i više empatije i prema manjinama i prema životinjama, kao i inkluzivniji identitet po pitanju kategorisanja ljudi i životinja u istu grupu. S druge strane, oni koji opažaju u većoj meri pomenutu sličnost imaju i manje izražen vrstizam i osećaj pretnje kada se naglašava zajedničko poreklo sa životinjama. Oba eksperimenta su potvrdila da se isticanjem sličnosti ljudi i životinja utiče na opažanje date sličnosti u većoj meri, da dovodi do pozitivnijeg odnosa prema životinjama (kroz niži vrstizam i osećaj pretnje životinjskom prirodom). U drugom eksperimentu, podaci su ukazali i da su ispitanici i ispitanice koji su čitali o sličnostima ljudi i životinja imali inkluzivniji identitet po pitanju manjinskih grupa i niži stepen dehumanizacije u odnosu na ispitanike i ispitanice iz kontrolne grupe. Međutim, glavni odnos nije bio značajan, odnosno, isticanje sličnosti nije uticalo na niži stepen socijalne distance prema etničkim manjinama.

Sprovedeno istraživanje jasno nam govori da je moguće uticati na određene odnose po pitanju i ljudi i životinja kroz isticanje sličnosti između ove dve grupe. Prilikom testiranja treba proveriti i ideološke orijentacije ispitanika/ca, s obzirom da prethodna istraživanja pokazuju da je isticanje sličnosti životinja sa ljudima ima efekte kod visokopredrasudnih osoba (koje su podržavali društvenu hijerarhiju), ali ne i kod onih koji su u većoj meri zagovarali dobrobit drugih, brigu o životinjama i životnoj sredini, odnosno visoko vrednovali univerzalizam. Dobijeni efekti u našem istraživanju bili su ograničeni i delovali su na afektivni i kognitivni aspekt stava, ali ne i na bihevioralni. Stoga bi javne komunikacije i programi koji žele da poboljšaju odnose prema etničkim manjinskim grupama i prema životinjama trebalo da ističu i naglašavaju u većoj meri da su i životinje sposobne da osećaju bol, tugu, ljubav, radost, empatiju, ukoliko žele da ostvare promenu, ali i da treba da razmotre ideju o različitim radionicama u sklopu kojih bi se podsticali zajedničkom cilju usmereni pozitivni kontakti kako bi se potencijalno uticalo i na promene u ponašanju, a ne samo u stavovima.

Literatura:

- Allport, G. W. (1958). *The nature of prejudice: Abridged*. New York: Doubleday.
- Akrami, N., Ekehammar, B., & Bergh, R. (2011). Generalized prejudice: Common and specific components. *Psychological Science*, 22, 57–59. doi:10.1177/0956797610390384
- Amiot, C.E., & Bastian, B. (2017). Solidarity with Animals: Assessing a Relevant Dimension of Social Identification with Animals. *PLoS ONE*, 12 (1), 1-26. doi:10.1371/journal.pone.0168184
- Amiot, C. E., De la Sablonniere, R., Terry, D. J., & Smith, J. R. (2007). Integration of social identities in the self: Toward a cognitive-developmental model. *Personality and social psychology review*, 11(4), 364-388. <https://doi.org/10.1177/1088868307304091>
- Atanasović, Z. (2006). Ethnic Tensions-An Obstacle for Security in Kosovo. *Western Balkans Security Observer-English Edition*, 3, 33-37.
- Bastian, B., Costello, K., Loughnan, S., & Hodson, G. (2012). When Closing the Human–Animal Divide Expands Moral Concern: The Importance of Framing. *Social Psychological and Personality Science*, 3(4), 421–429. <https://doi.org/10.1177/1948550611425106>
- Batson, C. D., & Coke, J.S. (1981). Empathy: A source of altruistic motivation for helping? In J. P. Rushton & R. M. Sorrentino (Eds.), *Altruism and helping behavior: Social, personality, and developmental perspectives* (pp. 167-187). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Batson, C. D., Polycarpou, M. P., Harmon-Jones, E., Imhoff, H. J., Mitchener, E. C., Bednar, L. L., ... & Highberger, L. (1997). Empathy and attitudes: Can feeling for a member of a stigmatized group improve feelings toward the group?. *Journal of personality and social psychology*, 72(1), 105.
- Beatson, R. M., & Halloran, M. J. (2007). Humans rule! The effects of creatureliness reminders, mortality salience and self-esteem on attitudes towards animals. *British Journal of Social Psychology*, 46(3), 619-632.
- Bertrand, M., & Mullainathan, S. (2004). Are Emily and Greg more employable than Lakisha and Jamal? A field experiment on labor market discrimination. *American Economic Review*, 94(4), 991–1013.

- Bodenhausen, G. V. (2010). Diversity in the person, diversity in the group: Challenges of identity complexity for social perception and social interaction. *European Journal of Social Psychology*, 40(1), 1-16.
- Bogardus, E. S. (1926). Social distance: A measuring stick. *The Survey*, 56, 169–170.
- Bratanova, B., Loughnan, S., & Bastian, B. (2011). The effect of categorization as food on the perceived moral standing of animals. *Appetite*, 57, 193-196.
- Branković, M., & Budžak, A. (2024). The healthy, yet unhealthy choice: stereotypes about vegetarians and vegans in a meat-eating culture. *Primenjena psihologija*, 17(1), 81-108.
- Branković, M., Međedović, J., & Budžak, A. (2025). *Dark minds do not like animals: the Dark Tetrad traits as predictors of relations with non-human animals*. [Manuscript submitted for publication in *Current Psychology*].
- Branković, M., Turjačanin, V., & Maloku, E. (2017). Setting the stage: Research on national, ethnic, and religious identities after the recent violent conflicts in the Western Balkans. In F. Pratto, I. Žeželj, E. Maloku, V. Turjačanin, & M. Branković (Eds.), *Shaping social identities after the violent conflicts: Youth in Western Balkans* (pp. 13–51). Palgrave Macmillan.
- Branković, M. (2019). Attitudes towards animals and their relation to wider ideological beliefs and social identifications, u *Empirical studies in psychology*, book of abstracts, str. 111-112, Beograd: Institut za psihologiju, Filozofski fakultet.
- Branković, M. (2021). What we eat is who we are: the role of ethnic attachment as an ideological base of animal exploitation. *Anthrozoös*, 34(3), 321-338.
- Branković, M. (2022). *Psihologija odnosa ljudi i (ostalih) životinja*. Fakultet za medije i komunikacije, Univerzitet Singidunum.
- Branković, M., Pavlović, M., Žeželj, I., Vladislavljević, M., Jovanović, O., & Petrović, N. (2015). Social identity complexity and inclusiveness as predictors of intergroup emotions. *Primenjena psihologija*, 8(4), 363-378.
- Branković, M., Žeželj, I., & Turjačanin, V. (2020). How knowing others makes us more inclusive: Social identity inclusiveness mediates the effects of contact on out-group acceptance. *Journal of Theoretical Social Psychology*, 4(3), 95-106.

- Campbell, D. T. (1958). Common fate, similarity, and other indices of the status of aggregates of persons as social entities. *Behavioral science*, 3(1), 14-26.
- Caviola, L., Everett, J. A. C., & Faber, N. S. (2019). The Moral Standing of Animals: Towards a Psychology of Speciesism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 116 (6), 1011-1029. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/pspp0000182>
- Charles, K. K., & Guryan, J. (2008). Prejudice and wages: An empirical assessment of becker's the economics of discrimination. *Journal of Political Economy*, 116(5). 773–809.
- Codol, J. P. (1987). Comparability and incomparability between oneself and others: Means of differentiation and comparison reference points. *Cahiers de Psychologie Cognitive/Current Psychology of Cognition*, 7(1), 87–105.
- Conner, M. T., Perugini, M, O'Gorman, R., Ayres, K., & Prestwich, A. (2008). Relations Between Implicit and Explicit Measures of Attitudes and Measures of Behavior: Evidence of Moderation by Individual Difference Variables. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 33 (12), 1727-1740. <http://dx.doi.org/10.1177/0146167207309194>
- Costello, K. (2008). *"Re-humanization": the role of human-animal similarity in predicting prejudice towards immigrants and non-human animals* (Master dissertation, 2008, Brock University, 2008). Preuzeto sa dr.library.brocku.ca
- Costello, K., & Hodson, G. (2010). Exploring the roots of dehumanization: The role of animal-human similarity in promoting immigrant humanization. *Group Processes & Intergroup Relations*, 13, 3–22.
- Costello, K., & Hodson, G. (2014). Explaining dehumanization among children: The interspecies model of prejudice. *British Journal of Social Psychology*, 53(1), 175-197.
- Costello, K. (2013). *Determinants and consequences of dehumanization: An interspecies model of prejudice* (Doctoral dissertation, 2013, Brock University, 2013). Preuzeto sa https://dr.library.brocku.ca/bitstream/handle/10464/4180/Brock_Costello_Kimberly_2012.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Črnič, A. (2013). Studying social aspects of vegetarianism: A research proposal on the basis of a survey among adult population of two Slovenian biggest cities. *Collegium antropologicum*, 37(4), 1111–1120. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/24611322>

- Davis, M. H. (1983). Measuring individual differences in empathy: Evidence for a multidimensional approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44, 113-126.
- Dhont, K., Hodson, G., Leite, A. C., & Salmen, A. (2019). The psychology of speciesism. In *Why we love and exploit animals* (pp. 29-49). Routledge.
- Dhont, K., Hodson, G., Loughnan, S., & Amiot, C. E. (2019). Rethinking human-animal relations: The critical role of social psychology. *Group Processes & Intergroup Relations*, 22 (6), 769 – 784.
- Dhont, K., Hodson, G., & Leite, A. C. (2016). Common ideological roots of speciesism and generalized ethnic prejudice: The social dominance human–animal relations model (SD–HARM). *European Journal of Personality*, 30(6), 507-522.
- Dhont, K., Hodson, G., Costello, K., & MacInnis, C. C. (2014). Social dominance orientation connects prejudicial human–human and human–animal relations. *Personality and Individual Differences*, 61, 105-108.
- Duckitt, J., & Bizumic, B. (2013). Multidimensionality of right-wing authoritarian attitudes: Authoritarianism-conservatism-traditionalism. *Political Psychology*, 34(6), 841-862.
- Duckitt, J., & Sibley, C. G. (2010). Right–wing authoritarianism and social dominance orientation differentially moderate intergroup effects on prejudice. *European Journal of Personality*, 24(7), 583-601.
- Duckitt, J., & Sibley, C. G. (2007). Right wing authoritarianism, social dominance orientation and the dimensions of generalized prejudice. *European Journal of Personality: Published for the European Association of Personality Psychology*, 21(2), 113-130.
- Duckitt, J. (2001). A dual process cognitive-motivational theory of ideology and prejudice. In M. Zanna (ed.), *Advances in experimental social psychology* (pp. 41–113). San Diego, CA: Academic Press.
- Duckitt, J. (2003). Prejudice and Intergroup Hostility. In D. Sears, L. Huddy, & R. Jervis (Eds.), *Oxford Handbook of Political Psychology* (pp. 559-600). Oxford University Press.
- Duckitt, J. (2006). Differential effects of right wing authoritarianism and social dominance orientation on outgroup attitudes and their mediation by threat from and competitiveness to outgroups. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 32(5), 684-696.

- Epley, N., Waytz, A., & Cacioppo, J. T. (2007). On seeing human: a three-factor theory of anthropomorphism. *Psychological Review*, 114, 864-886.
- Erlanger, A. C. E., & Tsytsarev, S. V. (2012). The relationship between empathy and personality in undergraduate students' attitudes toward nonhuman animals. *Society & Animals*, 20(1), 21-38.
- Esses, V. M., Veenvliet, S., Hodson, G., & Mihic, L. (2008). Justice, morality, and the dehumanization of refugees. *Social justice research*, 21(1), 4-25.
- Finlay, K. A., & Stephan, W. G. (2000). Improving intergroup relations: The effects of empathy on racial attitudes. *Journal of Applied Social Psychology*, 30(8), 1720-1737.
- Gavrilović, D., & Petrušić, N. (2011). Međunacionalni odnosi i zaštita manjinskih prava u Srbiji. *Migracijske i etničke teme*, 27(3), 419-439.
- Goff, P. A., Eberhardt, J. L., Williams, M. J., & Jackson, M. C. (2008). Not yet human: implicit knowledge, historical dehumanization, and contemporary consequences. *Journal of personality and social psychology*, 94(2), 292-306.
- Goldenberg, J. L., Pyszczynski, T., Greenberg, J., Solomon, S., Kluck, B., & Cornwell, R. (2001). I am not an animal: mortality salience, disgust, and the denial of human creatureliness. *Journal of Experimental Psychology: General*, 130(3), 427-435.
- Gönültaş, S., & Ayhan, S. (2025). Promoting positive intergroup emotions toward refugees through perceived similarity, empathy, and justice sensitivity. *International Journal of Intercultural Relations*, 105, 102127.
- Gordić M., Petrović, I., & Tančić, D. (2017). The impact of refugee crisis on the security of western balkan countries. *Journal of International Economic Law*, 7, 20-31.
- Gosling, S. D., & John, O. P. (1999). Personality dimensions in nonhuman animals: A cross-species review. *Current Directions in Psychological Science*, 8, 69-75.
- Gosling, S. D., Kwan, V. S. Y., & John, O. P. (2003). A Dog's Got Personality: A Cross-Species Comparative Approach to Personality Judgments in Dogs and Humans. *Journal of Personality and Social Psychology*, 85, (6), 1161-1169. DOI: 10.1037/0022-3514.85.6.1161
- Gray, H. M., Gray, K., & Wegner, D. M. (2007). Dimensions of mind perception. *Science*, 315(5812), 619-619.

- Hartman, C., Hageman, T., Williams, J.H., Mary, J.S., & Ascione, F.R. (2019). Exploring empathy and callous-unemotional traits as predictors of animal abuse perpetrated by children exposed to intimate partner violence. *Journal of Interpersonal Violence*, 34, 2419–2437.
- Hayes, A. F. (2013). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach*. New York: Guilford Press.
- Haslam, N., & Loughan, S. (2014). Dehumanization and inhumanization. *Annual Review of Psychology*, 65, 399-423.
- Haslam, N., Rothschild, L., & Ernst, D. (2000). Essentialist beliefs about social categories. *British Journal of social psychology*, 39(1), 113-127.
- Haque, O. S., & Waytz, A. (2012). Dehumanization in medicine: Causes, solutions, and functions. *Perspectives on psychological science*, 7(2), 176-186.
- Heath, A., Liebig, T., & Simon, P. (2013). Discrimination against immigrants – Measurement, incidence and policy instruments. In OECD (Ed.), *International Migration Outlook* (pp. 191–230). Paris: OECD Publishing.
- Hedegaard, M., & Tyran, J. R. (2018). The price of prejudice. *American Economic Journal: Applied Economics*, 10(1), 40–63.
- Helgeson, V. S., & Van Vleet, M. (2019). Inclusion of other in the self scale: An adaptation and exploration in a diverse community sample. *Journal of social and personal relationships*, 36(11-12), 4048-4056.
- Herzog, H.A., Betchart, N.S., & Pittman, R.B. (1991). Gender, sex role orientation, and attitudes toward animals. *Anthrozoös*, 4, 184–191.
- Hodson, G., Choma, B. L., & Costello, K. (2009). Experiencing alien-nation: Effects of a simulation intervention on attitudes toward homosexuals. *Journal of Experimental Social Psychology*, 45(4), 974-978.
- Hodson, G., & Dhont, K. (2015). The person-based nature of prejudice: Individual difference predictors of intergroup negativity. *European Review of Social Psychology*, 26, 1–42. doi:10.1080/ 10463283.2015.1070018.
- Herzog, T. R., & Kutzli, G. E. (2002). Preference and perceived danger in field/forest settings. *Environment and behavior*, 34(6), 819-835.

- Hodson, G. (2011). Do ideologically intolerant people benefit from intergroup contact?. *Current Directions in Psychological Science*, 20(3), 154–159. <https://doi.org/10.1177/0963721411409025>
- Hodson, G., MacInnis, C. C., & Costello, K. (2014). (Over)Valuing humanness as an aggravator of intergroup prejudices and discrimination. In P. Bain, J. Vaes, & J.-P. Leyens (Eds.), *Humanness and dehumanization* (pp. 86–110). Psychology Press.
- Holyoak, K. J., & Mah, W. A. (1982). Cognitive reference points in judgments of symbolic magnitude. *Cognitive psychology*, 14(3), 328-352.
- Jain, I., & Sahai, A. (2023). A Qualitative Study on the Quality of Life, Positive, Negative Affects, and Optimism of Pet Owners. *Humanities and Social Science Studies*, 12(2), 57-64.
- Johnson, D. L., & Obhi, S. S. (2024). Don't worry, they get the idea: instructions have no impact on dehumanization ratings on the Ascent of Human Scale. *The Journal of General Psychology*, 151(4), 1-19.
- Joy, M. (2010). *Why we love dogs, eat pigs, and wear cows: An introduction to carnism*. San Francisco, CA: Conari Press.
- Jović, N. (2019). Etnička distanca u ogledalu Srba i Albanaca. U S. Surlić, A. Popović (ur.), *REALizacija NORMALizacije, budućnost odnosa Beograda i Prištine* (str. 25-32). Beograd: Fondacija Konrad Adenauer, Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka i Centar za interdisciplinarne studije Balkana.
- Kalaba, I. (2013). Čekajući regionalno pomirenje: studenti i nacionalizam u Srbiji [Waiting for the reconciliation in the region: Students and nationalism in Serbia]. In M. Blagojević, J. Jablanov Maksimović, & T. Bajović (Eds.), *(Post)sekularni obrt: Religijske, moralne i društveno-političke vrednosti studenata u Srbiji* (pp. 267–283). Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Fondacija Konrad Adenauer, Centar za evropske studije
- Karaz, V., & Perlman, D. (1975). Attribution at the wire: Consistency and outcome finish strong. *Journal of Experimental Social Psychology*, 11 (5), 470-477.
- Kellert, S. R., Black, M., Rush, C. R., & Bath, A. J. (1996). Human culture and large carnivore conservation in North America. *Conservation Biology*, 10(4), 977-990.
- Kellert, S. R. (1983). *Affective, cognitive, and evaluative perceptions of animals*. In *Behavior and the natural environment*. Springer US.

- Kellert, S. R. (1980). *Knowledge, affection, and basic attitudes toward animals in American society: Phase III*. US Department of the Interior, Fish and Wildlife Service.
- Kelley, H. H. (1967). Attribution theory in social psychology. In *Nebraska symposium on motivation*. University of Nebraska Press.
- Kelman, H. C. (2001). Reflections on social and psychological processes of legitimization and delegitimization. *The psychology of legitimacy: Emerging perspectives on ideology, justice, and intergroup relations*, 54-73.
- Knight, S., & Barnett, L. (2008). Justifying attitudes toward animal use: A qualitative study of people's views and beliefs. *Anthrozoös*, 21(1), 31-42.
- Kostić, A. (2006). *Kognitivna psihologija*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Kotler, J. S., & McMahon, R. J. (2005). Child psychopathy: Theories, measurement, and relations with the development and persistence of conduct problems. *Clinical child and family psychology review*, 8, 291-325.
- Leite, A. C., Dhont, K., & Hodson, G. (2019). Longitudinal Effects of Human Supremacy Beliefs and Vegetarianism Threat on Moral Exclusion (vs. Inclusion) of Animals. *European Journal of Social Psychology*, 49 (1), 179-189. doi: 10.1002/ejsp.2397
- LeVine, R. A., & Campbell, D. T. (1972). *Ethnocentrism: Theories of conflict, ethnic attitudes, and group behavior*. John Wiley & Sons.
- Leyens, J. P., Rodriguez-Perez, A., Rodriguez-Torres, R., Gaunt, R., Paladino, M. P., Vaes, J., & Demoulin, S. (2001). Psychological essentialism and the differential attribution of uniquely human emotions to ingroups and outgroups. *European Journal of Social Psychology*, 31(4), 395-411.
- Low, P., Panksepp, J., Reiss, D., Edelman, D., Van Swinderen, B., & Koch, C. (2012). The Cambridge declaration on consciousness, u : *Francis crick memorial conference*, Kembridž, str. 1-2.
- Luke, M. A., & Maio, G. R. (2009). Oh the humanity! Humanity-esteem and its social importance. *Journal of Research in Personality*, 43(4), 586-601.
- MacInnis, C. C., & Hodson, G. (2012). Intergroup bias toward "Group X": Evidence of prejudice, dehumanization, avoidance, and discrimination against asexuals. *Group Processes & Intergroup Relations*, 15, 725-743. doi:10.1177/1368430212442419

- McConnell, A. R., Brown, C. M., Shoda, T. M., Stayton, L. E., & Martin, C. E. (2011). Friends with benefits: On the positive consequences of pet ownership. *Journal of Personality and Social Psychology*, 101(6), 1239–1252. doi:10.1037/a0024506
- Medin, D. L., & Atran, S. (2004). The native mind: biological categorization and reasoning in development and across cultures. *Psychological review*, 111(4), 960-983.
- Milošević, L. (2004). Srbi o drugima, društvena udaljenost Srba od pripadnika drugih naroda, nacionalnih manjina i etničkih grupa u jugoistočnoj Srbiji. U Lj. Mitrović, D.B, Đorđević i D. Todorović (ur.), *Kvalitet međuetničkih odnosa, svest o regionalnom identitetu i mogućnosti saradnje i integracije na Balkanu* (str. 95–112). Sven.
- Mihić, V., Varga, S., Surla, L., i Karan, M. (2016). *POZITIVNOST ETNIČKIH STEREOTIPA PREMA ETNIČKIM MANJINAMA KOD UČENIKA OSNOVNIH I SREDNJIH ŠKOLA U VOJVODINI*. Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, 41(2), 305-322.
- Mihić, I., Rajić, M., Krstić, T., Divljan, S., i Lukić, N. (2016). " Naša priča"—Program podrške roditeljima dece sa smetnjama u razvoju: primer dobre prakse u predškolskim ustanovama. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 15(4), 477-498.
- Muter, B. A., Gore, M. L., Gledhill, K. S., Lamont, C., & Huveneers, C. (2013). Australian and US news media portrayal of sharks and their conservation. *Conservation Biology*, 27(1), 187-196.
- Nikolic, G. M., Stanojković, M., Žikić, O., Krstić, M., Stojanović, N., Glubović, S. T., ... & Kostić, J. (2020). Stigmatization of psychiatric patients among students in Serbia. *Acta Medica Medianae*, 59(2), 93-99.
- Pavlović, Z., Džamonja Ignjatović, T., Baucal, A., i Damnjanović, K. (2020). *Građansko vaspitanje i verska nastava—podjednako (ne) važni?*. Građanske inicijative.
- Petrović, N. (2003). Međusobni stereotipi Hrvata, Bošnjaka i Srba u svetlu dvofaktorske teorije predrasuda [Mutual stereotypes of Croats, Bosniaks, and Serbs in light of the two-factor theory of prejudice]. *Sociologija*, 45(1), 15–32. <https://doi.org/10.2298/SOC0301015P>
- Plous, S. (1993). The Role of Animals in Human Society. *Journal of Social Issues*, 49(1), 1–9.
- Pichastor, F.J. M., Munoz-Rohas, D., Invernizzi, F., & Mugny, G. (2004). Perceived in-group threat as a factor moderating the influence of in-group norms on discrimination against foreigners. *European Journal of Social Psychology*, 34, (2), 135-153.

- Popadić, D. (2021). *Elementi socijalne psihologije*. Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Institut za psihologiju.
- Popadić, D., Pavlović, Z., i Mihailović, S. (2019). *Mladi u Srbiji 2018/2019*. Friedrich Ebert Stiftung.
- Popadić, D. (2010). Put iz bratstva i jedinstva – etnička distanca građana Srbije. U S. Mihajlović (ur.), *Kako građani Srbije vide tranziciju: istraživanje javnog mnjenja tranzicije* (str. 106–120). Friedrich Ebert Stiftung.
- Popadić, D i Biro, M. (1999). Autostereotipi i heterostereotipi Srba u Srbiji. *Nova srpska politička misao*, 1-2 , 89–109.
- Pratto, F., Sidanius, J., Stallworth, L., & Malle, B. (1994). Social dominance orientation: A personality variable predicting social and political attitudes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 741–63.
- Preylo, B. D., & Arikawa, H. (2008). *Comparison of vegetarians and non-vegetarians on pet attitude and empathy*. *Anthrozoös*, 21, 387–395.
- Puhalo, S. (2013). *Kako opažamo druge etničke grupe i njihove članove*. FeS, Sarajevo.
- Raduški, N. (2024). Popis 2022-stanovništvo Srbije prema nacionalnoj pripadnosti. *Srpska politička misao*, 83(1), 7-27.
- Rosch, E. (1975). Cognitive reference points. *Cognitive psychology*, 7(4), 532-547.
- Ruby, M. B. (2012). Vegetarianism. A blossoming field of study. *Appetite*, 58(1), 141-150.
- Ryder, R. D. (1970). *Speciesism*. Liflet.
- Salmen, A., & Dhont, K. (2021). Hostile and benevolent sexism: The differential roles of human supremacy beliefs, women's connection to nature, and the dehumanization of women. *Group Processes & Intergroup Relations*, 24(7), 1053-1076.
- Sears, D. O. (1983). The person-positivity bias. *Journal of Personality & Social Psychology*, 44, 233-250.
- Sidanius, J., & Pratto, F. (1999). *Social dominance: An intergroup theory of social hierarchy and oppression*. New York: Cambridge University.
- Singer, P. (1975). *Animal liberation: A new ethics for our treatment of animals*. New York: Harper Collins.

- Solomon, S., Greenberg, J., & Pyszczynski, T. (1991). A Terror Management Theory of Social Behavior: The Psychological Functions of Self-Esteem and Cultural Worldviews. *Advances in Experimental Social Psychology*, 24, 93-159. doi: 10.1016/S0065-2601(08)60328-7
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1986). The social identity theory of intergroup behaviour. In S. Worchel, & W. G. Austin (Eds.), *Psychology of intergroup relations*. Chicago, USA: Nelson-Hall.
- Tajfel, H. (1969). Cognitive aspects of prejudice. *Journal of Social Issues*, 25, 79-97.
- Tam, T., Hewstone, M., Kenworthy, J. B., Cairns, E., Marinetti, C., Geddes, L., & Parkinson, B. (2008). Postconflict reconciliation: Intergroup forgiveness and implicit biases in Northern Ireland. *Journal of Social Issues*, 64(2), 303-320.
- Taylor, N., & Signal, D. T. (2005). Empathy and attitudes to animals. *Anthrozoös*, 18 (1), 18-27.
- Varvin, S. (2021). Our relations to refugees: Between compassion and dehumanisation. In *Psychoanalysis in Social and Cultural Settings* (pp. 79-93). Routledge.
- Verberk, G., Scheepers, P., & Felling, A. (2002). Attitudes and behavioural intentions towards ethnic minorities: an empirical test of several theoretical explanations for the Dutch case. *Journal of ethnic and migration studies*, 28(2), 197-219. <https://doi.org/10.1080/13691830220124297>
- Zhai, Y., Zhang, L., Yan, Z., & Wei, Y. (2021). Social dominance orientation, social contact, and attitudes toward international students. *Current Psychology*. doi:10.1007/s12144-020-01311-0
- Zych, I., Ttofi, M. M., & Farrington, D. P. (2019). Empathy and callous-unemotional traits in different bullying roles: A systematic review and meta-analysis. *Trauma, Violence, & Abuse*, 20(1), 3-21.

Prilozi

Prilog 1 - Vinjeta 1 – sličnost životinja sa ljudima

Neke informacije su inspirisane vinjetom iz istraživanja Kostelove (Costello, 2008) i iz Kembridžčke deklaracije (Low et al., 2012).

Posmatrajući iz ugla biologije i teorije evolucije, granica između životinja i ljudi nije jasna u meri u kojoj to ljudi obično vide. Životinje su, naime, veoma slične ljudima po pitanju DNK, fiziologije, ostvarivanja fizioloških potreba, emocionalnih reakcija, ali i potreba za društvenim odnosima i ispoljavanja moralnih oblika ponašanja.

Životinje i ljudi imaju visok procenat zajedničke DNK. Šimpanze imaju 98.8% iste DNK sa ljudima, miševi i mačke 90%, dok psi i krave imaju oko 80% zajedničke DNK sa ljudima.

Životinje se vode i istim bazičnim motivima kao i ljudi, od zadovoljavanja osnovnih potreba poput hrane i sna, ali i potrebe za sigurnošću i skloništem, izbegavanje neprijatelja.

2012. godine na Univerzitetu u Kembridžu okupili su se ugledni neuronaučnici i predstavili istraživanja koja su dokazala da životinje poseduju mentalne kapacitete veoma slične ljudskim. Postojanje neuroloških struktura za formiranje različitih oblika svesti, potvrđeno je ne samo kod sisara, već i kod mnogih drugih životinjskih vrsta, poput ptica, insekata i mekušaca. Dakle, životinje poput ljudi imaju kapacitet za svest, namerna ponašanja, ljubav, bol i tugu, ali i za razna pomažuća – altruistična ponašanja.

Rezultati istraživanja iz fiziologije, endokrinologije i psihologije podržavaju stav da mnoge životinje, slično kao i ljudi, iskazuju privrženost i brigu prema svojim partnerima i mladuncima, osetljive su na bol i patnju, ali i sposobne da izražavaju svest o sebi i iskazuju optimistična i pesimistična osećanja. Takođe, životinje su veoma slične ljudima na emocionalnom nivou i doživljavaju i složene emocije na način sličan ljudima. Naime, životinje doživljavaju i ispoljavaju kompleksne emocije i stanja poput empatije, nostalgije, ali i moralne emocije kao što su ponos, sramota, stid i samokontrola. Mnoge životinje, kao i ljudi, ispoljavaju razna kreativna ponašanja kako bi privukle partnere, osmišljavaju načine da zaštite i odgaje potomstvo i umeju da pomognu članovima svoje vrste u neprilikama. Takođe, životinje osećaju bol i teže da je izbegnu i ispoljavajući iste fiziološke reakcije na bol i zadovoljstvo kao i ljudi. Ne treba da zaboravimo i da i životinje pate i tuguju kada izgube partnera ili mladunče.

Pored kapaciteta da dožive različita osećanja, životinje, nalik ljudima, su sposobne da pamte, planiraju razne akcije, prepoznaju različite emocije kod drugih životinja i da komuniciraju sa njima, ostvarujući socijalne odnose.

Dakle, životinje i te kako imaju mnogo sličnosti sa ljudima, i kada posmatramo na nivou DNK analiza, zadovoljavanja osnovnih potreba za hranom, vodom, snom, ali i na nivou ostvarivanja socijalnih relacija, kao i kapaciteta za svest, mišljenje i inteligentna ponašanja, ali i ispoljavanja moralnih emocija i sposobnosti za ljubav, patnju i saosećanje prema drugima.

Prilog 2 - Vinjeta 2 – uzgajanje lala u Holandiji

Informacije su preuzete i prilagođene sa: <https://wol.jw.org/sr-Latn/wol/d/r353/lp-sbo/101996486> i <https://www.mojacvecara.com/2022/05/24/simbolika-i-znacenje-boje-lala/>

Danas, kada kažemo lale, jedna od prvih asocijacija nam bude Holandija. To i ne čudi s obzirom da je ova zemlja postala jako uspešna u uzgajanju lala. Međutim, Zapadna i Severna Evropa se tek u 16. veku prvi put susreću sa ovim divnim cvetom. Lale se zapravo pominju još tokom srednjeg veka u Persijskom carstvu, a na teritoriju Holandije stižu iz Osmanskog carstva. Žive boje i egzotičan oblik lale fascinirali su Holanđane. Romantične priče o preteranoj vrednosti koju su turski sultani pripisivali tim lukovicama učinili su da svaki građanin svestan statusa bude zavidan na njih. Za vreme vladavine sultana Ahmeda III lala je bila znak prestiža, a često se moglo čuti da je sam cvet važniji čak i od ljudskog života! Samim tim, bila je opšteprihvaćena kao simbol bogatstva, izobilja, razvoja i napretka, a upravo taj period Otomanske imperije je poznatiji i kao “doba lala”.

Svaka boja lala ima svoju simboliku i značenje, pa tako crvena lala predstavlja simbol iskrene i prave ljubavi, bela lala označava nevinost i skromnost. Plave lale poklanjamo osobama kojima iskazujemo poštovanje, odanost i vernost, a ljubičaste se vezzuju za kraljevske porodice te se poklanjaju ljudima od ugleda i autoriteta.

Simbolično značenje roze lala se odnosi na iskazivanje brige, solidarnosti i savršene sreće, dok su žute lale simbolišu prijateljstvo, radost, slavlje i veselje.

Uskoro je uzgajanje lukovica lale postalo unosan posao u Holandiji, a kad je potražnja počela da nadmašuje zalihe, cene za lukovice su skočile i pokrenule olujan period koji holandski istoričari nazivaju *tulpenwoede*, ili lalomanija. Lalomanija je dostigla svoj vrhunac u 1630-im kad su lukovice lale postale najpopularnija roba. Jedna lukovica primala se kao miraz za nevestu, tri lukovice je bila cena kuće pored kanala a jedna jedina lukovica iz podvrste Tulipe Brasserie prodana je za jednu cvetajuću pivaru.

Trgovina lukovicama postala je frenetično spekulativno tržište dok iznenada, 1637, nije bilo više prodavača nego kupaca i tržište je propalo. Skoro preko noći, hiljade Holanđana otišlo je iz bogatstva u propast.

Nakon nemilog pada lalomanije, u 18. veku, dolazi ponovo do procveta uzgajanja lala u Holandiji i postaju jedni od glavnih izvoznika ovog sveća i jedni od najcenjenih uzgajivača. Danas je uzgajanje lala u Holandiji postalo velika industrija. Od 34 000 kvadratnih kilometara te zemlje, oko 7 700 hektara koristi se za uzgajanje lukovica lale. Svake godine 3 000 uzgajivača iz te zemlje izveze skoro dve milijarde lukovica lale u više od 80 zemalja.

Ukoliko se zadesite u Holanadiji, možete posetiti i najpoznatiji park cveća – botaničku baštu Keukenhof. Park je smešten gotovo na samoj obali gradića Lase, između Amsterdama i Haga i sadrži 800 vrsta lala, raspoređenih na 32 hektara. Keukenhof je otvoren samo osam nedelja godišnje od 23. marta do 14. maja, i tada ga obiđe preko 800 000 posetilaca.

Prilog 3 – Tabela vrednosti raspoloženja kao prediktora datih varijabli u eksperimentu 1

Prediktor (Kriterijumske varijable)	Nestandardizovani B	SE	Standardizovani Beta koeficijenti	t	Sig.
Raspoloženje (Empatija prema životinjama)	.04	.04	.07	.98	.33
Raspoloženje (Inkluzivnost identiteta životinje)	-.03	.05	-.03	-.48	.63
Raspoloženje (Vrstizam)	-.04	.03	-.08	-1.28	.20
Raspoloženje (Pretnja životinjskom prirodom)	-.05	.05	-.08	-1.17	.24
Raspoloženje (Opažena sličnost ljudi- životinja)	.04	.02	.14	2.15	.03

Prilog 4 – Tabela vrednosti raspoloženja kao prediktora datih varijabli u eksperimentu 2

Prediktor (Kriterijumske varijable)	Nestandardizovani B	SE	Standardizovani Beta koeficijenti	t	Sig.
Raspoloženje (Opažena sličnost ljudi-životinja)	.02	.02	.06	1.05	.29
Raspoloženje (Empatija prema životinjama)	-.001	.03	-.003	-.04	.97
Raspoloženje (Empatija prema etničkim grupama)	.05	.04	.08	1.38	.17
Raspoloženje (Inkluzivnost identiteta životinje)	.01	.05	.02	.29	.77
Raspoloženje (Inkluzivnost etničkog identiteta)	.11	.05	.14	2.33	.02
Raspoloženje (Dehumanizacija)	.53	.56	.06	.93	.35
Raspoloženje (Vrstizam)	-.04	.03	-.08	-1.28	.20
Raspoloženje (Pretnja životinjskom prirodom)	.02	.04	.03	.56	.58
Raspoloženje (Socijalna distanca)	-.56	.68	-.05	-.82	.42

Prilog 5 – analize za kontrolu raspoloženja za svaku etničku grupu ponaosob

Romi	B	SE	Standardizovani Beta koeficijenti	t	Sig.
Empatija	.05	.05	.07	1.08	.28
Inkluzivnost identiteta	.12	.05	.14	2.23	.03
Dehumanizacija	1.10	.75	.09	1.47	.14
Socijalna distanca	-.91	.82	-.07	-1.12	.27
Albanci	B	SE	Standardizovani Beta koeficijenti	t	Sig.
Empatija	.03	.05	.04	.70	.48
Inkluzivnost identiteta	.11	.06	.12	1.94	.06
Dehumanizacija	.74	.78	.06	.94	.35
Socijalna distanca	-.51	.98	-.03	-.52	.60
Rumuni	B	SE	Standardizovani Beta koeficijenti	t	Sig.
Empatija	.07	.04	.11	1.78	.08
Inkluzivnost identiteta	-.29	.74	-.02	-.39	.66
Dehumanizacija	.53	.58	.06	.92	.36
Socijalna distanca	-.29	.74	-.02	-.39	.70
Hrvati	B	SE	Standardizovani Beta koeficijenti	t	Sig.
Empatija	.04	.05	.05	.85	.40
Inkluzivnost identiteta	.05	.06	.06	.92	.36
Dehumanizacija	.12	.58	.01	.20	.84
Socijalna distanca	-.59	.84	-.04	-.71	.48

Bošnjaci	B	SE	Standardizovani Beta koeficijenti	t	Sig.
Empatija	.04	.05	.06	.92	.36
Inkluzivnost identiteta	.06	.05	.06	1.04	.30
Dehumanizacija	.50	.58	.05	.87	.39
Socijalna distanca	-.55	.76	-.05	-.73	.47

Mađari	B	SE	Standardizovani Beta koeficijenti	t	Sig.
Empatija	.06	.04	.09	1.49	.14
Inkluzivnost identiteta	.11	.06	.12	1.90	.06
Dehumanizacija	.17	.53	.02	.32	.75
Socijalna distanca	-.14	.70	-.01	-.20	.84

Prilog 6. Tabela pouzdanosti socijalne distance za svaku ispitivanu etničku grupu

	Korelaciona studija	Eksperiment 2
Distanca prema Romima	.89	.87
Distanca prema Albancima	.94	.91
Distanca prema Mađarima	.93	.85
Distanca prema Rumunima	.92	.86
Distanca prema Hrvatima	.95	.89
Distanca prema Bošnjacima	.93	.88

Prilog 7. Tabela interkorelacija socijalnih distanci u korelacionom istraživanju

	1	2	3	4	5	6
1.Distanca prema Romima		.62**	.59**	.61**	.58**	.65**
2.Distanca prema Albancima			.71**	.73**	.76**	.65**
3.Distanca prema Mađarima				.89**	.76**	.76**
4.Distanca prema Rumunima					.75**	.75**
5.Distanca prema Hrvatima						.77**
6.Distanca prema Bošnjacima						

****korelacije značajne na nivou .01**

Prilog 8. Tabela korelacija opažene sličnosti i mera socijalne distance prema etničkim grupama u korelacionoj studiji

	Distanca prema Romima	Distanca prema Albancima	Distanca prema Mađarima	Distanca prema Rumunima	Distanca prema Hrvatima	Distanca prema Bošnjacima
Opažena sličnost ljudi- životinje	-.02	-.05	-.01	-.05	-.06	-.03

Prilog 9. Tabela interkorelacija socijalne distance prema etničkim grupama u drugoj eksperimentalnoj studiji

	1	2	3	4	5	6
1.Distanca prema Romima	1	.57**	.67**	.63**	.54**	.52**
2.Distanca prema Albancima	.57**	1	.66**	.68**	.71**	.57**
3.Distanca prema Mađarima	.67**	.66**	1	.88**	.74**	.76**
4.Distanca prema Rumunima	.63**	.68**	.88**	1	.75**	.79**
5.Distanca prema Hrvatima	.54**	.71**	.74**	.75**	1	.69**
6.Distanca prema Bošnjacima	.52**	.57**	.76**	.79**	.69**	1

**
korelacije značajne na nivou .01

Prilog 10. Tabela korelacija percipirane sličnosti ljudi-životinje i mera socijalne distance prema etničkim grupama

	Distanca prema Romima	Distanca prema Albancima	Distanca prema Mađarima	Distanca prema Rumunim a	Distanca prema Hrvatima	Distanca prema Bošnjacim a
Opažena sličnost ljudi- životinje	-.21**	-.25**	-.31**	-.25**	-.31**	-.27**

****** korelacije značajne na nivou .01

Prilog 11. Tabela uticaja istaknute sličnosti ljudi-životinje na socijalnu distancu prema pojedinačnim etničkim grupama

	t	df	Sig.
Distanca prema Romima	-.55	263	.58
Distanca prema Albancima	-1.16	263	.25
Distanca prema Mađarima	-.95	263	.35
Distanca prema Rumunima	-1.06	263	.29
Distanca prema Hrvatima	-.42	263	.68
Distanca prema Bošnjacima	-.80	263	.42

**Prilog 12. Medijacioni model: Percepcija sličnosti između ljudi i životinja ----
inkluzivnost identiteta prema životinjama ----- dehumanizacija**

Korelaciona studija	B	SE	Standardizovan B koeficijent	t	Sig.
Percepcija sličnosti ljudi i životinja	1.60	2.43	.05	.66	.51
Inkluzivnost identiteta prema životinjama	.16	.84	.01	.19	.85

**Prilog 13. Medijacioni model: Istaknuta sličnost ---- inkluzivnost identiteta životinja-----
dehumanizacija**

Exp 2	B	SE	Standardizovan B koeficijent	t	Sig.
Istaknuta sličnost ljudi i životinja	-12.08	2.22	-.32	-5.44	.000
Inkluzivnost identiteta prema životinjama	.17	.72	.01	.24	.81

**Prilog 14. Medijacioni model: Istaknuta sličnost ---- empatija prema životinjama-----
dehumanizacija**

Exp 2	B	SE	Stand. B	t	Sig.
Istaknuta sličnost ljudi i životinja	-12.11	2.22	-.32	-5.46	.000
Empatija prema životinjama	-.12	1.03	-.01	-.11	.91

Prilog 15. medijacioni model: Istaknuta sličnost --- inkluzivnost etničkog identiteta--- dehumanizacija

Exp 2	B	SE	Standardizovani B koeficijent	t	Sig.
Istaknuta sličnost ljudi i životinja	-12.11	2.22	-.33	-5.53	.000
Inkluzivnost etničkog identiteta	-.12	1.03	-.05	-.85	.40

PRILOG 16. Medijacioni model: Istaknuta sličnost --- dehumanizacija --- inkluzivnost etničkog identiteta

Exp 2	B	SE	Standardizovani B koeficijent	t	Sig.
Istaknuta sličnost ljudi i životinja	-.61	.21	-.18	-2.87	.004
Dehumanizacija	-.01	.01	-.06	-.85	.40

Prilog 17. Skala vrstizma - Speciesism scale, (Dhont, Hodson & Leite, 2016) - prevedena i delimično adaptirana skala (Branković, 2021).

(1 = uopšte se ne slažem, 7 = u potpunosti se slažem)

- 1 Većina naučnih istraživanja sprovedenih na životinjama je nepotrebna i surova
- 2 Proizvodnja jeftinog mesa, jaja i mlečnih proizvoda opravdava držanje životinja u neadekvatnim uslovima
- 3 Neophodno je koristiti laboratorijske životinje ako želimo da pobedimo opake bolesti (kao što su rak, srčana oboljenja i SIDA).
- 4 Okrutno je dresirati životinje radi zabave (npr. u cirkusu).
- 5 Smatram da je savršeno prihvatljivo da se stoka, živina i svinje uzgajaju za ljudsku ishranu.
- 6 Ne vidim ništa loše u tome da se životinje drže u zoološkim vrtovima.
- 7 Nema ničega pogrešnog u tome da se životinje ubijaju zbog njihovog krzna (npr. za bunde).
- 8 Smatram da ljude koji muče životinje treba kažnjavati kao sve druge kriminalce
- 9 Uzgajanje životinja zarad proizvodnje kože je potpuno opravdano.
- 10 Nemoralno je loviti divlje životinje samo zabave radi.
- 11 Korišćenje životinja kao što su zečevi za testiranje bezbednosti kozmetičkih proizvoda i kućne hemije je nepotrebno i trebalo bi ga zaustaviti.
- 12 Nema ničega pogrešnog u tome da se divlje životinje love kako bi ih ljudi jeli.

Prilog 18. Skala za ispitivanje sličnosti ljudi sa životinjama - Human-Animal Similarity Scale (Study 2) (Costello, 2008)

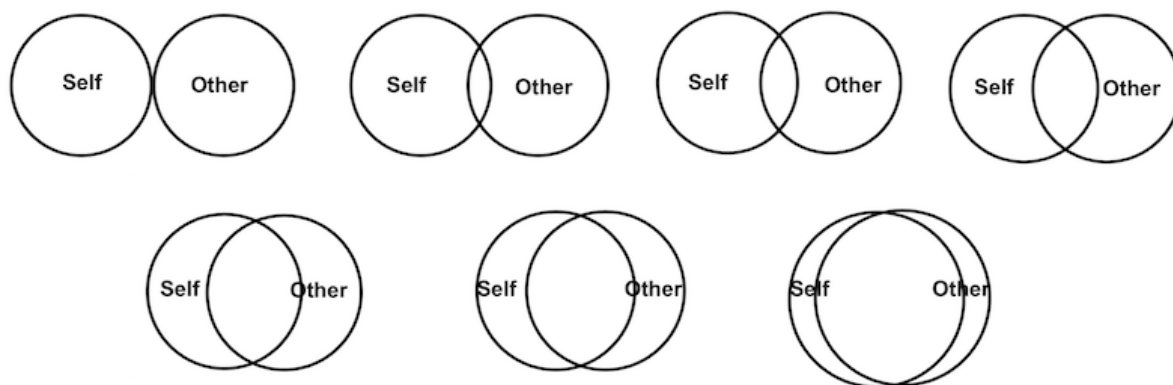
Molimo Vas da označite u kojoj meri se slažete sa sledećim tvrdnjama:

- 5 = u potpunosti se slažem,
- 4 = delimično se slažem
- 3 = niti se slažem niti se ne slažem
- 2 = uglavnom se ne slažem
- 1 = uopšte se ne slažem

1. Ljudi nisu jedina stvorenja koja mogu da misle, neke životinje takođe mogu da misle.
2. Neke životinje imaju emocije kao što su naklonost, bes ili strah.
3. Ljudi se toliko razlikuju od drugih životinja da je greška klasifikovati ljude kao životinje.
4. Ljudi su nastali od drugih životinja, tako da su druge životinje strukturno i mentalno slične ljudima.
5. Pas ili mačka mogu da se ponašaju kao da su emotivni, ali zapravo ne osećaju emocije kao ljudi.
6. Ljudi su superiorniji od životinja.
7. Životinje, kao i ljudi, mogu da se zaljube.
8. Potrebe ljudi uvek treba da budu ispred potreba životinja.
9. U redu je koristiti životinje za različite ljudske potrebe i poslove.
10. Ludo je razmišljati o životinji kao o članu svoje porodice.

Prilog 19. Skala inkluzivnosti drugih u self - Inclusion of Other in Self (Aron, Aron & Smollan, 1992)

Za merenje inkluzivnosti etničkih identiteta i identiteta ljudi-životinje biće korišćena skala inkluzivnosti drugih u self – Inclusion of Other in Self (Aron, Aron & Smollan, 1992). Ispitanicima se prikaže sedam parova krugova koji se kreću od dodirivanja do skoro potpunog preklapanja. Jedan krug u svakom paru biće označen kao „ja“, a drugi krug je označen kao „životinje“ odnosno kao pripadnici za svaku od etničkih grupa ponaosob. Ispitanici biraju jedan od sedam parova da odgovore na pitanje: „Koja slika najbolje opisuje vaš odnos sa životinjama?“. Svaki par krugova ima različiti stepen preklapanja - 1 - bez preklapanja; 2 - malo preklapanja; 3 - neko preklapanje; 4 - jednako preklapanje; 5 - jako preklapanje; 6 -veoma snažno preklapanje; 7 - većina se preklapa. ($\alpha = .93$) (Aron, Aron & Smollan, 1992).

Prilog 20. Skala za merenje empatije prema etničkim grupama i prema životinjama
(Batson et al., 1997)

Molimo Vas zaokružite broj od 1 do 7 kako biste izrazili u kojoj meri osećate:

saosećanje prema (članovima različitih etničkih grupa) / (životinjama)
toplinu prema (članovima različitih etničkih grupa) / (životinjama)
nežnost prema (članovima različitih etničkih grupa) / (životinjama)
blagonaklonost prema (članovima različitih etničkih grupa) / (životinjama)
razneženost prema (članovima različitih etničkih grupa) / (životinjama)
simpatisanje (razumevanje njihovih osećanja) prema (članovima različitih etničkih grupa) /
(životinjama)

Prilog 21. SOCIJALNA DISTANCA: iScore (Mather et al., 2017)

Naredne tvrdnje se odnose na različite odnose u koje su ljudi spremni da stupe sa pripadnicima određenih grupa. Kada odlučujete, molimo Vas da imate u vidu tipičnog predstavnika svake grupe. Pročitajte svaku tvrdnju i odgovorite obeležavajući jedan broj od 1 do 5

1 - u potpunosti se slažem, 3- niti se slažem, niti se ne slažem, 5 - uopšte se ne slažem

Ne bih imao/la ništa protiv da budem u braku sa pripadnikom (za pripadnika iz svake etničke grupe) (koeficijent za množenje 1)

Ne bih imao/la ništa protiv da mi (za pripadnika iz svake etničke grupe) bude blizak prijatelj (koeficijent za množenje 2)

Ne bih imao/la ništa protiv da mi komšija bude (za pripadnika iz svake etničke grupe) (koeficijent za množenje 3)

Ne bih imao/la ništa protiv da mi (za pripadnika iz svake etničke grupe) bude kolega na poslu (koeficijent za množenje 4)

Ne bih imao/la ništa protiv da (za pripadnika iz svake etničke grupe) vaspitava moju decu (koeficijent za množenje 5)

Ne bih imao/la ništa protiv da primim krv od (za pripadnika iz svake etničke grupe) (koeficijent za množenje 6)

Ne bih imao/la ništa protiv da (za pripadnika iz svake etničke grupe) ima važan rukovodeći položaj u državi (koeficijent za množenje 7)

Prilog 22. Skala evolucije čoveka - Ascent of Human (Kteily et al., 2015)

Za merenje eksplicitne dehumanizacije pripadnika manjinskih etničkih grupa: Albanaca, Roma, Mađara, Rumuna, Bošnjaka i Hrvata koristićemo skalu evolucije čoveka – Ascent of Human.

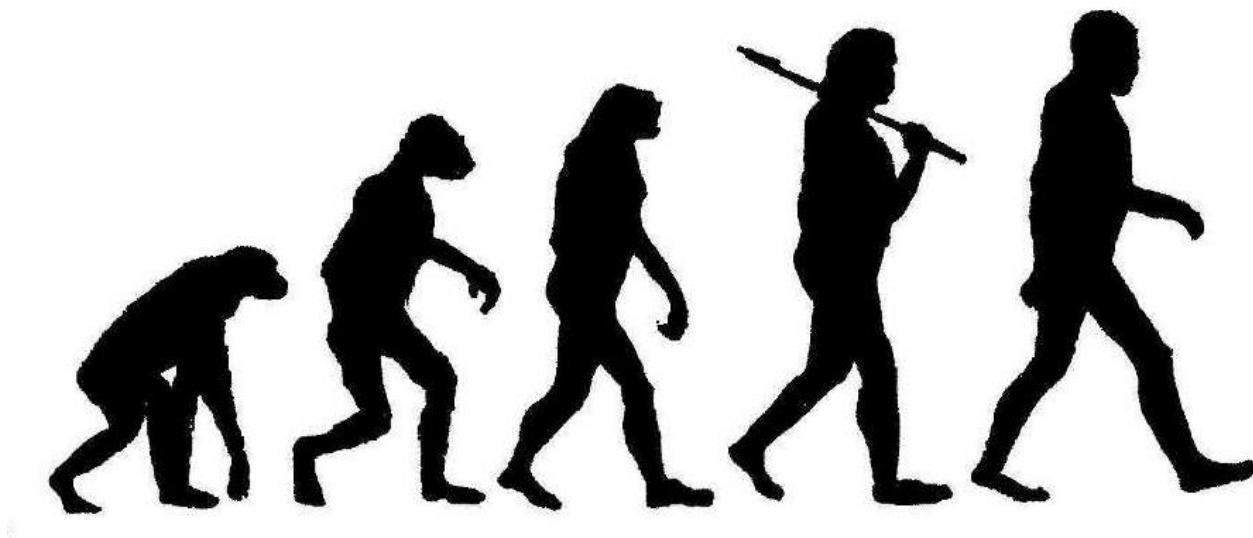
Zadatak ispitanika je bio da za svaku etničku grupu ponaosob ocene na skali od 0 (majmunoliki predak) do 100 (moderni čovek) gde smatraju da se date etničke manjine nalaze, gledajući slikoviti dijagram od pet silueta ljudskog razvoja (slika u nastavku).

Rezultati prethodnih istraživanja pokazali su da postoji snažna korelacija između datih skorova na skali evolucije čoveka i u kolikom stepenu datim grupama ispitanici pripisuju izrazito dehumanizirujuće osobine: "varvarski", "nesofisticirani", "primitivni" i "iracionalni" (Kteily, Bruneau, Vaitz, & Cotterill, 2015).

Skor dehumanizacije za svaku etničku grupu biće izračunat kao razlika između ocene evolucije sopstvene grupe (u našem slučaju Srbi) od skora evolucije nepripadničke grupe (zasebno za svaku etničku manjinu).

Instrukcija za ispitanike je preuzeta iz originalnog istraživanja (Kteily et al., 2015):

"Ljudi se mogu razlikovati po tome koliko izgledaju kao ljudi i koliko su se evolutivno razvili. Neki ljudi izgledaju visoko evoluirani, dok se drugi ne razlikuju od nižih životinja. Koristeći sliku ispod kao vodič, naznačite pomoću klizača od 0 do 100 koliko smatrate da su se razvili prosečni članovi svake od ponuđenih grupa"

Prilog 21. Pretnja životinjskom prirodom

biće merena na osnovu dve stavke „Osećam se ugroženo i/ili neprijatno kada se podsetim sličnosti koje delim sa životinjama“, „Ne osećam se neprijatno kad znam da imam određene sličnosti sa životinjama.“ Ispitanici ocenjuju u kojoj meri se slažu sa iznetim tvrdnjama, 1 – *uopšte se ne slažem*, 7- *u potpunosti se slažem*. Druga stavka je obrnuta tako da viši rezultati odražavaju više nivoe ugroženosti životinjske prirode ($\alpha = .72$) (Costello, 2008).

Biografija

Anastasija Budžak završila je osnovne akademske studije psihologije na Fakultetu za medije i komunikacije 2018. sa prosekom 10,00. Master studije primenjene psihologije takođe na Fakultetu za medije i komunikacije, upisuje 2018., a završava 2020. sa prosekom 10,00. Iste godine (2020.) upisuje doktorske studije na Odeljenju za psihologiju, Filozofskog fakulteta, Univerziteta u Beogradu i učestvuje kao finalistkinja na konkursu za najbolji master rad iz psihologije u sklopu Fondacije Katarina Marić. Tema master rada bila je *Eksperimentalna promena stavova prema vegetarijancima putem naglašavanja sličnosti između vegetarijanstva i religijskog posta*. U periodu od 2015. do 2017. godine, njeno radno i praktično iskustvo uključuje angažman u više različitih institucija, poput OŠ „Laza Savatić“ u Beogradu, istraživačke agencije „Nina media“ iz Novog Sada i revizorske kuće „Ernst & Young“ u okviru koje je stekla znanje o organizacionoj psihologiji. Od oktobra 2020. godine zaposlena je na Departmanu za psihologiju Fakulteta za medije i komunikacije, gde je angažovana u relizaciji nastave na nekoliko predmeta: Politička psihologija, Akademske veštine u psihologiji, Statistika u psihologiji i Istorija i teorija obrazovanja.

Do sada je objavila nekoliko naučnih radova kao autor i koautor u nekim od veoma uticajnih časopisa u oblasti socijalne psihologije (poput *Appetite, Journal of Social Psychology, Studia Psychologica, Frontiers in Psychology i Primenjena psihologija*), a uspešno je i izlagala istraživanja na različitim domaćim i međunarodnim naučnim konferencijama (*Animal Advocacy Conference: Mercy for Animals 2023, ISPP Annual Meeting in Montreal, EIP, Sarajevski dani, Days of Ramir and Zoran Bujas, Otvoreni dani psihologije u Banja Luci*). U svojim radovima bavi se širokim spektrom tema koje obuhvataju problematiku socijalne psihologije međugrupnih odnosa prema vegetarijancima, etničkim manjinama, unapređenjem odnosa prema životinjama, podsticanjem redukcije mesa u ishrani, kao i socijalnom percepcijom i socijalnim identitetima.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора Анастасија Буцак

Број индекса 4П0008/20

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Утицај опажене сличности људи и животиња на међугрупне односе

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

У Београду, 26.2. 2025.

Потпис аутора

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора: Анастасија Буџак

Број индекса 4П0008/20

Студијски програм психологија

Наслов рада **Утицај опажене сличности људи и животиња на међугрупне односе**

Ментор: др професор Зоран Павловић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањена у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, 26.2.2025.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Утицај опажене сличности људи и животиња на међугрупне односе

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)

2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)

3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)

4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)

5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)

6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.

Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, 26.2.2025.

1. **Ауторство.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.
2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.
3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.
4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.
5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.
6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.